

Mikołaj Winiewski
Karolina Hansen
Michał Bilewicz
Wiktor Soral
Aleksandra Świdorska
Dominika Bulska

MOWA NIENAWIŚCI, MOWA POGARDY

Raport z badania przemocy werbalnej
wobec grup mniejszościowych

spis treści

Mowa nienawiści, mowa pogardy w Polsce 2016	3	Postawy wobec osób nieheteronormatywnych a postawy wobec mowy nienawiści	71	Przyzwolenie na mowę nienawiści a dyskryminacja	119
Idea badań	10	Homonegatywność i współczesna homonegatywność	71	Podsumowanie	122
Selekcja przykładów mowy nienawiści	11	Podsumowanie	79	Konsekwencje kontaktu z mową nienawiści	123
Analiza treści mowy nienawiści	15	Mowa nienawiści względem uchodźców i muzułmanów	81	Ekspozycja na mowę nienawiści a postawy wobec tego rodzaju stwierdzeń	124
Badanie sondażowe	18	Obrażliwość mowy nienawiści i poparcie dla zakazu jej używania	82	Ekspozycja na mowę nienawiści a uprzedzenia	126
Treść mowy nienawiści względem poszczególnych grup mniejszosciowych	23	Postawy wobec uchodźców i muzułmanów a postawy wobec mowy nienawiści	87	Ekspozycja na mowę nienawiści a akceptacja nienormatywnych zachowań	129
Podsumowanie	27	Stosunek do pojawienia się uchodźców w Polsce i poparcie dla użycia przemocy jako rozwiązania kryzysu migracyjnego w Europie	88	Ekspozycja na mowę nienawiści a stosunek do uchodźców i przemocowych rozwiązań „kryzysu migracyjnego”	132
Kontakt z mową nienawiści	31	Uprzedzenia antyislamskie i świecka krytyka islamu	97	Ekspozycja na mowę nienawiści a radykalizacja polityczna	135
Podsumowanie	41	Podsumowanie	102	Podsumowanie	137
Porównanie 2014–2016	43	Mowa nienawiści względem feministek	104	Przyczyny stosowania mowy nienawiści	138
Podsumowanie	54	Pytania o mowę nienawiści względem feministek	104	Częstość stosowania mowy nienawiści w różnych grupach społecznych	140
Spostrzegana obraźliwość mowy nienawiści	56	Obrażliwość, poparcie zakazu, własne użycie i kontakt	105	Socjopsychologiczne podstawy używania mowy nienawiści	144
Porównanie spostrzeganej obraźliwości mowy nienawiści w latach 2014–2016	58	Cechy demograficzne a mowa nienawiści	111	Emocje międzygrupowe a stosowanie mowy nienawiści	148
Podsumowanie	61	Seksizm	112	Podsumowanie	151
Mowa nienawiści względem osób nieheteronormatywnych	63	Kontakt z feministkami i ich akceptacja	117	Stopka redakcyjna	152
Obrażliwość mowy nienawiści i poparcie dla zakazu jej używania	64				

Mowa nienawiści, mowa pogardy w Polsce 2016

Na początku października 2016 roku w Toruniu grupa mężczyzn zaatakowała trzech tureckich studentów przebywających w Polsce na wymianie. Jeden z napastników uderzył tureckiego studenta w twarz. Była to kolejna napaść na Turków w tym mieście – kilka miesięcy wcześniej napadnięto tam siedmiu studentów, z których jeden trafił do szpitala. Do aktów przemocy dochodziło nieraz w środkach komunikacji: w październiku 2016 roku w Łodzi wypchnięto z tramwaju algierską podróżną, we wrześniu w warszawskim tramwaju pobity został mówiący po niemiecku profesor, a w grudniu w Bydgoszczy napadnięto w podobnych okolicznościach grupę studentów bułgarskich i tureckich. Do ataków dochodziło również na ulicy: w Warszawie zaatakowano gazem doktoranta z Nigerii, w Gdańsku brutalnie pobito Brytyjczyka pochodzenia egipskiego, w Brzeszczach Ukrainca, w Rzeszowie Portugalczyków, w Szczecinie Włocha, a w Poznaniu Pakistańczyka.

Tym, co łączy wszystkie te napaści, o których przeczytać można było w prasie w 2016 roku¹, jest ich widoczne tło rasistowskie. Niemal w każdym wypadku napaść poprzedzały obraźliwe słowa dotyczące wyznawców islamu, Ukraińców czy czarnoskórych. Napaści na tle etnicznym czy rasowym mają szczególny charakter i w wielu państwach traktowane są jako osobna kategoria przestępstwa. Również w Polsce zauważyliśmy, że konsekwencje psychologiczne, które

1. Por. Zadworny, A. (2016). *Od słów do czynów i na murzynów*. *Gazeta Wyborcza*, 6.12.2016; Klauziński, S. (2016). *Rektorzy polskich uczelni: Ataki na zagranicznych studentów wywołują wstyd w środowisku akademickim*. *Gazeta Wyborcza*, 1.12.2016.

2. Winiewski, M., Górka, P., (2016) *Przemoc motywowana nienawiścią*. Niepublikowany raport z badań.

odczuwają ofiary takich ataków, są znacznie poważniejsze niż u ofiar napaści nie umotywowanych nienawiścią rasową, religijną czy etniczną². Współwystępowanie mowy nienawiści, czyli obraźliwych wypowiedzi skierowanych w stronę gejów, Żydów, muzułmanów czy Ukraińców z atakami na przedstawicieli tych grup sugeruje, że mowa nienawiści może tu służyć jako uzasadnienie przemocy, czyniąc przemoc społecznie akceptowalną.

Podejmując się badania mowy nienawiści w 2016 roku, postawiliśmy sobie za cel określenie skali tego zjawiska – po dwóch latach od przeprowadzenia poprzednich, analogicznych badań. Chcieliśmy dokładniej zrozumieć możliwe konsekwencje kontaktu z mową nienawiści: na ile spotkanie się z nią w przestrzeni publicznej może prowadzić do dyskryminacji, przemocy i zaniku norm. Postaraliśmy się zanalizować, jak wielu Polaków posługuje się na co dzień mową nienawiści i kim są takie osoby. W końcu zbadaliśmy też skalę mowy nienawiści wobec grup, których nie uwzględniliśmy w badaniach z 2014 roku: osób transseksualnych, lesbijek, feministek i uchodźców.

Przeprowadzenie badań w roku 2014 i 2016 pozwoliło określić, w jakim stopniu wydarzenia ostatnich lat odbiły się na postawach Polaków. Był to bowiem okres szybkich zmian na scenie politycznej – w roku 2015 odbyły się wybory prezydenckie i parlamentarne, a w kampaniach wyborczych często przywoływano zagrożenia związane z imigracją, wzbudzano lęki przed uchodźcami czy wyznawcami islamu, odwoływano się do resentymentów antysemitycznych

Postaraliśmy się zanalizować, jak wielu Polaków posługuje się na co dzień mową nienawiści i kim są takie osoby.

i antyukraińskich. W tym samym czasie Europa stanęła wobec wyzwania przyjęcia oraz integracji znacznych grup imigrantów i uchodźców. Jakkolwiek proces ten nie był widoczny w Polsce, to stał się on tematem ożywionej debaty publicznej. Wszystkie te zjawiska uzasadniały ponowne przeprowadzenie badania na reprezentatywnej próbie młodych i dorosłych Polaków.

Co zatem zmieniło się na przestrzeni tych dwóch lat? Gdzie odnotowaliśmy najwyraźniejsze zmiany postaw – i jakie są ich przyczyny oraz uwarunkowania? Odpowiedzi na te pytania znajdzie czytelnik w treści raportu. Na wstępie warto jednak przywołać najważniejsze wyniki przeprowadzonych w ramach tego projektu badań.

W 2016 roku najczęstszym obiektem mowy nienawiści w Polsce są uchodźcy i geje. Badani deklarują stosunkowo częsty kontakt z mową nienawiści skierowaną przeciw wyznawcom islamu, Romom i osobom czarnoskórym. Z mową nienawiści Polacy stykają się głównie w internecie (szczególnie młodzież), w telewizji (głównie dorośli) oraz w codziennych rozmowach i na ulicy.

W latach 2014 – 2016 znacząco wzrósł odsetek osób mających do czynienia z mową nienawiści w mediach i sytuacjach codziennych. Co ważne, również w mediach tradycyjnych, od których oczekiwać by można znacznie większej odpowiedzialności za słowo, mowa nienawiści pojawia się dziś częściej niż przed dwoma laty. O ile w 2014 co piąty dorosły Polak deklarował, że w telewizji słyszał drastyczne wypowiedzi antymuzułmańskie czy antyukraińskie, o tyle

Z mową nienawiści Polacy stykają się głównie w internecie (szczególnie młodzież), w telewizji (głównie dorośli) oraz w codziennych rozmowach i na ulicy.

W 2016 roku najczęstszym obiektem mowy nienawiści w Polsce są uchodźcy i geje.

dziś prawie połowa Polaków przyznaje, że słyszała w telewizji obraźliwe słowa pod adresem wyznawców islamu, a co czwarty Polak słyszał w telewizji mowę nienawiści skierowaną przeciw Ukraińcom. Wyraźny wzrost kontaktu z islamofobiczną mową nienawiści dał się zaobserwować również w wypadku prasy: podwoiła się liczba młodych i dorosłych Polaków, którzy w gazetach spotykają się z obrażaniem muzułmanów. Wyznawcy islamu stali się w ostatnich latach najczęściej obrażaną w prasie grupą – w czasie gdy wzrosła liczba Polaków czytających artykuły antyislamskie, nieznacznie spadła liczba osób deklarujących lekturę artykułów antysemitycznych, antyromskich czy rasistowskich. Najczęstszym źródłem mowy nienawiści pozostaje jednak internet. O ile w roku 2014 około połowa młodych Polaków spotykała się z antysemitką, antymuzułmańską czy antyukraińską mową nienawiści, o tyle dziś 75% młodzieży deklaruje, że widziało w internecie wypowiedzi antysemityczne, 80% – islamofobiczne, a 71% – antyukraińskie. W ciągu dwóch lat doszliśmy do sytuacji, w której zdecydowana większość młodych ludzi jest zanurzona w rzeczywistości pełnej nienawistnych wypowiedzi pod adresem mniejszości. Jakie są tego konsekwencje? Badania eksperymentalne i korelacyjne prowadzone przez Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego wskazują na zjawisko desensytyzacji: im większy jest kontakt z mową nienawiści w otoczeniu, tym bardziej ludzie się z nią oswiają, przestając postrzegać mowę nienawiści jako poważny problem społeczny. Widzimy to również w przedstawionych

Im większy jest kontakt z mową nienawiści w otoczeniu, tym bardziej ludzie się z nią oswiają, przestając postrzegać mowę nienawiści jako poważny problem społeczny.

Młodzi ludzie stykający się z mową nienawiści stają się gotowi do naruszania również innych zasad współżycia społecznego, deklarując większą gotowość do stosowania przemocy w życiu codziennym.

w raporcie analizach. Dziś znacznie mniejszy odsetek młodych i dorosłych Polaków uważa antymuzułmańskie, antysemityczne czy antyromskie wypowiedzi za obraźliwe. Widać to szczególnie silnie w wypadku muzułmanów – czyli tej grupy, w odniesieniu do której zaobserwowaliśmy najsilniejszy wzrost przypadków mowy nienawiści na przestrzeni dwóch lat (zarówno w telewizji, prasie, jak i w internecie). Osoby częściej spotykające się z mową nienawiści w swoim otoczeniu będą znacznie chętniej same ją stosować. Kontakt z mową nienawiści jest szczególnie niebezpieczny w wypadku młodzieży, prowadząc do swoistego zaniku norm społecznych. Młodzi ludzie stykający się z mową nienawiści stają się gotowi do naruszania również innych zasad współżycia społecznego, deklarując większą gotowość do stosowania przemocy w życiu codziennym czy też większe poparcie represji wobec uchodźców (stosowania izolacji, zamykania granic, inwigilacji).

Co jednak najważniejsze, im więcej mowy nienawiści w otoczeniu, tym większa gotowość do jej użycia. Dziś połowa młodych Polaków przyznaje się do używania mowy nienawiści wobec gejów, Romów, imigrantów czy muzułmanów. 30% młodych Polaków przyznaje się do wypowiedzi antysemitycznych, skierowanych przeciw lesbijkom czy feministkom. Młode Polki posługują się takim językiem niemal dwukrotnie rzadziej niż młodzi Polacy: 26% dziewcząt przyznaje się do stosowania antyromskiej mowy nienawiści, 27% – do homofobicznej (antygejowskiej), 30% – do islamofobicznej, a 17% – do antysemitycznej. Zdaje się to

Im więcej mowy nienawiści w otoczeniu, tym większa gotowość do jej użycia. Dziś połowa młodych Polaków przyznaje się do używania mowy nienawiści.

Stosowanie mowy nienawiści to domena ludzi najmłodszych – najchętniej przyznają się do tego nastolatki (64% przyznaje się do stosowania którejś z form mowy nienawiści).

potwierdzać wyniki wcześniejszych badań Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW, wskazujących na szczególnie problemowe zachowania i postawy młodych mężczyzn, wśród których uprzedzenia, przekonania rasistowskie i dyskryminacyjne są znacznie częstsze niż u młodych kobiet.

Stosowanie mowy nienawiści to w końcu domena ludzi najmłodszych – najchętniej przyznają się do tego nastolatki (64% przyznaje się do stosowania którejś z form mowy nienawiści), nieco rzadziej osoby dwudziesto- i trzydziestoletnie (jednak również większość z nich przyznaje się do obraźliwych wypowiedzi na temat mniejszości) – zaś w starszych grupach wiekowych mowa nienawiści stosowana jest niezmiernie rzadko (tylko co piąty 70-latek używa takiego języka).

Badanie przeprowadzone w 2016 roku uświadamia nam, że osoby homoseksualne nie są w Polsce chronione normami poprawności. Większość badanych jest przeciwna zakazom mowy nienawiści wobec gejów, lesbijek i osób transseksualnych. Nasze badania – podobnie jak wiele innych – pokazują zdecydowanie wyższy dystans do osób homoseksualnych wśród mężczyzn niż kobiet, co szczególnie silnie widoczne było w wypadku młodzieży. Największy dystans do gejów deklarowali mężczyźni – zarówno młodzi, jak i dorośli. Podobnie było w przypadku stosunku do uchodźców: to młodzi mężczyźni byli najbardziej niechętni wobec uchodźców w otoczeniu i w największym stopniu popierali wykluczenie i przemoc jako rozwiązania problemu uchodźczego.

Badanie przeprowadzone w 2016 roku uświadamia nam, że osoby homoseksualne nie są w Polsce chronione normami poprawności.

W końcu zauważyliśmy też, że to, co powszechnie nazywane jest „mową nienawiści”, wynika raczej z pogardy aniżeli z nienawiści. Potwierdza to nasze wcześniejsze przypuszczenia, że zjawisko, o którym mówimy, powinno być nazywane raczej „mową pogardy” – albowiem zbudowane jest na tej poniżającej emocji, która blokuje jakiegokolwiek reakcje empatyczne i uprzedmiotawia innego człowieka³.

3. Bilewicz, M., Kamińska, O., Winiewski, M., Soral, W. (w druku). From disgust to contempt-speech. The nature of contempt on the map of prejudicial emotions. *Behavioral and Brain Sciences*.

Zauważyliśmy też, że to, co powszechnie nazywane jest „mową nienawiści” wynika raczej z pogardy, aniżeli z nienawiści.

Idea badań

Prezentowanym badaniom przyświecały dwa główne cele. Pierwszym, podobnie jak w badaniach z 2014 roku, była diagnoza obecnego stanu postaw Polaków względem mowy nienawiści. Drugim – porównanie z wynikami badań z 2014 r. w celu sprawdzenia zmian, jakie się przez ten czas dokonały.

Badanie zostało skonstruowane tak, aby możliwe było przeprowadzenie dogłębnej analizy zjawiska mowy nienawiści. Zależało nam na tym, by dowiedzieć się, gdzie i w jakim natężeniu Polacy spotykają się z tego typu wypowiedziami. Chcieliśmy także zanalizować mechanizmy społecznego przyzwolenia na mowę nienawiści, czyli odpowiedzieć na pytanie, jacy ludzie, w jakich sytuacjach i wobec jakich grup przyzwalają na nienawistne wypowiedzi. Zbadaliśmy konsekwencje psychologiczne i społeczne ekspozycji na mowę nienawiści. Podobne cele stawialiśmy sobie w 2014 roku, jednak zmiany społeczne i polityczne, jakie zaszły na świecie i w Polsce między 2014 a 2016 rokiem, spowodowały konieczność zmian w badaniu. Wybory prezydenckie oraz parlamentarne z roku 2015 i idące za tym zmiany polityczne, podobnie jak kryzys migracyjny w Europie, pociągnęły za sobą istotne przemiany w debacie publicznej i to zarówno na poziomie treści, jak i formy. Gdy prowadziliśmy nasze badania na wiosnę w 2014 roku, słowa „uchodźca” czy „migrant” miały zupełnie inne konotacje oraz – przede

**Dwa główne cele to
diagnoza obecnego stanu
postaw Polaków względem
mowy nienawiści
oraz porównanie
z wynikami badań z 2014 r.
w celu sprawdzenia zmian
w czasie.**

wszystkim – nie były w centrum uwagi opinii publicznej. Z tego względu kategoria ta nie została wówczas przez nas uwzględniona. W obecnych badaniach była to jedna z ważniejszych kategorii społecznych, którymi postanowiliśmy się zająć w kontekście mowy nienawiści. Takich zmian w prezentowanym badaniu wprowadziliśmy więcej.

W badaniach z 2014 r. uwzględnione były nienawistne wypowiedzi względem grup mniejszościowych – żydowskiej, ukraińskiej, romskiej, afrykańskiej/osób czarnoskórych, muzułmańskiej oraz mniejszości seksualnych. Ostatnia grupa de facto dotyczyła wyłącznie homoseksualnych mężczyzn⁴. W nowym badaniu nie tylko uwzględniono powyższe sześć grup, ale również dodano pytania o stosunek do mowy nienawiści względem uchodźców, lesbijek, osób transseksualnych oraz feministek.

SELEKCJA PRZYKŁADÓW MOWY NIENAWIŚCI

Podobnie jak w 2014 roku, cytaty zawierające mowę nienawiści zostały wybrane w oparciu o bazę danych Stowarzyszenia Wiedza Lokalna⁵. W przypadku grup uwzględnionych w badaniu z 2014 roku zastosowaliśmy dokładnie te same przykłady. W odniesieniu do nowo dodanych grup skorzystaliśmy z oryginalnej bazy, jednocześnie przeszukując komentarze umieszczane pod artykułami na większych polskich portalach medialnych, takich, jak onet.pl, gazeta.pl, polityka.pl, wsieci.pl, interia.pl oraz niezalezna.pl. Portale zostały wybrane z uwagi na różnorodność

4. Wynikło to z selekcji wybieranych z bazy internetowej przykładów mowy nienawiści, które wykorzystano w pilotażu badania.

5. Raport mniejszości – monitoring polskiego internetu pod kątem „mowy nienawiści” i „języka wrogości”

ideologiczną reprezentowaną przez autorów. Finalnie dla każdej z mniejszości wybraliśmy po 20 stwierdzeń w największym stopniu zbliżonych do siebie tematycznie (wewnątrz grupy) oraz o różnym natężeniu obraźliwości treści, starając się dobrać po 10 określeń o dużym i 10 o średnim natężeniu.

Lista stwierdzeń internautów uzupełniona została 2 publicznymi wypowiedziami znanych osób zamieszczanymi na blogach, w artykułach lub relacjonowanymi przez media (z powodu ich obraźliwego charakteru). W większości przypadków były to stwierdzenia znane opinii publicznej.

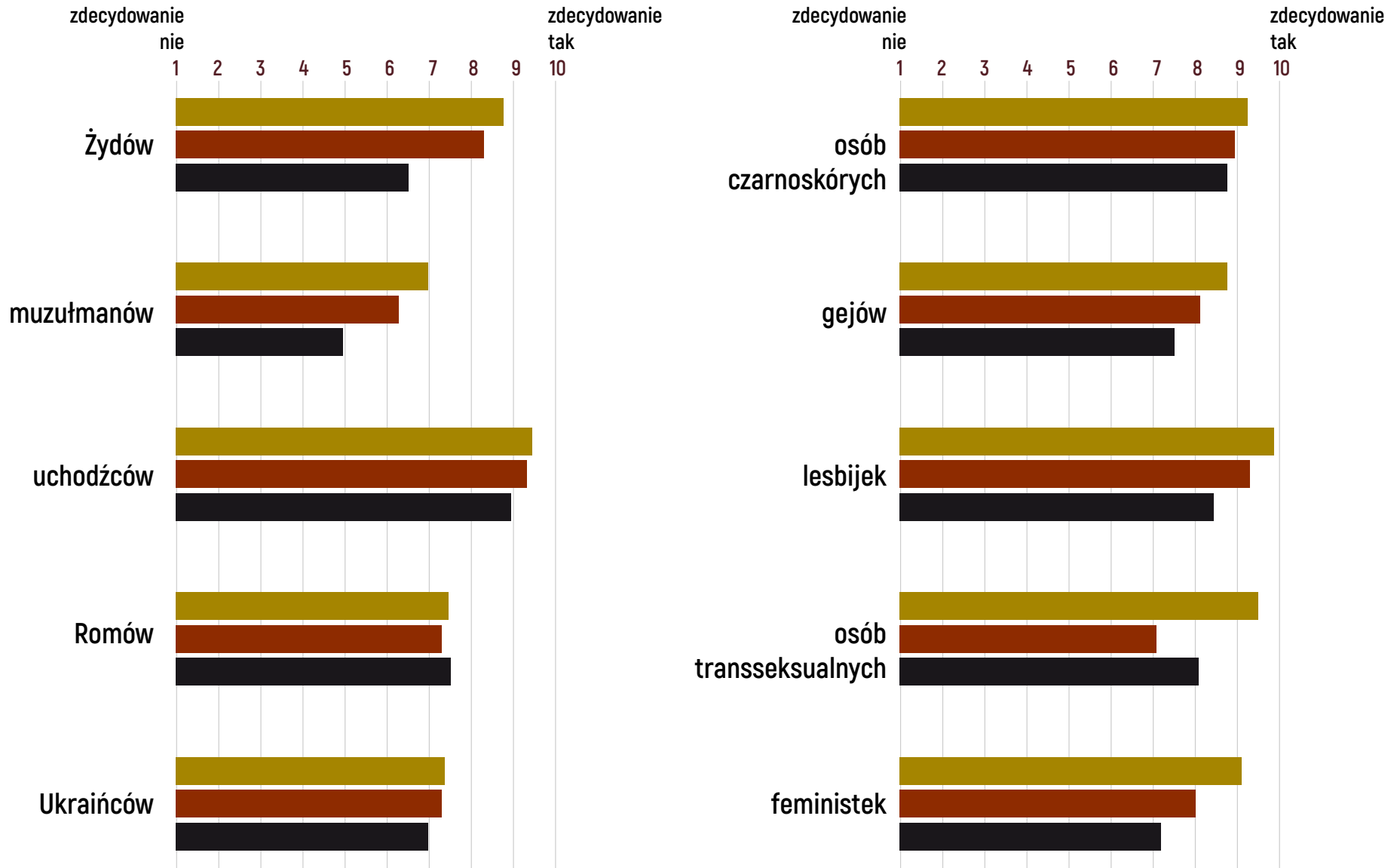
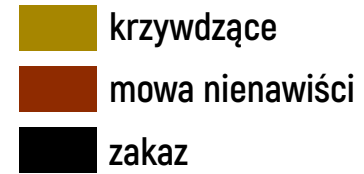
Badanie grup mniejszościowych

Tak przygotowane listy z obraźliwymi wypowiedziami podaliśmy ocenie sędziów kompetentnych – czyli członków grup, których te wypowiedzi dotyczyły. Zadaniem sędziów była ocena każdego stwierdzenia przy wykorzystaniu 3 pytań pomocniczych: 1) Czy uważa Pan/Pani, że wypowiedź ta jest krzywdząca dla <nazwa mniejszości>; 2) Czy uważa Pan/Pani, że wypowiedź taka stanowi mowę nienawiści?; 3) Czy wypowiedzi takie jak ta powinny być zabronione na portalach internetowych/w mediach ogólnopolskich?

Odpowiedzi udzielane były na skali od 1 – „Zdecydowanie nie” do 10 – „Zdecydowanie tak”.

Całą procedurę badania powtórzyliśmy w dokładnie taki sam sposób, jak podczas badań w 2014 roku, aby uzyskać nowe określenia. Pomogło nam to wybrać 3 stwierdzenia do badania na próbie ogólnopolskiej.

Mniejszości o nienawistnych wypowiedziach wobec...

Rycina 1. Średnie ocen przedstawicieli mniejszości.

Dzięki takiemu zabiegowi do badania właściwego włączyliśmy listę stwierdzeń, które faktycznie stanowiły mowę nienawiści (za podstawowe kryterium uznając ocenę dokonywaną przez przedstawicieli mniejszości).

Przedstawiciele wszystkich mniejszości uznali przedstawione im wypowiedzi za obrażające ich oraz zaklasyfikowali je jako mowę nienawiści. Domaganie się zakazu było wśród przedstawicieli mniejszości nie tak częste – warto jednak zauważyć, że wszystkie oceny są znacząco powyżej średniej skali, co oznacza, że przeciętnie wypowiedzi takie według przedstawicieli mniejszości raczej powinny być zakazywane (patrz rycina 1).

Selekcja wypowiedzi do badania sondażowego

Dla nowych mniejszości podsumowane zostały oceny wszystkich stwierdzeń. Na tej podstawie, podobnie jak w 2014 r., wybrano wypowiedzi oceniane przez przedstawicieli mniejszości jako zdecydowanie obraźliwe, a jednocześnie reprezentujące dwie kategorie – typowe określenia mowy nienawiści (zawierające słowa powszechnie uznawane za obraźliwe) oraz określenia racjonalizujące (zawierające próbę uzasadnienia swojego stanowiska, zwykle niezawierające słów obraźliwych).

Osobno dokonaliśmy również wyboru wypowiedzi osób znanych. Za główne kryterium przyjęliśmy tutaj ocenę ich ekstremalności dokonaną przez członków mniejszości. Z dwóch przykładów wybrany został ten, który został oceniony jako bardziej krzywdzący, w większym stopniu będący przykładem mowy nienawiści oraz w większym stopniu określany jako wypowiedź, która powinna być zakazana.

Osobno dokonaliśmy również wyboru wypowiedzi osób znanych. Za główne kryterium przyjęliśmy tutaj ocenę ich ekstremalności dokonaną przez członków mniejszości.

ANALIZA TREŚCI MOWY NIENAWIŚCI

Równoległe ze wstępnym badaniem grup mniejszościowych przykłady mowy nienawiści zostały poddane analizie treści. Celem tej analizy było sprawdzenie, czy treść mowy nienawiści skierowanej wobec różnych grup jest odmienna. Chcieliśmy się również dowiedzieć, jakie kategorie treściowe mowy nienawiści można na tej podstawie wyodrębnić. Aby odpowiedzieć na te pytania badawcze, w pierwszej fazie projektu postanowiliśmy poddać analizie zebrane podczas przeglądu internetu sformułowania, stosując metodę tworzenia map znaczenia (*concept mapping*). Metoda ta pozwala na eksplorowanie struktury treści zgromadzonej przy użyciu metod jakościowych (np. swobodnych wypowiedzi) za pomocą narzędzi stosowanych w badaniach ilościowych, czyli kwantyfikacji i analizy statystycznej.

Na analizowany materiał treściowy składało się 250 określeń dotyczących jedenastu grup (mniejszości żydowskiej, ukraińskiej, rosyjskiej⁶, romskiej, muzułmańskiej, osób czarnoskórych, uchodźców, lesbijek, gejów, osób transseksualnych oraz feministek). Na początku wypowiedzi zostały poddane sortowaniu przez grupę siedmiu sędzi kompetentnych, na co dzień psychologek społecznych specjalizujących się w relacjach międzygrupowych. Sędzie kompetentne zostały poproszone o pogrupowanie wszystkich 250 stwierdzeń według stworzonych przez siebie kategorii treściowych, z zastrzeżeniem, że wypowiedzi nie powinny być klasyfikowane w oparciu o kryterium grupy społecznej, do której były skierowane.

6. Podobnie jak podczas badań w 2014 z przyczyn technicznych zrezygnowaliśmy z niektórych grup w dalszej części badań.

Utworzone przez każdą z sędzi grupy pojęciowe poddano wspólnej analizie, w wyniku której wyodrębniono 7 względnie spójnych kategorii, których nazwy oddają treść zawartych w nich wypowiedzi (patrz tabela 1).

Wyodrębnionym za pomocą metody *concept mapping* kategoriom warto przyjrzeć się bliżej. Zaobserwowane grupy pojęciowe można bowiem poddać dalszej klasyfikacji. I tak do kategorii stwierdzeń obraźliwych przyporządkować można grupy pojęć „Brak inteligencji, dzikość” (dehumanizującą oraz odnoszącą się do właściwości intelektualnych przedstawicieli danej grupy), „Obrzydzenie” (wyrażającą wstręt wobec członków mniejszości) oraz „Odstępstwo od normy” (podkreślającą domniemane odstępstwo przedstawicieli danej grupy od normy).

Dwie kolejne kategorie „Historyczne podstawy nienawiści” oraz „Usprawiedliwianie mowy nienawiści” uznać można za bardziej abstrakcyjne. Wypowiedzi, które znalazły się w pierwszej z wymienionych kategorii, dotyczą przede wszystkim historycznych zaszłości – tak indywidualnych, jak i grupowych – między członkami danej grupy a Polakami. Sformułowania należące do drugiej ze wspomnianych kategorii odnoszą się do przekonania, że z uwagi na przywary członków danej grupy mowa nienawiści względem nich ma „racjonalne” podstawy i z racji tego w istocie nie powinna być traktowana jako mowa nienawiści.

Tabela 1. Kategorie treści mowy nienawiści

Kategoria	Przykłady (pisownia oryginalna)
Brak inteligencji, dzikość	Jak widzicie nie chodzi o kolor skóry , ale o przynależność etniczną i prawdą jest , że murzyni to dzicz.
	większość murzynów - także w Afryce - znajduje się na pograniczu debilizmu
	taką przyjemną ma pani buzię, ale w główce ptasi rozumek i w tym miejscu muszę przeprosić niewinne ptaszki, chodziło mi o wielkość
Obrzydzenie	Gejów trzeba wytykać palcami , bo budzą obrzydzenie
	lesby nie obnoście się z tym waszym czymś, uwierzcie mi na taki widok normalnemu człowiekowi robi się mdło
	Ludzie brzydzą się gejów.
Odstępstwo od normy	lesbijki to dziwadła chore psychicznie
	Gej to zboczony , ekshibicjonistyczny homoseksualista
	wszelkiego rodzaju feministki , lesbijki itp . to błędy natury .
Historyczne podstawy nienawiści	nie lubie ukraińców za to co zrobili Polakom w lipcu 1943
	Sorki, ale Ukraińcy też niestety mają trochę niewinnej krwi na rękach
	Nienawidzę ich za to, że robią interes na Holocauście (Holocaust industry), uważają, że tylko oni byli prześladowani podczas II wojny, że fałszują historię i próbują zwalić całą winę za Zagładę na Polaków.
Usprawiedliwianie mowy nienawiści	Bezczelne babsko, trzeba było nie drzeć dzioba, to by ludzie nie reagowali. Za swoje chamstwo i głupotę musi teraz znosić słuszny gniew ludzi i bardzo dobrze.
	I dopóki Romowie nie zaczną pilnować/wydawać swoich, by ukrócić kradzieże, dopóki ich postrzeganie się nie zmieni.
	Żydzi byli traktowani jak Polacy. Od nich zależało jakimi Polakami chcieli być. Byli znienawidzonymi. Sami jednak na to zapracowali...
Przestępczość	Cyganka jedną ręką wróżyła drugą kradła .
	chytrość, podejrzliwość i dwulicowość są cechami (prawie) każdego Rosjanina. Najbardziej lubią kraść, brać łapówki, chlać, szpanować złotymi zębami, mieszkać w czołgu i żyć na koszt innych.
	WREDNY TEN UKRAINIEC JEST CZCICIELEM BANDERY!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!
Aktywna agresja	Powinno się od razu strzelać do tego bydła
	Proponuję zacząć od kamieniowania lesbijek
	Syf i malaria powiedziałem deportacja albo kula w łeb. Ta różnica kulturowa wynosi 1400 lat, asymilacja nigdy nie nastąpi. (...) Nie potrzeba nam niemoralnych zombie, mamy swoich pod dostatkiem.

W następnej z wyodrębnionych kategorii, nazwanej „Przestępczość”, znalazły się sformułowania odnoszące się do łamania norm społecznych i prawnych przez przedstawicieli danej grupy. Stwierdzenia należące do tej kategorii wyrażają przekonanie, że na odnośnych osobach nie można polegać i że powszechnie znana jest ich skłonność do kradzieży oraz popełniania innych przestępstw.

Ostatnia kategoria, „Aktywna agresja”, jest najmniej spójna treściowo ze wszystkich wyodrębnionych grup pojęciowych. Znalazły się w niej zarówno stwierdzenia nawołujące do pozbycia się członków danej mniejszości, jak i te podkreślające tendencje przedstawicieli różnych grup do podejmowania działań agresywnych.

BADANIE SONDAŻOWE

Badanie zostało zrealizowane między 2 września a 2 października 2016 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej na dwóch próbach losowych (losowanie proste ze zbiorów PESEL): próbie ogólnopolskiej (N = 1052) z dolną granicą wieku 18 lat oraz próbie młodzieży (N = 682), tj. próbie osób w wieku od 16 do 18 lat. W obu przypadkach realizacja odbywała się techniką wspomaganą komputerowo wywiadów osobistych (CAPI). W celu poprawienia jakości oszacowań w obu zbiorach zastosowano wagi (wagi poststratyfikacyjne), obliczone według płci, wieku, wielkości miejsca zamieszkania, wykształcenia, województwa oraz aktywności zawodowej. Wszystkie poniższe analizy zrealizowano z ich wykorzystaniem.

KWESTIONARIUSZ

W przypadku obu prób zastosowano niemal identyczny kwestionariusz. Na cały wywiad składało się około 200 różnych pytań. Schemat badania był bardzo podobny do badań z 2014 roku. Ankieta składała się z trzech głównych części. W pierwszej części osoby badane ustosunkowywały się do ogólnych stwierdzeń dotyczących przekonań na temat rzeczywistości społecznej. Użyto następujących skal:

ORIENTACJA NA DOMINACJĘ SPOŁECZNĄ (SDO)⁷, czyli skala mierząca przekonanie o potrzebie istnienia w społeczeństwie struktury opartej na silnie ugruntowanej hierarchii grup społecznych.

PRAWICOWY AUTORYTARYZM (RWA)⁸, czyli skala mierząca skłonność do podporządkowywania się władzy i autorytetom oraz preferencje do postępowania zgodnie z przyjętymi tradycjami.

AGRESJA SŁOWNA⁹, czyli skala mierząca skłonność do werbalnych zachowań agresywnych, w tym aprobatę dla agresji werbalnej przy rozwiązywaniu ważnych problemów i konfliktów.

SKALE AMBIWALENTNEGO (wrogiego i życzliwego) **SEKSIZMU**¹⁰ mierzące pozytywne postawy względem kobiet przyjmujących tradycyjne role oraz wobec tradycyjnych relacji między kobietami a mężczyznami (seksizm życzliwy) oraz negatywnych postaw względem kobiet i relacji mężczyzn z kobietami wychodzącymi poza tradycyjne wzorce (seksizm wrogi).

7. Sidanius, J., Pratto, F. (1999). *Social dominance: An inter-group theory of social hierarchy and oppression*. New York, NY: Cambridge University Press.

8. Altemeyer, B. (1998). The other "authoritarian personality". *Advances in Experimental Social Psychology*, 30, 47-92.

9. Buss, A. H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.

10. Glick, P., Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.

Następnie osobom badanym przedstawiono główny blok badania, czyli przykłady mowy nienawiści względem 10 grup społecznych (zob. tabela X w załączniku). Przykłady prezentowane były w losowej kolejności dla poszczególnych grup. Zadaniem respondentów było sprecyzowanie, na ile te określenia są przez nich uważane za obraźliwe, jak często spotykają się z podobnymi określeniami, w jakich miejscach w sferze publicznej spotykają takie i podobne wypowiedzi, następnie czy zdarza się im używać podobnych stwierdzeń oraz czy ich zdaniem tego typu wypowiedzi powinny być dozwolone.

W ostatniej części znalazły się pytania odnośnie potencjalnych konsekwencji ekspozycji na mowę nienawiści oraz o postawy związane z akceptacją tego typu komunikatów. W tej części znalazły się różne skale mierzące uprzedzenia, emocjonalne reakcje na członków grup obcych, postawy względem ważnych bieżących kwestii społecznych oraz akceptacja dla łamania norm społecznych.

DYSTANS SPOŁECZNY¹¹, czyli akceptacja przedstawicieli mniejszości w swojej przestrzeni społecznej. Pytania dotyczyły akceptacji przedstawicieli wszystkich grup mniejszościowych uwzględnionych w badaniu – jako sąsiadów, współpracowników czy członków rodziny.

KONTAKT z przedstawicielami mniejszości był mierzony poprzez pytania o znajomości z osobami reprezentującymi poszczególne kategorie. Badania pokazują, że kontakt z przedstawicielami grup obcych jest jednym z najważniejszych czynników redukujących uprzedzenia¹².

11. Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299-308.

12. Pettigrew, T. F., Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.

13. Mackie, D. M., Devos, T., Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602-616.

14. Kofta, M., Sedek, M. (2005). Conspiracy stereotypes of Jews during systematic transformation in Poland. *International Journal of Sociology*, 35, 40-64.

15. Górska, P., Bilewicz, M., Winiewski, M., & Waszkiewicz, A. (2015). On old-fashioned versus modern homonegativity distinction: Evidence from Poland. *Journal of Homosexuality*, 71, 554-575.

EMOCJE MIĘDZYGRUPOWE¹³, czyli emocje odczuwane względem przedstawicieli grup obcych. Ten niezwykle ważny komponent postawy jest najbliższej związany z tendencjami zachowania i – tym samym – najlepiej wyjaśnia faktyczne zachowania przejawiane względem członków mniejszości. Ze względu na ograniczenia długości kwestionariusza zredukowaliśmy liczbę grup do czterech (Żydów, Romów, muzułmanów oraz gejów) i zmierzaliśmy siedem emocji wobec wybranych grup (litość, złość, nienawiść, obrzydzenie, pogardę, zazdrość i podziw).

KONKRETNE POSTAWY WZGLĘDEM MNIEJSZOŚCI – podobnie jak w 2014 r., osoby badane były proszone o ustosunkowanie się do szeregu stwierdzeń mierzących postawy względem części z grup mniejszościowych. Stosunek wobec Żydów mierzony był za pomocą skali **antysemityzmu spiskowego**¹⁴, mierzącej współczesne, motywowane politycznie postawy. Ta forma antysemityzmu opisuje spostrzeganie Żydów jako dążących do uzyskania władzy i nadmiernie ingerujących w życie społeczne kraju czy świata. Jednocześnie Żydzi postrzegani są jako jeden byt, działający i realizujący wspólne cele oraz – co równie ważne – operujący skrycie. Postawy wobec osób nieheteronormatywnych mierzone były za pomocą dwóch skal: **homofobii tradycyjnej i nowoczesnej**¹⁵. Pierwsze ujęcie odnosi się do wrogiej postawy wobec osób homoseksualnych, wyływającej z moralnych i religijnych przekonań na temat homoseksualizmu. W przypadku nowoczesnej homofobii wrogi stosunek wobec gejów i lesbijek wynika z postrzegania ich

16. Imhoff, R., Recker, J. (2012). Differentiating Islamophobia: Introducing a new scale to measure Islamoprejudice and secular Islam critique. *Political Psychology*, 33, 811-824.

17. Winiewski, M., Jurczyszyn, Ł., Bilewicz, M., Beneda, M., (2015). *Podłoże prawicowych preferencji wyborczych młodych Polaków. Raport CBU*. Pobrano z : <http://cbu.psychologia.pl/>

18. Świdarska, A., Winiewski, M., Hansen, K. (2016). *Przemoc jako rozwiązanie? Napływ uchodźców w opiniach Polaków. Raport CBU*. Pobrano z: <http://cbu.psychologia.pl/>

żądań politycznych jako nieuzasadnionych, rzekomego braku dyskryminacji gejów i lesbijek w społeczeństwie oraz postrzeganej niechęci osób homoseksualnych do asymilacji z heteroseksualną większością. Postawy względem muzułmanów i islamu mierzone były za pomocą skal **islamofobii** i **świeckiej krytyki islamu**¹⁶. Pierwsza mierzy uprzedzenia i generalne negatywne postawy w odniesieniu do islamu, druga zaś – racjonalne krytyczne postawy wobec praktyk związanych z religią.

POPARCIE DLA RADYKALNYCH POSTULATÓW¹⁷ – skala mierzy akceptację i poparcie dla kilku radykalnych postulatów głoszonych przez prawicowe partie i ruchy polityczne. **POPARCIE DLA UŻYCIA PRZEMOCY JAKO ROZWIĄZANIA KRYZYSU MIGRACYJNEGO**¹⁸, czyli akceptacja dla postulatów rozwiązania obecnego kryzysu migracyjnego poprzez zastosowanie przez państwa europejskie i Polskę przemocy fizycznej i psychicznej w stosunku do migrantów.

Treść mowy nienawiści względem poszczególnych grup mniejszościowych

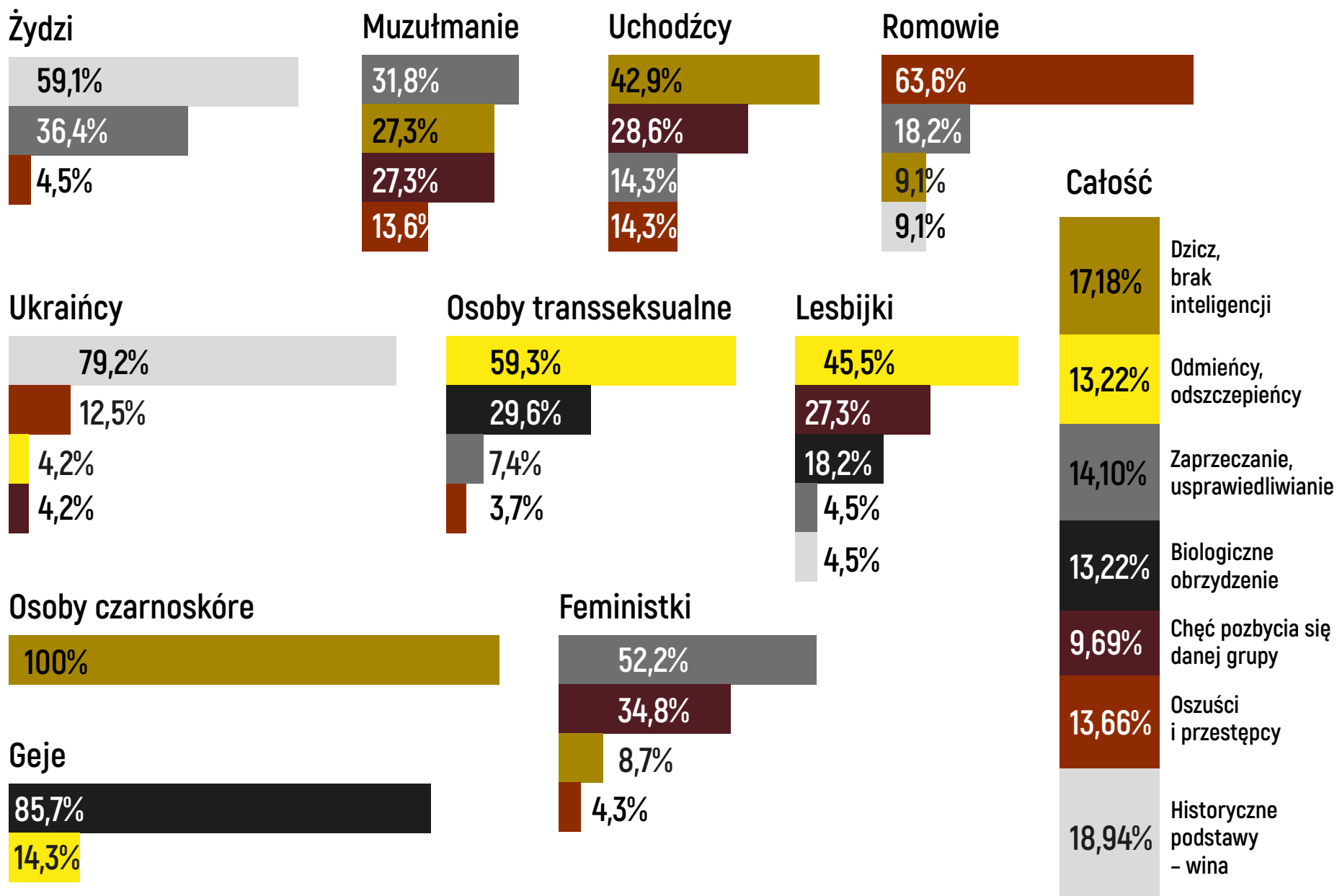
Jednym z celów analizy treści mowy nienawiści była odpowiedź na pytanie o to, czy sformułowania pod adresem konkretnych grup należą do oddzielnych, spójnych kategorii pojęciowych. W związku z tym przyjrzelśmy się rozkładowi wypowiedzi reprezentujących różne kategorie treściowe w odniesieniu do grup, których dotyczyły poszczególne stwierdzenia (patrz rycina 2). Co ciekawe, analizy wykazały, że treść mowy nienawiści wobec danej grupy korespondowała z najbardziej rozpowszechnionymi stereotypami dotyczącymi grupy.

I tak w przypadku mniejszości żydowskiej najczęściej występującymi stwierdzeniami były te należące do grupy „Historyczne podstawy” – podkreślające winę Żydów wobec Polaków i uzasadniające w ten sposób mowę nienawiści. Kolejną dużą grupę wypowiedzi stanowiły sformułowania z kategorii „Usprawiedliwianie mowy nienawiści”, czyli te zawierające elementy tzw. wtórnych uprzedzeń¹⁹. Dodatkowo do przedstawicieli tej mniejszości skierowanych było także kilka stwierdzeń podkreślających obłudę i tendencje do przestępczości.

Analizy wykazały, że treść mowy nienawiści wobec danej grupy korespondowała z najbardziej rozpowszechnionymi stereotypami dotyczącymi grupy.

19. Winiewski, M., Bilewicz, M. (2015). Antysemityzm: dynamika i psychologiczne uwarunkowania. W: A. Stefaniak, M. Winiewski, M. Bilewicz (red.). *Uprzedzenia w Polsce*. (15-39) Warszawa: Liberi Libri.

Jak obrażane są mniejszości?

Rycina 2. Treści mowy nienawiści względem poszczególnych grup mniejszościowych.

W wypadku mniejszości ukraińskiej największą grupę wypowiedzi stanowiły te podkreślające historyczne przewinienia względem Polaków, a potem – w kolejności malejącej – stwierdzenia odnoszące się do skłonności przedstawicieli tej grupy do oszustwa i kradzieży, sformułowania będące wyrazem aktywnej agresji oraz te mówiące o odstępstwie Ukraińców od normy.

Mowa nienawiści w odniesieniu do osób czarnoskórych okazała się być najmniej zróżnicowana, zawierała bowiem wyłącznie określenia odnoszące się do niskiego intelektu oraz braku ogłady przedstawicieli tej grupy.

Drugą co do spójności wydaje się być mowa nienawiści wobec homoseksualnych mężczyzn. Pod adresem tej grupy kierowane były bowiem wypowiedzi, które można zaklasyfikować jako „obraźliwe”, czyli należące zarówno do kategorii „Obrzydzenie”, jak i do tej podkreślającej odmiennosc przedstawicieli danej grupy od reszty społeczeństwa.

W przypadku mniejszości romskiej najczęściej występującymi stwierdzeniami były te mówiące o skłonności do kradzieży, oszustwa i przestępczości, co w dużej mierze zgodne jest ze stereotypowym postrzeganiem tej grupy. Dodatkowo wypowiedzi dotyczące Romów należały do dwóch kategorii „racjonalizujących” mowę nienawiści: usprawiedliwiającej jej występowanie oraz podkreślającej historyczne przewinienia Romów wobec Polaków.

W wypowiedziach atakujących osoby transseksualne zdecydowanie przeważały sformułowania podkreślające odstępstwo przedstawicieli tej grupy od normy, a także – w drugiej

kolejności – będące wyrazem obrzydzenia. Mowa nienawiści wobec osób transseksualnych jest równie obraźliwa jak ta odnosząca się do homoseksualnych mężczyzn.

Mowa nienawiści skierowana przeciwko homoseksualnym kobietom wydaje się być podobnie zróżnicowana. Zawiera wypowiedzi podkreślające odstępstwo jej członkiń od normy, agresywne treści nawołujące do pozbycia się przedstawicielek tej grupy oraz sformułowania będące wyrazem obrzydzenia nadawców komunikatu.

Gdy mowa o uchodźcach, przeważają wypowiedzi odnoszące się do braku ogłady i niedostatku intelektu przedstawicieli tej grupy, a także komunikujące chęć wyrugowania ich ze społeczeństwa. Biorąc pod uwagę dominującą w przestrzeni publicznej narrację, wynik ten raczej nie zaskakuje. Wobec feministek pojawiały się przede wszystkim wypowiedzi usprawiedliwiające mowę nienawiści, a także te nawołujące do pozbycia się członkiń tej grupy. Sporadycznie występowały również sformułowania implikujące brak inteligencji oraz fałszywość.

Wypowiedzi skierowane przeciwko muzułmanom rozkładają się zaś dość równomiernie na cztery kategorie. Podkreślają domniemany brak inteligencji członków tej grupy, ich tendencje do łamania prawa i oszukiwania oraz skłonność do działań agresywnych. Duży zbiór sformułowań stanowią te usprawiedliwiające występowanie mowy nienawiści względem muzułmanów.

PODSUMOWANIE

Analizując treść mowy nienawiści kierowanej do różnych grup mniejszościowych, warto zauważyć główne podobieństwa i różnice. W przypadku większości grup – Żydów, Romów, Ukraińców, osób czarnoskórych, feministek – układ treści jest bardzo specyficzny. Oddaje on również relacje większości z daną mniejszością. W przypadku części grup zachodzą jednak bardzo duże podobieństwa. I tak, kiedy mowa o muzułmanach i uchodźcach, sformułowania w bardzo podobnych proporcjach pochodzą z tych samych czterech kategorii. Może to oznaczać, że grupy te są mocno ze sobą skojarzone, mimo że badane wypowiedzi były kierowane do każdej z grup oddzielnie²⁰. Wskazuje to na fakt, że antyuchodźcza mowa nienawiści, nowsza niż mowa nienawiści wobec muzułmanów, jest *de facto* zbudowana na tej samej treści.

Kolejne grupy mniejszościowe, względem których mowa nienawiści pokrywa się treściowo, to homoseksualne kobiety i osoby transseksualne oraz homoseksualni mężczyźni. W przypadku dwóch pierwszych grup podstawą są treści odnoszące się do odmienności, niejako wykluczające ze społeczeństwa. Duży, choć nie dominujący, element stanowią też stwierdzenia będące wyrazem obrzydzenia. Co ciekawe, elementy obrzydzenia i odmienności odnoszą się również do grupy homoseksualnych mężczyzn, ale w odwróconych proporcjach. Wydaje się, że w przypadku lesbijek, osób transseksualnych oraz gejów treść mowy nienawiści

20. Wypowiedzi obraźliwe względem muzułmanów i uchodźców były tak dobrane, aby nie zawierały pokrywających się treści.

W przypadku większości grup – Żydów, Romów, Ukraińców, osób czarnoskórych, feministek – układ treści jest bardzo specyficzny. Oddaje on również relacje większości z daną mniejszością.

zbudowana jest wokół jednej podstawy, różnice zaś mogą wynikać z płci osób, do których skierowane są dane wypowiedzi. Dodatkowym argumentem może być fakt, że kategoria agresywności pojawia się tutaj jedynie w odniesieniu do lesbijek – kobiet – co pozostaje w pewnej łączności ze stosunkiem do feministek, wyrażającym się w dużej części poprzez tę samą kategorię.

Różnice treści mowy nienawiści względem innych mniejszości można wyjaśnić mechanizmami międzygrupowymi. Wydaje się, że czynniki takie jak specyfika grupy, jej status oraz – przede wszystkim – to jak grupa jest spostrzegana przez większość, wpływają na sposób ekspresji niechęci wobec jej członków i członkiń.

I tak w przypadku mowy nienawiści wobec mniejszości romskiej, osób czarnoskórych czy uchodźców największą rolę odgrywają stereotypy lub spostrzegane przez większość potencjalne zagrożenie z ich strony. Polacy pytani o stosunek do Romów konsekwentnie przypisują im wrogie intencje, często nazywając ich złodziejami i oszustami²¹. Mowa nienawiści skierowana wobec tej grupy odzwierciedla zatem takie jej postrzeganie. Podobnie rzecz ma się w przypadku uchodźców. Panująca w przestrzeni publicznej narracja podkreśla potencjalne zagrożenia związane z przybyciem członków tej grupy do naszego kraju. Polacy często zaś przyjmują stereotypowo-negatywną wizję uchodźcy, według której nie zasługuje on na pomoc²². Mowa nienawiści wobec tej grupy również w dużej mierze powtarza ów stereotyp. Jeśli zaś chodzi o osoby czarnoskóre, są one

21. Winiewski, M., Witkowska, M., Bilewicz, M. (2015). Uprzedzenia wobec Romów w Polsce. W: A. Stefaniak, M. Bilewicz i M. Winiewski (Red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 65-87). Warszawa: Liberi Libri.

22. Kropiński, M., Hansen, K. (2016). *Jakie skojarzenia ze słowem „uchodźca” mają Polacy? Raport CBU*. Pobrano z: <http://cbu.psychologia.pl/>

Wydaje się, że czynniki takie jak specyfika grupy, jej status oraz - przede wszystkim - to jak grupa jest spostrzegana przez większość, wpływają na sposób ekspresji niechęci wobec jej członków i członkiń.

23. Bukowski, M., Winiewski, M. (2011). Emocje międzygrupowe a stereotypy i zagrożenia społeczne: Co jest przyczyną, a co skutkiem uprzedzeń. W: M. Kofta i M. Bilewicz (Red.), *Wobec obcych: Zagrożenie psychologiczne a stosunki międzygrupowe* (s. 40-59). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

24. Bilewicz, M., Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Anti-Semitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland. W: B. Bokus (Red.), *Responsibility: An interdisciplinary perspective* (s. 69-77). Warszawa: LEXEM.

często postrzegane przez społeczeństwo polskie jako mało kompetentne czy wręcz nieokrzesane i nieinteligentne²³; nic zatem dziwnego, że sformułowania będące wyrazem mowy nienawiści wobec tej grupy pochodzą wyłącznie z kategorii pojęciowej „Dzikość, brak inteligencji”.

Znaczącym czynnikiem w formułowaniu mowy nienawiści wobec mniejszości wydaje się również być historia relacji Polaków z daną grupą. Przykładowo, zaszłości historyczne między Polakami a Ukraińcami powodują, że niechęć wobec członków tej grupy wyrażana jest poprzez przypominanie i podkreślanie roli wydarzeń z przeszłości, takich jak mordy na Wołyniu w 1943 r. Podobnie rzecz ma się z Żydami. Duża część sformułowań będących przykładem mowy nienawiści wobec tej grupy także pochodzi z kategorii pojęciowej „Historyczne podstawy nienawiści”, co w dużej mierze związane jest z rywalizacją o status głównej ofiary²⁴ tak podczas drugiej wojny światowej, jak i we wcześniejszych latach.

Dużą rolę w formułowaniu mowy nienawiści odgrywają tzw. uprzedzenia wtórne, czyli postrzeganie danej grupy jako zasługującej na złe traktowanie z powodu jej wcześniejszych złych zachowań. I tak w stosunku do Żydów wiele przejawów mowy nienawiści jest wyrazem tzw. wtórnego antysemityzmu. Przejawia się on zwykle w zaprzeczaniu własnej antysemickiej niechęci, umniejszaniu znaczenia zbrodni dokonanych na Żydach oraz postrzeganiu Holokaustu jako narzędzia, którym posługują się sami Żydzi dla uzyskania nienależących się im odszkodowań;

Dużą rolę w formułowaniu mowy nienawiści odgrywają tzw. uprzedzenia wtórne, czyli postrzeganie danej grupy jako zasługującej na złe traktowanie z powodu jej wcześniejszych złych zachowań.

przy okazji pomaga im ono zdobyć przewagę nad innymi narodami. Podobnie rzecz ma się, gdy mowa o feministkach – tu jednak postawą odgrywającą kluczową rolę jest nowoczesny seksizm²⁵. Reprezentujące go osoby uważają, że dyskryminacja kobiet nie istnieje, a w związku z tym nie popierają rozwiązań systemowych służących jej zmniejszeniu czy zniesieniu. Feministki walczące o prawa kobiet są zatem postrzegane jako osoby nieracjonalne i niepoważne; mowa nienawiści wobec nich stanowi odzwierciedlenie tych poglądów.

25. Swim, J. K., Aikin, K. J., Hall, W. S., Hunter, B. A. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 199-214.

Kontakt z mową nienawiści

Jednym z głównych celów badania było rozpoznanie skali kontaktu Polaków z mową nienawiści: jak często i w jakich okolicznościach respondenci spotykają się z określeniami obrażającymi mniejszości. W sondażu zadaliśmy szereg pytań pozwalających ustalić, jak wygląda kontakt przeciętnego Polaka z mową nienawiści. Zebrane dane umożliwiły analizę subiektywnego postrzegania częstości tudzież okoliczności swojego kontaktu z podobnymi treściami.

Analizując wyniki badania spostrzeganego kontaktu z mową nienawiści, można zauważyć pewien stabilny profil, charakterystyczny – pomimo różnicy w natężeniu kontaktu – zarówno dla dorosłych, jak i młodych Polaków.

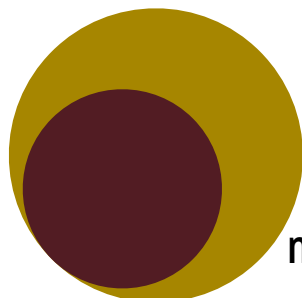
Respondenci zdecydowanie najczęściej²⁶ spotykają się z negatywnymi czy obraźliwymi wypowiedziami względem uchodźców i gejów; nieco rzadziej, ale nadal relatywnie często – z wypowiedziami dotyczącymi muzułmanów, Romów i osób czarnoskórych. W przypadku pozostałych grup badani deklarowali o wiele rzadsze kontakty z takimi wypowiedziami, zdecydowanie najrzadsze – w odniesieniu do Ukraińców (patrz rycina 3).

26. $F(9,1635) = 235,11, p < 0,001, \eta_p^2 = 0,564$, porównania pojedynczych średnich robione były z uwzględnieniem poprawki Bonferroniego dla wielokrotnych porównań.

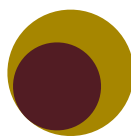
Respondenci zdecydowanie najczęściej spotykają się z negatywnymi czy obraźliwymi wypowiedziami względem uchodźców i gejów; nieco rzadziej, ale nadal relatywnie często - z wypowiedziami dotyczącymi muzułmanów, Romów i osób czarnoskórych.

Jak często Polacy spotykają się z mową nienawiści?

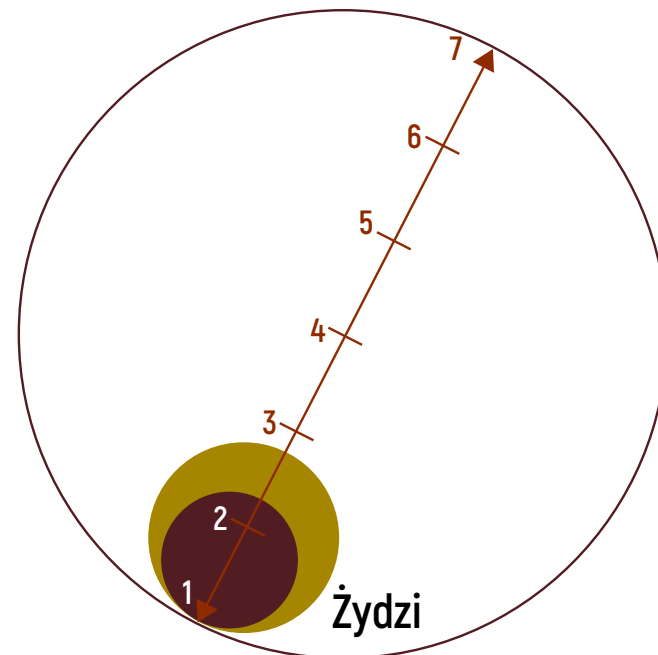
- Dorośli
- Młodzież

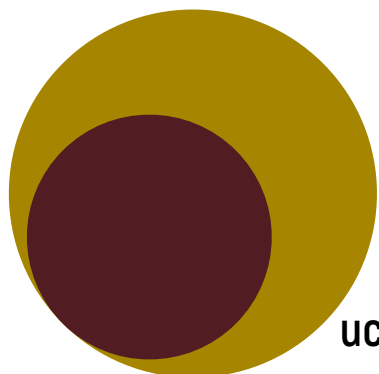
muzułmanie

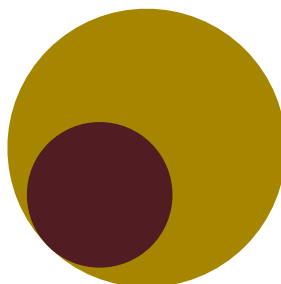
Ukraińcy

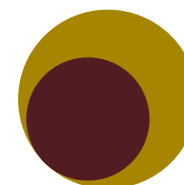
Żydzi

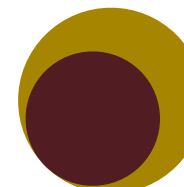
uchodźcy

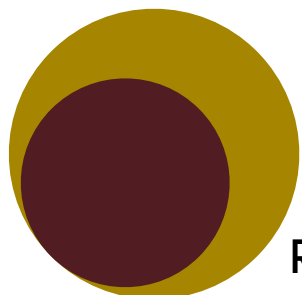
os. czarnoskóre

lesbijki

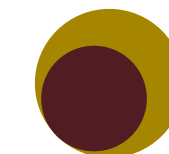
os. transseksualne

Romowie

geje

feministki

Rycina 3. Średnia spostrzegana częstość kontaktu z mową nienawiści względem poszczególnych mniejszości. Skala: 1 – bardzo rzadko, 7 – bardzo często.

27. $F(9;1635) = 18,02, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,090$.

28. Os. czarnoskóre - $F(1;1643) = 161,10, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,089$;
Geje - $F(1;1643) = 134,47, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,076$; Uchodźcy
 $F(1;1643) = 93,71, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,054$.

29. Ukraińcy - $F(1;1643) = 19,79, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,012$; feministki - $F(1;1643) = 26,37, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,016$.

30. Średnia liczba źródeł, w których spotykają się z mową nienawiści, dla młodzieży wynosi 2,02 (SD = 1,07), dla dorosłych 1,54 (SD = 1,01) $t(1732) = -9,51; p < 0,001; d = -0,47$.

31. Dla mniejszości $F(9;1724) = 142,38, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,426$, dla mniejszości x grupa $F(9;1724) = 12,12, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,060$.

Wyniki pokazują, że młodzi Polacy spotykają się z mową nienawiści zdecydowanie częściej niż dorośli²⁷. Różnice pomiędzy ogólną populacją a młodzieżą dotyczą obraźliwych wypowiedzi pod adresem wszystkich grup uwzględnionych w badaniu; w przypadku osób czarnoskórych, homoseksualnych mężczyzn i uchodźców²⁸ są relatywnie duże, natomiast w przypadku Ukraińców i feministek – stosunkowo niewielkie²⁹.

Odpowiedź na pytanie o częstość kontaktów Polaków z mową nienawiści można również uzyskać, analizując obiektywne wskazania respondentów dotyczące tego, w jakiej przestrzeni spotykają się z mową nienawiści. Zakładamy tu, że pewnym wskaźnikiem częstości kontaktu może być wielość źródeł, z których owe treści do odbiorców docierają. Innymi słowy – z im większej liczby źródeł płyną nienawistne treści, z tym większą mamy do czynienia ekspozycją. Jest to oczywiście jedynie przybliżenie, ale wydaje się użyteczne – zwłaszcza, że opiera się na względnie obiektywnych danych.

Globalna analiza pokazuje, że młodzi Polacy spotykają się z mową nienawiści w zdecydowanie szerszym zakresie sytuacji niż dorośli. Przeciętny młody Polak ma kontakt z mową nienawiści w większej liczbie sytuacji niż dorosły (średnio dwie³⁰ sytuacje, podczas gdy dorośli – 1,5). Różnica ta jest istotna statystycznie i dość znacząca. Analizując w podobny sposób odpowiedzi dotyczące mowy nienawiści skierowanej przeciw konkretnym grupom, uzyskujemy bardzo zbliżony układ wyników³¹. I tak w przypadku każdej

Wyniki pokazują, że młodzi Polacy spotykają się z mową nienawiści zdecydowanie częściej niż dorośli .

Przeciętny młody Polak ma kontakt z mową nienawiści w większej liczbie sytuacji niż dorosły (średnio dwie sytuacje, podczas gdy dorośli - 1,5).

z mniejszości mowa nienawiści jest odbierana z większej liczby źródeł przez młodych niż dorosłych. W przypadku nasilenia mowy nienawiści wobec konkretnych mniejszości, największe można zauważyć w przypadku uchodźców i gejów, nieco mniejsze – w odniesieniu do muzułmanów i osób czarnoskórych. Ankietowani wskazywali, że najrzadziej doświadczają kontaktu z mową nienawiści przeciwko Ukraińcom i feministkom.

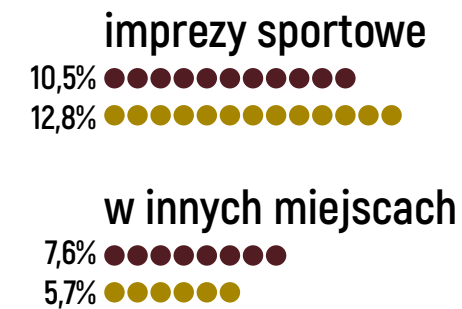
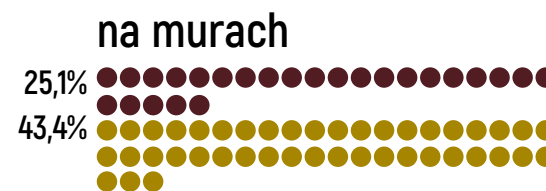
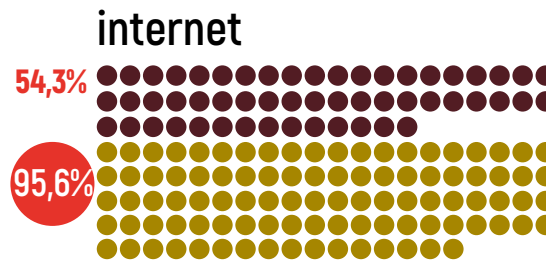
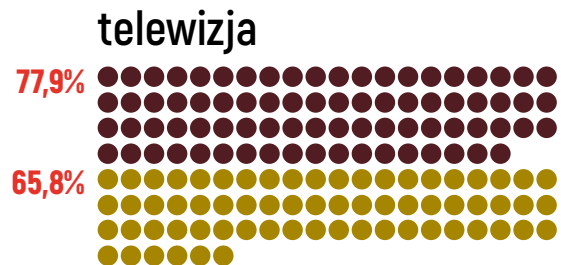
Analizując to, gdzie najczęściej Polacy spotykają się z mową nienawiści (patrz rycina 4), możemy zauważyć interesujące różnice pomiędzy dorosłymi a młodymi respondentami.

Dorośli Polacy³² najczęściej spotykają się z mową nienawiści w telewizji; na drugim miejscu plasują się rozmowy ze znajomymi, nieco dalej – internet oraz miejsca publiczne (przystanki, środki komunikacji itp.). Zdecydowanie mniej dorosłych ma kontakt z nienawistnymi treściami w radiu, prasie oraz na murach. Najrzadziej z mową nienawiści osoby dorosłe stykają się przy okazji demonstracji i imprez sportowych.

32. $\chi^2(9) = 2371,11, p < 0,001$; różnice dla par obserwacji określono za pomocą procedury Marascuiego.

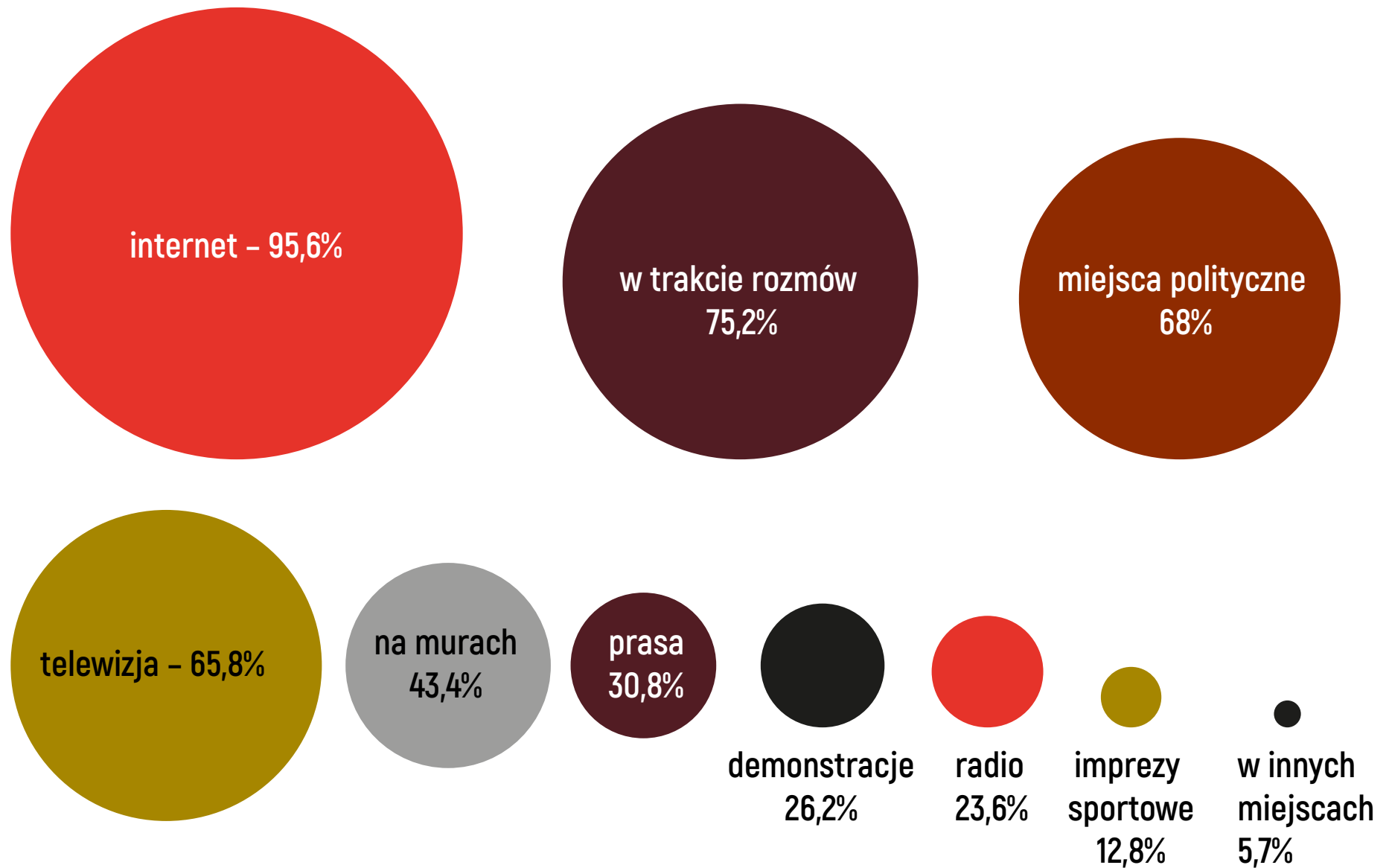
Dorośli Polacy najczęściej spotykają się z mową nienawiści w telewizji; na drugim miejscu plasują się rozmowy ze znajomymi, nieco dalej – internet oraz miejsca publiczne (przystanki, środki komunikacji itp.).

Styczność Polaków z mową nienawiści

Rycina 4. Odsetek Polaków stykających się z mową nienawiści w różnych okolicznościach życiowych.

Gdzie młodzi Polacy spotykają się z mową nienawiści?

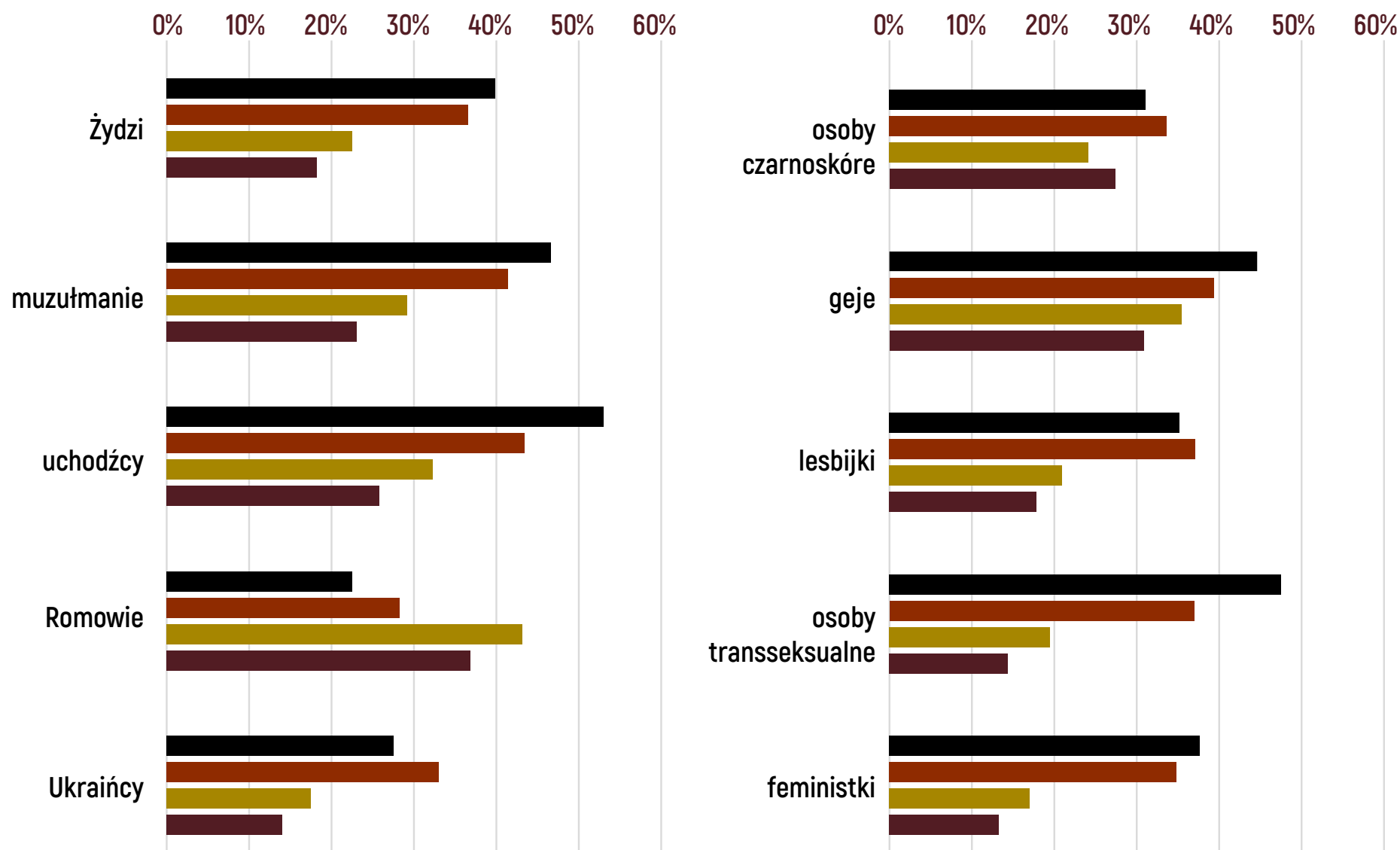

Młodzi Polacy stykają się z mową nienawiści w nieco odmiennych sytuacjach niż ich rodzice³³: praktycznie wszyscy – w internecie, natomiast około $\frac{3}{4}$ – w rozmowach ze znajomymi, w miejscach publicznych i w telewizji. Nieco mniej młodych dostrzega takie treści na murach i ścianach w formie graffiti. Kolejnymi pod względem zawartości nienawistnych treści źródłami są radio, prasa i demonstracje. Zdecydowanie najrzadziej młodzież spotyka się z mową nienawiści przy okazji imprez sportowych. Analizując szczegółowo różnice pomiędzy dorosłymi a młodzieżą, warto podkreślić największe rozbieżności. Dorośli napotykać mowę nienawiści zdecydowanie częściej w telewizji i radiu, młodzi zaś – w internecie, na murach oraz w rozmowach i miejscach publicznych.

Porównując ze sobą cztery główne źródła mowy nienawiści, czyli telewizję, internet, rozmowy ze znajomymi i miejsca publiczne, można zaobserwować zasadnicze różnice w wypadku nienawistnych treści skierowanych do konkretnych grup (patrz rycina 5).

Młodzi Polacy stykają się z mową nienawiści w nieco odmiennych sytuacjach niż ich rodzice: praktycznie wszyscy - w internecie, natomiast około $\frac{3}{4}$ - w rozmowach ze znajomymi, w miejscach publicznych i w telewizji.

Kontakt z mową nienawiści względem poszczególnych grup (grupa dorosłych)

Rycina 5. Procent dorosłych Polaków deklarujących kontakt z nienawistnymi wypowiedziami względem mniejszości w telewizji, internecie, w trakcie rozmów ze znajomymi i na ulicach.

34. Żydzi - $\chi^2(3)=173,86, p < 0,001$; muzułmanie $\chi^2(3) = 157,05, p < 0,001$; lesbijki $\chi^2(3) = 154,57, p < 0,001$; feministki $\chi^2(3) = 249,98, p < 0,001$.

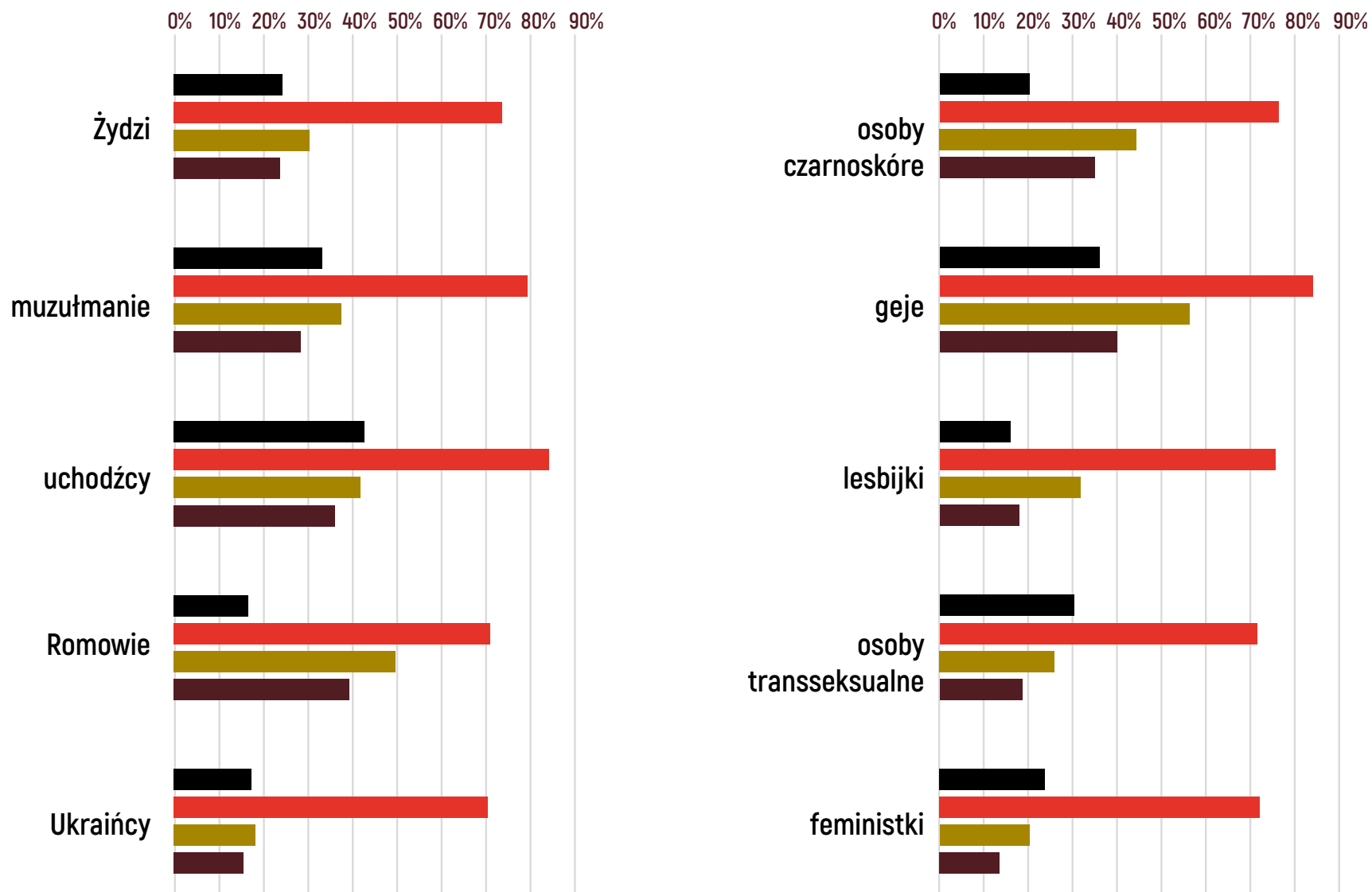
35. Uchodźcy $\chi^2(3) = 192,74, p < 0,001$; os. transseksualne $\chi^2(3) = 365,68, p < 0,001$.

36. $\chi^2(3) = 138,09, p < 0,001$.

37. $\chi^2(3) = 119,76, p < 0,001$.

W przypadku dorosłych notujemy różne profile w zależności od grupy. Mowa nienawiści wobec Żydów, muzułmanów, lesbijek i feministek występuje przede wszystkim w telewizji i internecie, zdecydowanie rzadziej w rozmowach i w miejscach publicznych³⁴. Z kolei nienawistne wypowiedzi wymierzone w osoby transseksualne i uchodźców odbierają dorośli Polacy najczęściej poprzez telewizję, nieco rzadziej internet, jeszcze rzadziej – w trakcie rozmów, a najrzadziej w przestrzeni publicznej³⁵. Antyukraińską mowę nienawiści dorośli spotykają głównie w internecie, nieco rzadziej w telewizji, a najrzadziej – w rozmowach i przestrzeni publicznej³⁶. W odniesieniu do gejów i osób czarnoskórych można zaobserwować relatywnie niewielkie różnice w częstości występowania nienawistnych treści w różnych miejscach. Zdecydowanie najbardziej odmienny profil występowania od pozostałych grup mniejszościowych ma mowa nienawiści skierowana przeciwko Romom³⁷. Najczęściej występuje ona w prywatnych rozmowach, następnym źródłem takich treści jest przestrzeń publiczna. Znacznie rzadziej antyromski przekaz napotymano w internecie, najrzadziej zaś – w telewizji. Analizując profile kontaktu młodych Polaków z mową skierowaną przeciwko konkretnym grupom, można zauważyć ich względne podobieństwo – w odróżnieniu od profili dorosłych (patrz rycina 6).

Kontakt z mową nienawiści względem poszczególnych grup (grupa młodzieży)

Rycina 6. Procent młodych Polaków deklarujących kontakt z nienawistnymi wypowiedziami względem mniejszości w telewizji, internecie, w trakcie rozmów ze znajomymi i na ulicach.

Mowa nienawiści względem wszystkich grup jest najczęściej spotykana w internecie (od 70 do 85%). Dodatkowo w przypadku trzech grup (Romów, gejów, osób czarnoskórych)³⁸ następnym źródłem mowy nienawiści są prywatne rozmowy ze znajomymi i przestrzeń publiczna. Co do pozostałych grup różnice pomiędzy telewizją, rozmowami czy przestrzenią publiczną są niewielkie lub wręcz nieistotne statystycznie.

PODSUMOWANIE

Przedstawione ogólne wyniki pokazują, że mowy nienawiści skierowanej przeciwko różnym grupom mniejszościowym w przestrzeni społecznej jest bardzo dużo. Zarówno młodzi, jak i dorośli Polacy spotykają się z takimi treściami w mediach, miejscach publicznych oraz w sferze prywatnej. Podstawowym źródłem nienawistnych wypowiedzi są media tradycyjne (jak telewizja – zwłaszcza w przypadku dorosłych) oraz internet (głównie w odniesieniu do młodzieży). Różnice pomiędzy młodymi a dorosłymi Polakami – zarówno pod względem ilości, jak i kontekstu kontaktu z mową nienawiści – można wyjaśnić zupełnie inną strukturą konsumpcji mediów. Wyniki badań oglądalności telewizji³⁹ tudzież korzystania z internetu⁴⁰ pokazują, że młodzi Polacy oglądają dużo mniej telewizji niż osoby starsze, spędzając znacznie więcej czasu w internecie. Bezwzględna różnica w częstości kontaktu z mową nienawiści pomiędzy dorosłymi a młodymi Polakami wynika

38. Romowie $\chi^2(3) = 418,53, p < 0,001$, geje $\chi^2(3) = 391,83, p < 0,001$, os. czarnoskóre $\chi^2(5) = 464,31, p < 0,001$.

39. Dane: instytut Nielsen Audience Measurement, za <http://www.wirtualnemedi.pl/artukul/coraz-dluzej-ogladamy-telewizje-najwiecej-czasu-przed-szklanym-ekranem-spedzaja-seniorzy-raport>.

40. Feliksiak, M. (2016). *Korzystanie z Internetu. Komunikat z badań NR 92/2016*. Warszawa: CBOS.

najprawdopodobniej z tego, że internet – w odróżnieniu od tradycyjnych mediów – nie podlega kontroli. Duża część jego treści tworzona jest przez użytkowników (fora czy portale społecznościowe) i tym samym zawiera większą proporcję treści nienawistnych, niepoddanych kontroli administratorów. Psychologowie wielokrotnie pisali o procesie rozhamowania w internecie: względna anonimowość i jednokanałowość komunikacji, brak nadzoru oraz niewidoczność nadawcy powodują, że ludzie chętniej dzielą się myślami, które w innych kontekstach raczej by tłumili⁴¹. Stąd zapewne proporcjonalnie większa obecność nienawistnych wypowiedzi w internecie w porównaniu do tradycyjnych mediów oraz codziennych interakcji. Jednakże w tych ostatnich mowa nienawiści jest już coraz częstsza: w bardzo dużym stopniu występuje w prywatnych i publicznych rozmowach zarówno młodych, jak i dorosłych Polaków. Mowa nienawiści, z którą spotykają się Polacy bez względu na wiek, najczęściej dotyczy uchodźców oraz gejów, najrzadziej zaś – Ukraińców. W przypadku dwóch ostatnich grup podobne wyniki zanotowaliśmy w 2014 roku. Uchodźcy nie byli uwzględnieni w tamtym badaniu z powodu rzadkiego występowania tej kategorii społecznej w dyskursie publicznym przed 2015 rokiem. Fakt, że spośród badanych grup najczęstszym obiektem mowy nienawiści w Polsce są geje, a stosunkowo najrzadziej – Ukraińcy, jest spójny z wieloma badaniami mówiącymi o trwałości stereotypów czy o źródłach uprzedzeń w relacjach międzygrupowych⁴². Z drugiej zaś strony, pojawienie się tzw. „kwestii uchodźczej”

41. Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7, 321-326.

42. Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878-902.

w przestrzeni dyskursu publicznego wywołało żywą reakcję Polaków, zwiększając częstość występowania mowy nienawiści względem tej grupy do poziomu najczęściej obrażanych grup w społeczeństwie. Jest to kolejny dowód, że spostrzegane zagrożenia i lęki są podstawowymi źródłami uprzedzeń. Silne emocje międzygrupowe – takie jak lęk – prowadzą do uprzedzeń i dyskryminacji, czego wyrazem jest większa obecność mowy nienawiści, szczególnie w internecie – przestrzeni społecznego rozhamowania⁴³.

PORÓWNANIE 2014-2016

Zestawiając odpowiedzi na pytania o występowanie w mediach i przestrzeni publicznej⁴⁴ nienawistnych komentarzy względem sześciu grup mniejszościowych w 2014 i 2016 roku, mogliśmy porównać jak zmieniła się częstość kontaktów Polaków z mową nienawiści w przeciągu ostatnich dwóch lat.

Wstępna ogólna analiza pokazuje wzrost częstości obcowania z nienawistnymi wypowiedziami zarówno w grupie dorosłych, jak i młodych Polaków⁴⁵ – nie jest on jednak bardzo duży. Niewielka ogólna zmiana wynika z uśrednienia zmian w odniesieniu do poszczególnych grup – w wypadku niektórych zaobserwowaliśmy wręcz dramatyczny wzrost częstości występowania mowy nienawiści, zaś w stosunku do innych grup – relatywnie nieduży (patrz rycina 7).

43. Bukowski, M., Winiewski, M. (2011). Emocje międzygrupowe a stereotypy i zagrożenia społeczne: Co jest przyczyną, a co skutkiem uprzedzeń. W: M. Kofta i M. Bilewicz (Red.), *Wobec obcych: Zagrożenie psychologiczne a stosunki międzygrupowe* (s. 40-59). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

44. Pomiędzy badaniami 2014 i 2016 nieco zmieniliśmy kategorie odpowiedzi – dodając kilka kategorii źródeł mowy nienawiści często wymienianych w poprzednim badaniu w swobodnych wypowiedziach. Do porównań użyliśmy jednak tylko pięciu kategorii obecnych w obu pomiarach: telewizja, radio, prasa, internet i rozmowy ze znajomymi. W porównaniach analizowaliśmy tylko przykłady mowy nienawiści wobec sześciu grup mniejszościowych, o które spytaliśmy zarówno w 2014, jak i w 2016 roku.

45. Dorośli $t(2057) = -3,18; p = 0,002; d = -0,15$; młodzież $t(1333) = -4,83; p < 0,001; d = -0,26$

Spostrzegane zagrożenia i lęki są podstawowymi źródłami uprzedzeń. Silne emocje międzygrupowe - takie jak lęk - prowadzą do uprzedzeń i dyskryminacji, czego wyrazem jest większa obecność mowy nienawiści, szczególnie w internecie - przestrzeni społecznego rozhamowania.

Jak często Polacy spotykali się z mową nienawiści w 2014 i 2016 roku?

2,5 - często

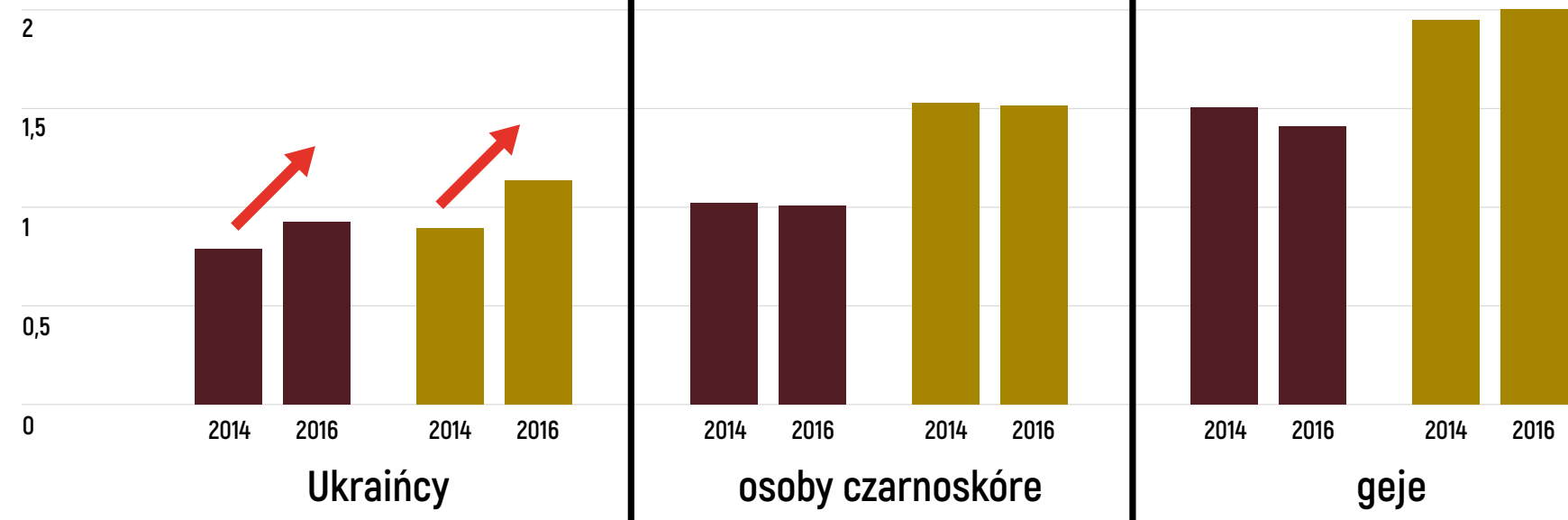
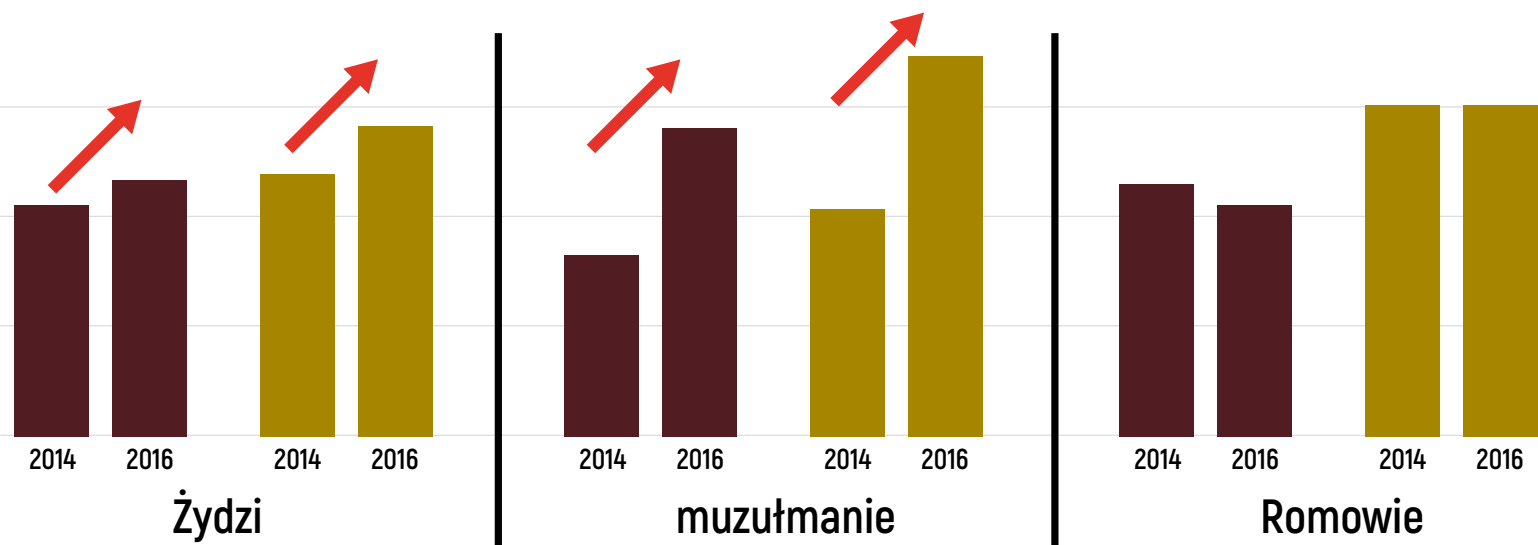
2

1,5

1

0,5

0 - nigdy

Rycina 7. Częstość kontaktu z mową nienawiści względem 6 grup mniejszościowych w latach 2014-2016. Czerwone strzałki zwracają uwagę na wzrost.

46. Różnice dla mniejszości $F(5;3546) = 286,38, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,288$, różnice dla mniejszości x typ grupy $F(5;3546) = 32,96, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,044$, mniejszość x rok badania $F(5;3546) = 88,36, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,111$, mniejszość x grupa x czas $F(5;3546) = 0,98, p = 0,431$; $\eta_p^2 = 0,001$.

47. Muzułmanie; $F(5;3550) = 255,42, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,067$, Żydzi $F(5;3550) = 19,79, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,006$, Ukraińcy $F(5;3550) = 34,29, p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,010$.

48. $\chi^2(5)=202,4, p < 0,001$; porównania par proporcji przeprowadzono za pomocą procedury Marascuiego.

49. $\chi^2(5)=202,4, p < 0,001$.

50. $\chi^2(5)=236,33; p < 0,001$.

51. $\chi^2(5)=142,25; p < 0,001$.

Młodzież i dorośli spotykają się z mową nienawiści wobec różnych grup mniejszościowych z podobną częstością (co opisaliśmy już w pierwszej części tego rozdziału)⁴⁶. Wyniki pokazują dodatkowo, że zmiana w czasie nie modyfikuje tej struktury – grupy, które były częściej obrażane w 2014 roku, nadal częściej padają ofiarą mowy nienawiści niż inne mniejszości uwzględnione w badaniu.

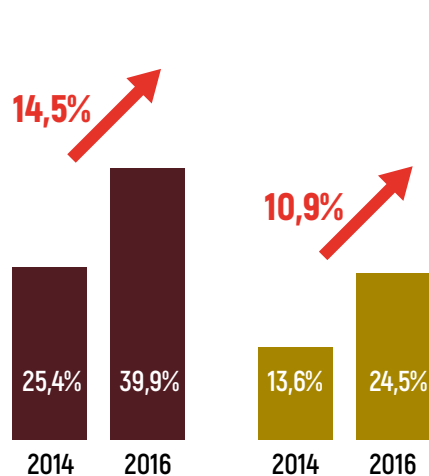
Wzrost ogólnej częstości obcowania z mową nienawiści w Polsce wynika więc z faktu, że dziś Polacy mają znacznie większy kontakt z treściami skierowanymi przeciwko muzułmanom oraz (w nieco mniejszym stopniu) przeciwko Żydom i Ukraińcom⁴⁷. Jeśli chodzi o pozostałe grupy, ani młodzież ani dorośli nie odnotowali wyraźnych zmian.

Mowa nienawiści w telewizji

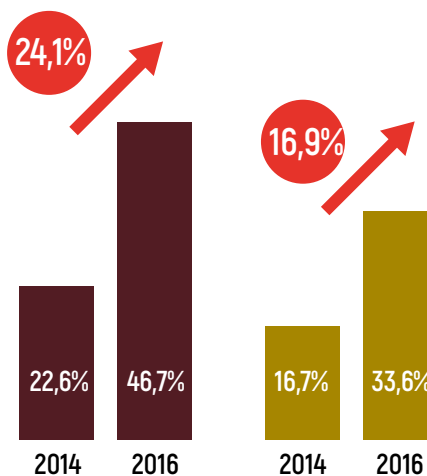
Przyglądając się danym z 2014 roku, widzimy że zarówno wśród młodzieży⁴⁸, jak i dorosłej populacji⁴⁹ częstość kontaktu z mową nienawiści wobec różnych grup mniejszościowych poprzez telewizję była na podobnym poziomie (różnice pomiędzy grupami nie są istotne statystycznie). Na tym tle nieco wybijali się geje, którzy byli grupą istotnie częściej obrażaną w tym medium od pozostałych mniejszości.

Obraz ten zmienił się w roku 2016. Dorośli Polacy⁵⁰ włączając teleodbiorniki, najczęściej spotykają się z nienawistnymi wypowiedziami względem muzułmanów i gejów, nieco rzadziej wobec Żydów, najrzadziej zaś – osób czarnoskórych, Ukraińców i Romów. W przypadku młodzieży schemat ten jest nieco inny. Młodzi Polacy⁵¹ za pośrednictwem telewizji

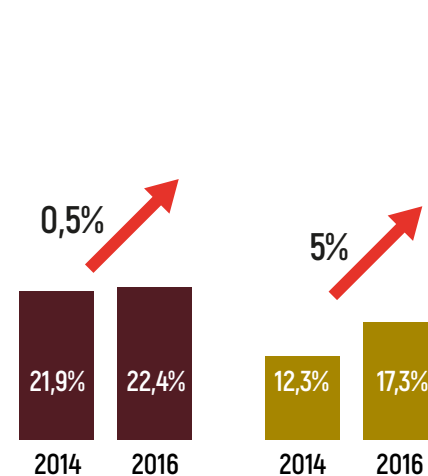
Mowa nienawiści w telewizji latach 2014 i 2016

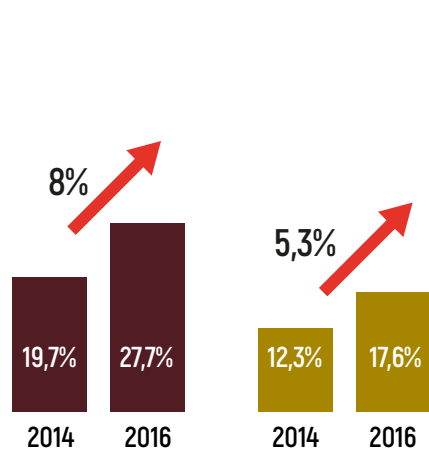
Żydzi

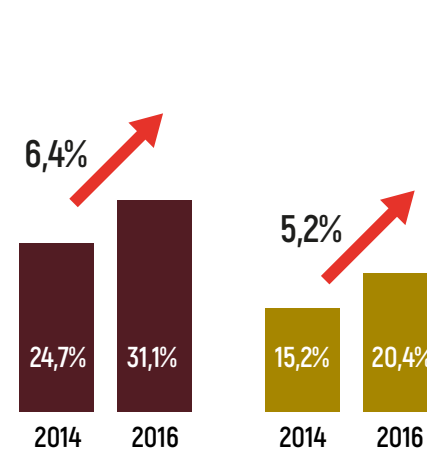
muzułmanie

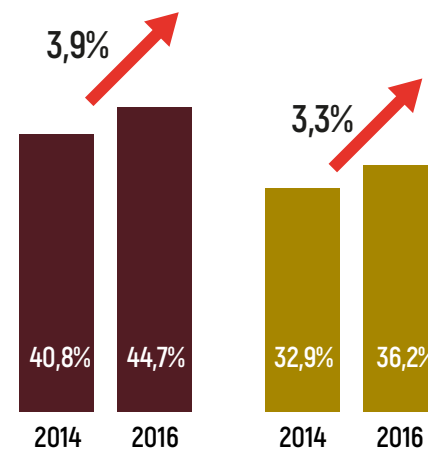
Romowie

Ukraińcy

osoby czarnoskóre

geje

Rycina 8. Procent Polaków (dorosłych i młodzieży) deklarujących kontakt z mową nienawiści względem różnych mniejszości w telewizji w latach 2014-2016.

52. Analizy dla różnic w czasie dla grup młodzieży i dorosłych przeprowadzono dla proporcji wystąpień dla poszczególnych grup mniejszościowych, różnice dla par pomiarów określano za pomocą procedury Marascuiego.

53. Żydzi - $\chi^2(3) = 182,24$; $p < 0,001$; muzułmanie - $\chi^2(3) = 249,06$; $p < 0,001$; Ukraińcy; $\chi^2(3) = 78,76$; $p < 0,001$; osoby czarnoskóre $\chi^2(3) = 77,48$; $p < 0,001$.

54. $\chi^2(3) = 45,02$; $p < 0,001$.

55. Dorosli - $\chi^2(5) = 68,69$; $p < 0,001$; młodzież - $\chi^2(5) = 20,87$; $p < 0,001$.

56. Dorosli - $\chi^2(5) = 49,80$; $p < 0,001$; młodzież - $\chi^2(5) = 70,65$; $p < 0,001$.

57. $\chi^2(3) = 61,41$; $p < 0,001$.

najczęściej mieli kontakt z mową nienawiści przeciwko gejom i muzułmanom, zdecydowanie rzadziej zaś – pozostałym grupom.

Analizując różnice częstości występowania mowy nienawiści względem poszczególnych grup w czasie⁵², widać znaczące zmiany. Istotne wzrosty kontaktów z nienawistnymi wypowiedziami w telewizji raportują zarówno młodzi, jak i dorośli Polacy w przypadku Żydów, muzułmanów, Ukraińców i osób czarnoskórych⁵³. Jeśli chodzi o mowę nienawiści wobec Romów, jedynie wśród młodzieży zaobserwowano wzrost kontaktu⁵⁴. Natomiast w przypadku podobnych sformułowań względem homoseksualnych mężczyzn nie zaobserwowano zmian.

Mowa nienawiści w radio

Ogólnie respondenci rzadko spotykają się z mową nienawiści w radio – średnio jest to jedynie 6,38% osób. Analizy częstości dla wszystkich grup wśród młodzieży i dorosłych w poszczególnych latach pokazują podobny wzorzec. W 2014 roku zarówno młodzi, jak i dorośli Polacy⁵⁵ spotykali się z nienawistnymi wypowiedziami wobec wszystkich grup relatywnie rzadko; jedynie w odniesieniu do homoseksualnych mężczyzn mowa nienawiści w radio spotykana jest znacząco częściej (przez 13,31% dorosłych i 5,97% młodych Polaków). Wyniki z 2016 roku pokazują nieco inny obraz⁵⁶. Tak młodzi, jak i dorośli Polacy znacząco częściej notują spotkanie w radio mowy nienawiści względem gejów (10,65% dorośli i 8,94% młodzież), ale też muzułmanów⁵⁷

Istotne wzrosty kontaktów z nienawistnymi wypowiedziami w telewizji raportują zarówno młodzi, jak i dorośli Polacy w przypadku Żydów, muzułmanów, Ukraińców i osób czarnoskórych.

(10,55% dorośli i 9,68% młodzież). Analizy zmiany w czasie pokazują spójny obraz, gdyż porównania częstości występowania wypowiedzi nienawistnych w radio dla poszczególnych grup nie wykazują istotnych zmian – z wyjątkiem zwiększenia częstości występowania mowy nienawiści w stosunku do muzułmanów, i to zarówno w przypadku młodzieży (z 2,76% do 9,68%), jak i dorosłych (z 5,36% do 10,55%).

Mowa nienawiści w prasie

Obecność mowy nienawiści w prasie jest również stosunkowo rzadka. Analiza częstości pokazuje, że w 2014⁵⁸ roku zarówno wśród młodzieży, jak i dorosłych najczęściej spotykane były nienawistne wypowiedzi skierowane przeciwko homoseksualnym mężczyznom. W przypadku dorosłych jednak równie często spotykana była antysemitka mowa nienawiści. Podobnie jak w przypadku telewizji i radia, w 2016⁵⁹ roku dwie najczęściej obrażane w prasie grupy stanowili geje i muzułmanie (patrz rycina 9).

Analiza zmian w czasie pomiędzy badaniami z 2014 i 2016 roku wykazała, że tak młodzi, jak i dorośli Polacy najczęściej napotykają dziś w prasie mowę nienawiści przeciwko muzułmanom⁶⁰. Dorośli nieco rzadziej mają kontakt z antysemitycznym dyskursem w prasie⁶¹. Nie zaobserwowano wyraźnych różnic w odniesieniu do pozostałych grup.

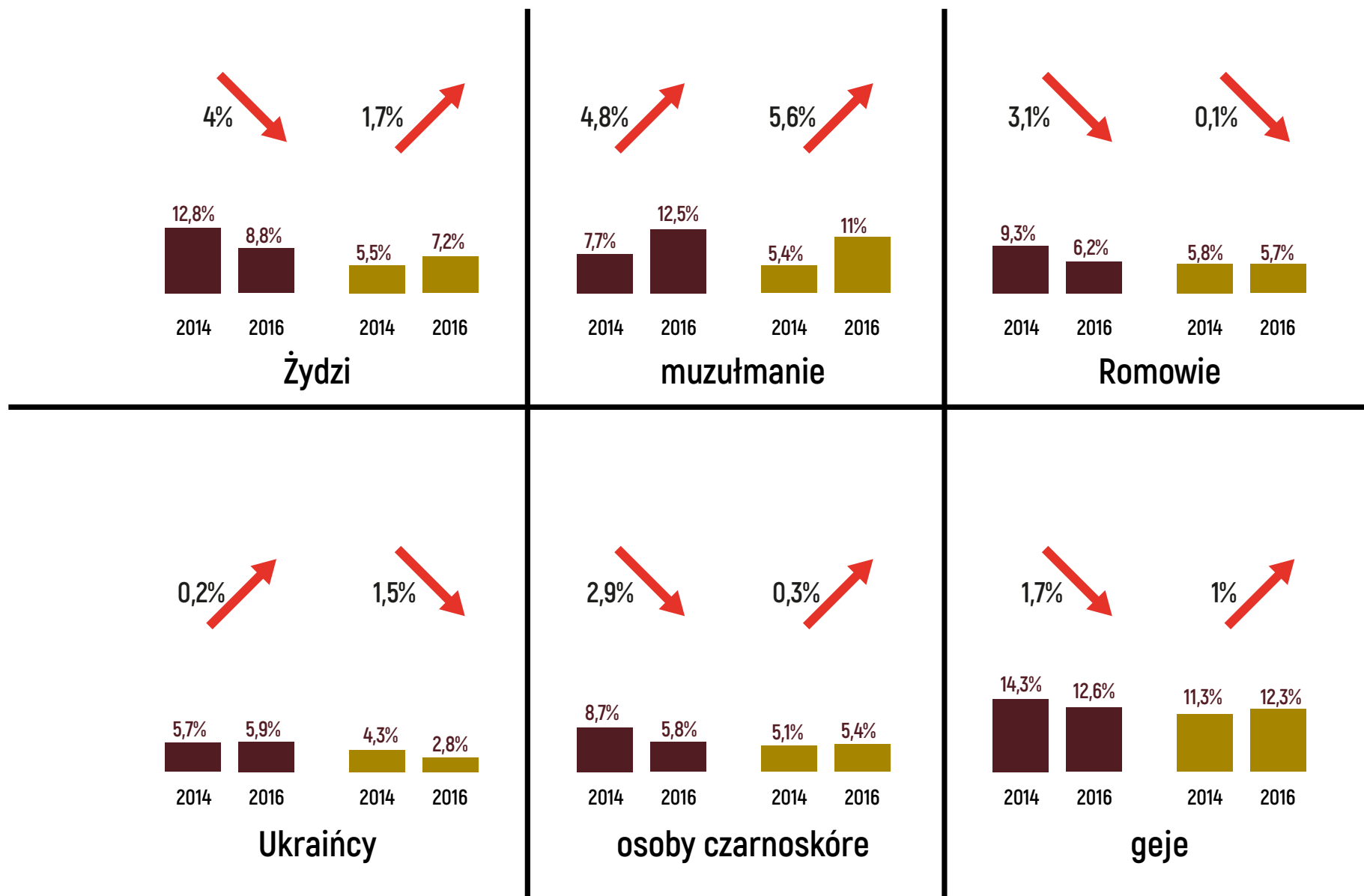
58. Dorośli - $\chi^2(5) = 71,02$; $p < 0,001$, Młodzież - $\chi^2(5) = 51,44$; $p < 0,001$

59. Dorośli - $\chi^2(5) = 81,79$; $p < 0,001$, Młodzież - $\chi^2(5) = 80,53$; $p < 0,001$.

60. $\chi^2(3) = 36,92$; $p < 0,001$.

61. $\chi^2(3) = 37,34$; $p < 0,001$.

Mowa nienawiści w prasie latach 2014 i 2016

Rycina 9. Procent Polaków (dorosłych i młodzieży) deklarujących kontakt z mową nienawiści względem różnych mniejszości w prasie w latach 2014-2016.

Mowa nienawiści w internecie

Jak wspomnieliśmy wcześniej, internet jest główną przestrzenią, w której młodzi Polacy spotykają się z mową nienawiści – 60% z nich notuje taki kontakt (bez względu na grupę). Warto jednak zauważyć, że w przypadku dorosłych ta liczba również nie jest znikoma: to około 30% ankietowanych (patrz rycina 10).

Analizując profile ekspozycji na mowę nienawiści względem różnych grup – czyli to, z jakimi nienawistnymi treściami spotykają się Polacy w internecie – można zaobserwować znaczące różnice zarówno pomiędzy młodymi i dorosłymi, jak i pomiędzy latami 2014 i 2016.

Dorośli Polacy w 2014 roku⁶² spotykali się w internecie z mową nienawiści częściej wobec homoseksualnych mężczyzn niż innych grup (które z kolei były podobnie reprezentowane). Natomiast w 2016⁶³ do najczęściej obrażanych dołączyli muzułmanie – dorośli Polacy mieli podobnie częsty kontakt z islamofobiczną i homofobiczną mową nienawiści w internecie. W przypadku młodych Polaków w 2014 roku⁶⁴ najczęściej spotykaną w sieci mową nienawiści była ta skierowana przeciwko homoseksualnym mężczyznom i osobom czarnoskórym; nieco rzadziej – przeciwko Romom. W dalszej kolejności młodzież odnotowała kontakt z nienawistnymi wypowiedziami pod adresem Żydów i muzułmanów; na końcu – przeciwko Ukraińcom. W roku 2016 najczęściej spotykaną mową nienawiści była ta skierowana przeciwko gejom i muzułmanom⁶⁵.

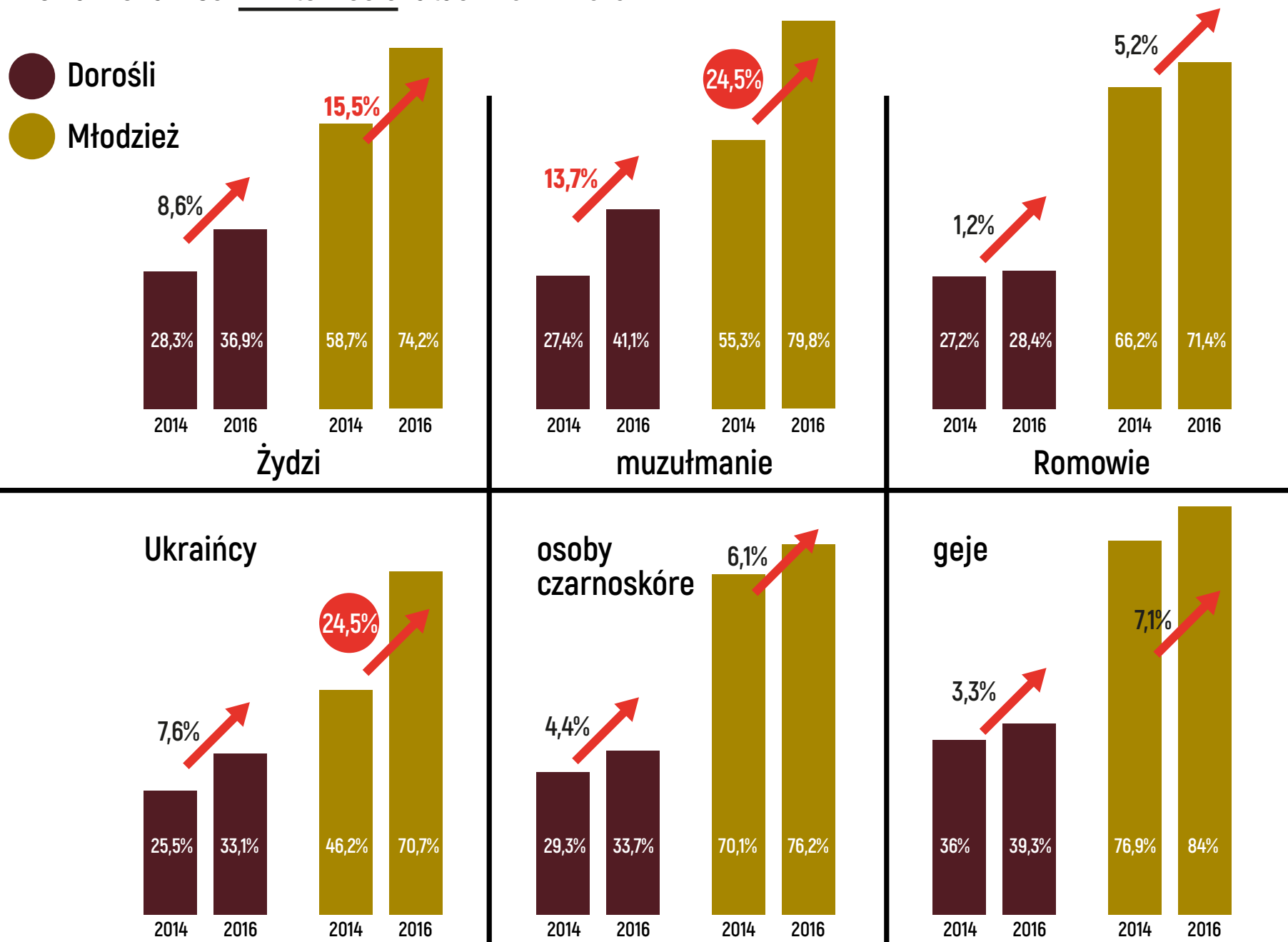
62. $\chi^2(5)=40,42; p < 0,001$.

63. $\chi^2(5)=50,89; p < 0,001$.

64. $\chi^2(5)=178,68; p < 0,001$.

65. $\chi^2(5)=52,52; p < 0,001$.

Mowa nienawiści w internecie latach 2014 i 2016

Rycina 10. Procent Polaków (dorosłych i młodzieży) deklarujących kontakt z mową nienawiści względem różnych mniejszości w internecie w latach 2014-2016.

Analizy zmian w czasie pomiędzy pomiarami z lat 2014 i 2016 pokazują dodatkowo, że dynamika zmian jest różna w zależności od grupy mniejszościowej, ale także – od odbiorców. Młodzi Polacy jedynie w odniesieniu do mniejszości romskiej nie zanotowali istotnej różnicy – wszystkie inne zmiany były istotne i oznaczały wzrost częstości kontaktu z mową nienawiści w internecie. Natomiast w przypadku dorosłych Polaków zaobserwowano znaczące zwiększenie kontaktu z mową nienawiści skierowaną przeciwko Żydom, muzułmanom i Ukraińcom – w odniesieniu do pozostałych mniejszości zmiany nie były istotne statystycznie.

Mowa nienawiści w prywatnych rozmowach ze znajomymi

Codziennie rozmowy ze znajomymi są kontekstem, w którym często pojawia się mowa nienawiści skierowana wobec gejów, osób czarnoskórych i Romów (patrz rycina 11). Analiza profili tego, jak często Polacy spotykają się z nienawistnymi komentarzami względem określonych grup mniejszościowych w przestrzeni prywatnych rozmów, pozwala zaobserwować pewne zasadnicze zmiany w czasie oraz spore różnice pomiędzy grupami dorosłych i młodych Polaków. Co ciekawe, w przypadku części grup zmiany w czasie są bardzo podobne dla obu grup wiekowych⁶⁶. W obu grupach wiekowych i w obu pomiarach najczęściej spotykano się z mową nienawiści dotyczącą Romów i homoseksualnych mężczyzn, a najrzadziej – Ukraińców.

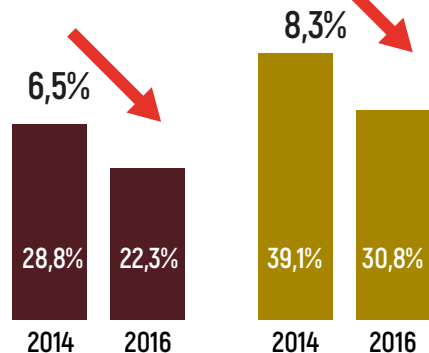
66. Dorosli 2014 $\chi^2(5)=379,64; p < 0,001$; Dorosli 2016 $\chi^2(5)=237,50; p < 0,001$; Młodzież 2014 $\chi^2(5)=547,21; p < 0,001$; Młodzież 2016 $\chi^2(5)=289,15; p < 0,001$.

Młodzież, w odróżnieniu od dorosłych, deklarowała częsty kontakt z rasistowską mową nienawiści. W najbliższym otoczeniu tak młodych, jak i dorosłych w 2014 roku obraźliwe wypowiedzi o muzułmanach występowały relatywnie rzadko, natomiast w 2016 stały się one dość częste.

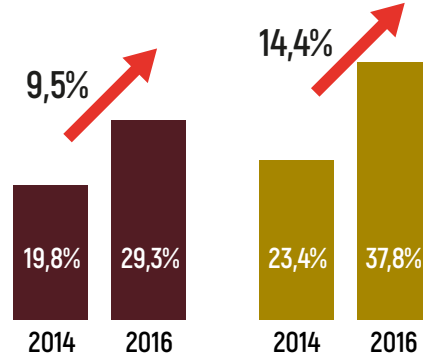
Mowa nienawiści w rozmowach ze znajomymi latach 2014 i 2016

● Dorośli

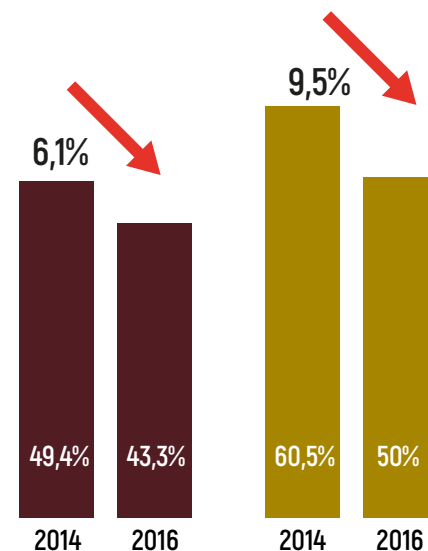
● Młodzież

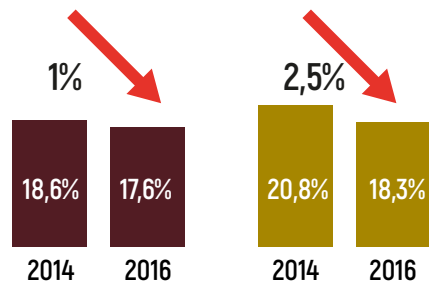
Żydzi

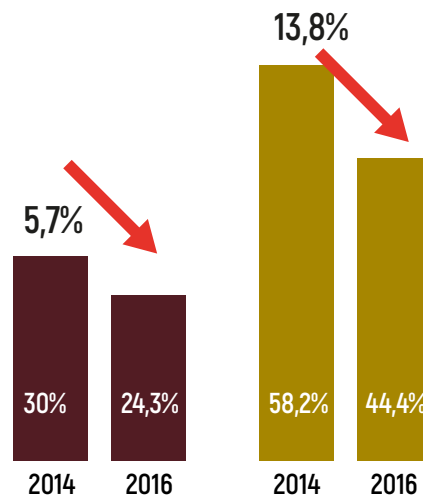
muzułmanie

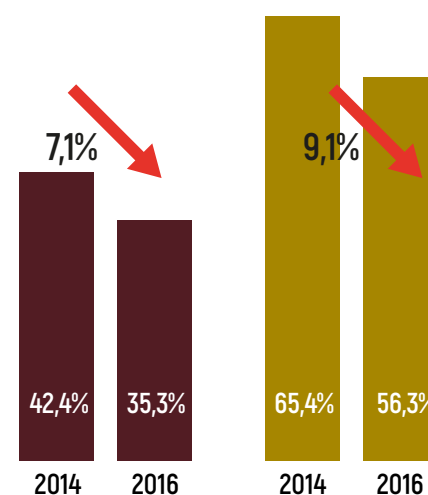
Romowie

Ukraińcy

osoby czarnoskóre

geje

Młodzież, w odróżnieniu od dorosłych, deklarowała częsty kontakt z rasistowską mową nienawiści. W najbliższym otoczeniu tak młodych, jak i dorosłych w 2014 roku obraźliwe wypowiedzi o muzułmanach występowały relatywnie rzadko, natomiast w 2016 stały się one dość częste.

Analizy zmian w czasie pokazują bardzo podobne trendy w przypadku obraźliwych treści skierowanych do Żydów, gejų i osób czarnoskórych zarówno w grupie młodzieży, jak i dorosłych. Odsetek badanych, którzy słyszeli z ust znajomych mowę nienawiści obrażającą którąś z tych trzech grup, był niższy niż w 2014 roku. Podobnie spójnie wygląda zmiana w czasie związana z treściami antymuzułmańskimi. W obu przypadkach między rokiem 2014 a 2016 nastąpiło – dla odmiany – znaczące zwiększenie się występowania takich treści: młodzież i dorośli słyszą dziś częściej islamofobiczne wypowiedzi z ust najbliższych znajomych. W przypadku Romów jedynie w grupie młodzieży zanotowano spadek, natomiast nie zmieniła się w czasie częstość występowania treści antyukraińskich.

PODSUMOWANIE

Ogólne analizy pokazują przede wszystkim znaczący wzrost kontaktu z mową nienawiści względem muzułmanów. Efekt ten można zapewne łączyć z trwającym w Europie kryzysem migracyjnym⁶⁷. Wydaje się to spójne z analizami treści, które pokazują bardzo duże podobieństwo pomiędzy retoryką antymuzułmańską i antyuchodźczą. Częstsze

67. Komisja Europejska (2015), WSPÓLNY KOMUNIKAT DO PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY Stawić czoła kryzysowi uchodźczemu w Europie: rola Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych, dostępny: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015JC0040&from=PL>.

68. Centrum Badania Opinii Społecznej (styczeń, 2016).
Stosunek do innych narodów, Komunikat z badań. Warszawa:
CBOS.

spotykane się z mową nienawiści wobec tej grupy religijnej może się wiązać z ogólną zmianą stosunku do muzułmanów, widoczną w wynikach badań postaw Polaków względem innych narodów⁶⁸ prowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej. Badania pokazują, że stosunek do Arabów znacząco się pogorszył w roku 2016 (8% Polaków deklaruje sympatię, a 67% antypatię) w porównaniu do ostatniego pomiaru z 2012 r. (23% deklaruje sympatię, 46% – antypatię). Podobnie wyglądają postawy względem Turków (jedynego muzułmańskiego narodu, o który pytano w cyklicznych sondażach CBOS). W 2015 roku 23% Polaków deklaruje sympatię do Turków, a 36% antypatię, natomiast już w 2016 proporcje odpowiedzi wynoszą 16% i 45% – odpowiednio dla pozytywnych i negatywnych postaw.

Analizy pokazują również, że trendy czasowe występowania mowy nienawiści są różne w zależności od mediów czy też kontekstów, w których występują. Ogólnie kontakt z wypowiedziami obraźliwymi dla mniejszości wzrasta w internecie (w stosunku do większości grup), natomiast w prywatnych rozmach ze znajomymi trend jest odwrotny (z wyjątkiem mowy skierowanej przeciw muzułmanom).

Spostrzegana obraźliwość mowy nienawiści

Głównym pytaniem, jakie zadaliśmy odnośnie każdego z przykładów mowy nienawiści prezentowanego respondentom, była ocena obraźliwości poszczególnych stwierdzeń. Ogólnie wybrane przez nas przykłady zostały ocenione jako bardzo obraźliwe. Zarówno wśród młodzieży, jak i dorosłych jedynie około 5,5% osób uznało, że określenia te są raczej nieobraźliwe⁶⁹. Porównanie młodych z dorosłymi Polakami pokazuje, że młodzi spostrzegają prezentowane przykłady jako nieco mniej obraźliwe⁷⁰. Wyniki te są bardzo spójne z tym, jak grupy mniejszościowe oceniają te przykłady.

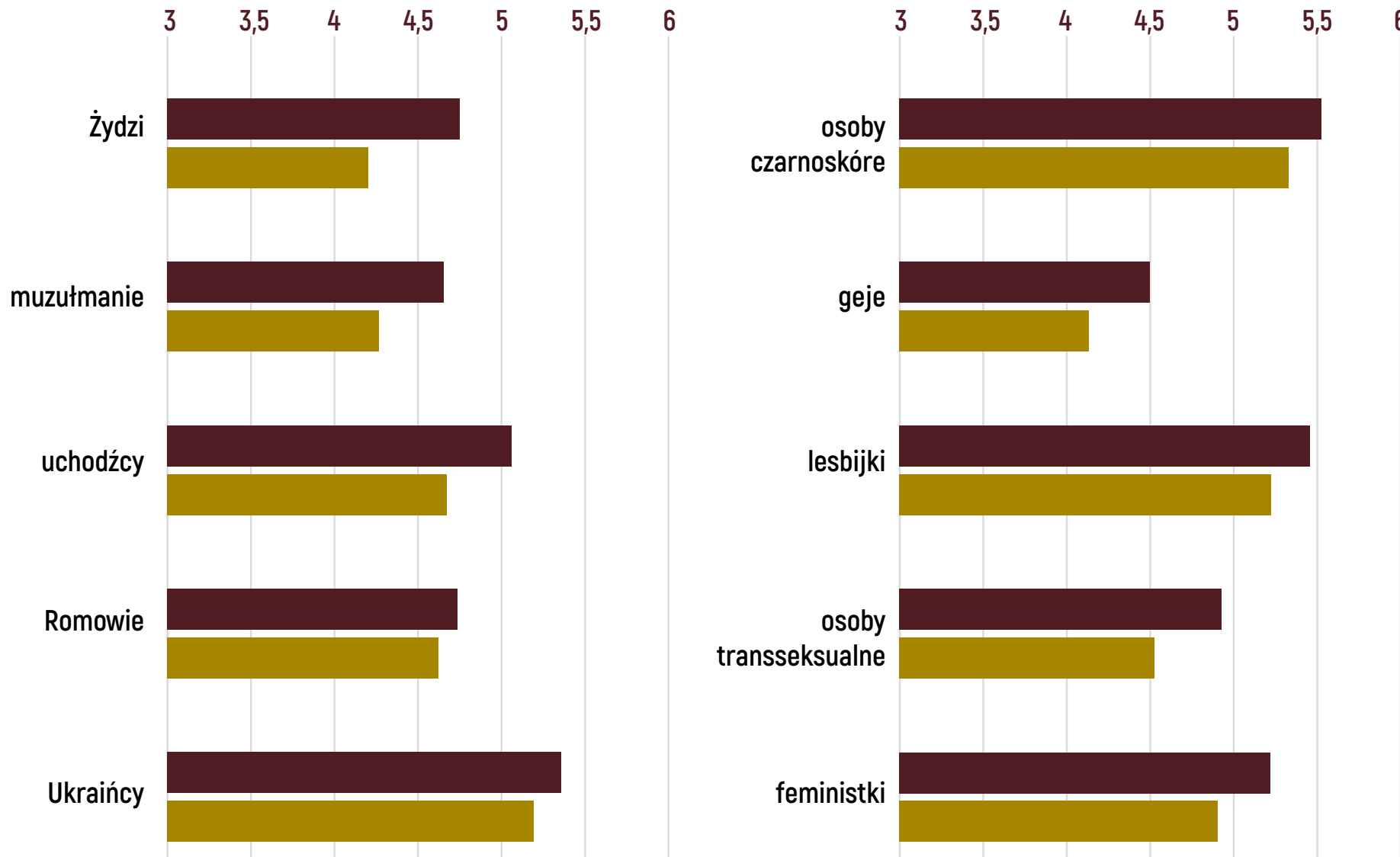
Bardziej szczegółowe analizy uwzględniające grupę mniejszościową będącą obiektem nienawistnych komentarzy pokazują spore zróżnicowanie spostrzeganej obraźliwości w zależności od tego, wobec jakiej mniejszości określenia te są kierowane (patrz rycina 12)⁷¹. Zarówno młodzi, jak dorośli Polacy ocenili określenia skierowane przeciwko osobom czarnoskórym, Ukraińcom, lesbijkom i feministkom jako najbardziej obraźliwe, natomiast wypowiedzi odnośnie homoseksualnych mężczyzn, następnie muzułmanów oraz Żydów – jako relatywnie najmniej obraźliwe.

69. Osoby te oceniły wszystkie prezentowane określenia średnio poniżej środka skali.

70. $t(1731) = 5,48; p < 0,001; d = 0,27$.

71. $F(9;1568) = 176,79, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,504$.

Jak obraźliwa jest mowa nienawiści według Polaków?

Rycina 12. Spostrzegana obraźliwość mowy nienawiści względem różnych mniejszości. Skala: 1 – zdecydowanie nieobraźliwa, 7 – zdecydowanie obraźliwa.

72. $F(9;1568)=6,62, p < 0,001; \eta_p^2=0,037$.

73. Częstkowe eta kwadrat dla kontrastów dla Żydów = 0,039 dla uchodźców = 0,025 w pozostałych przypadkach nie przekracza 0,016.

74. $F(5;3223)=31,77, p < 0,001; \eta_p^2=0,047$.

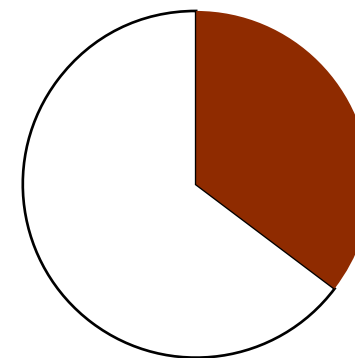
Szczegółowa analiza potwierdza ogólny wynik, że młodzi spostrzegają prezentowane przykłady jako mniej obraźliwe⁷², ale można zaobserwować również pewne różnice w wypadku mowy nienawiści skierowanej wobec różnych mniejszości. Przede wszystkim oceny młodzieży i dorosłych nie różnią się w przypadku stwierdzeń na temat Romów, natomiast mowę nienawiści wobec Żydów oraz uchodźców młodzi Polacy oceniają jako dużo mniej obraźliwą niż dorośli⁷³.

PORÓWNANIE SPOSTRZEGANEJ OBRAŹLIWOŚCI MOWY NIENAWIŚCI W LATACH 2014-2016

Najważniejszą analizą tych danych jest jednak porównanie spostrzeganej obraźliwości tych samych wypowiedzi wobec sześciu badanych mniejszości w latach 2014 i 2016. Ogólne wyniki pokazują, że nastąpił spadek spostrzeganej obraźliwości mowy nienawiści w przeciągu dwóch lat⁷⁴.

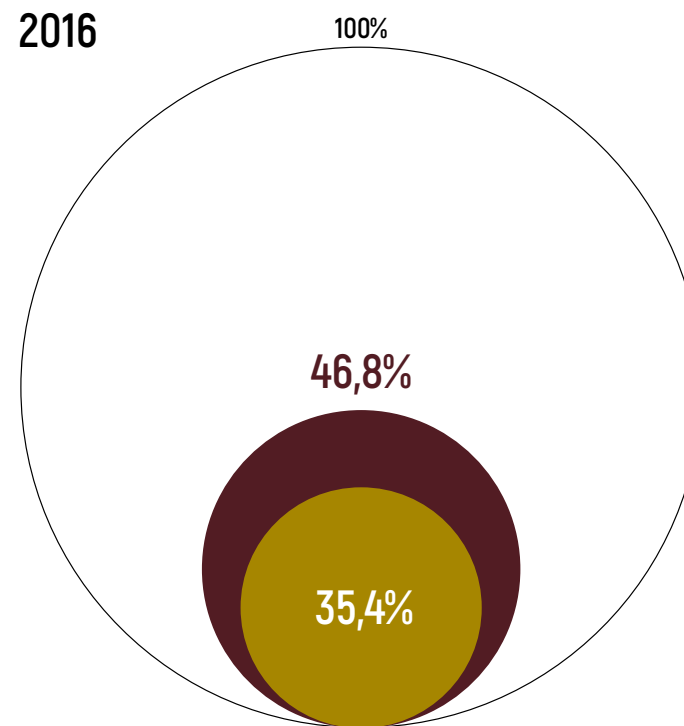
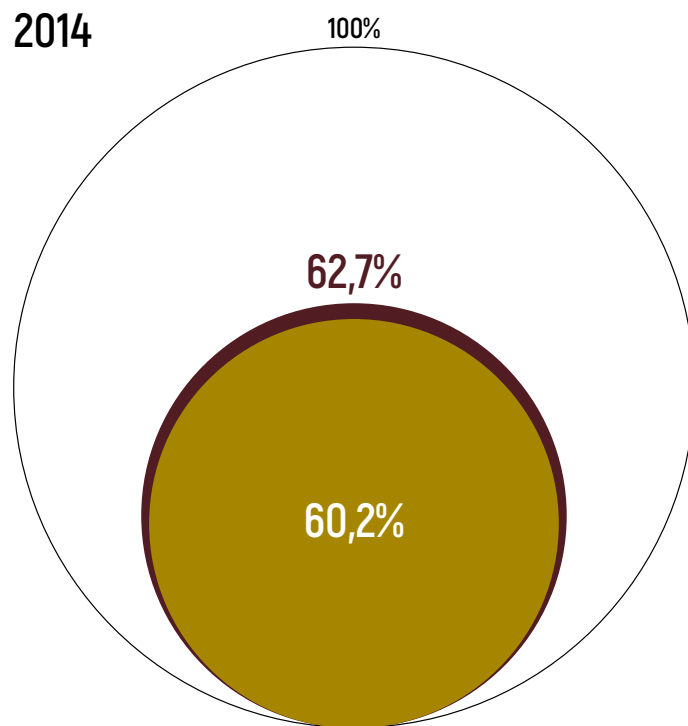
Bardziej szczegółowa analiza przekonuje, że silne spadki obraźliwości dostrzec można tylko w przypadku trzech z sześciu mniejszości (patrz ryciny 13 i 14).

Mowę nienawiści wobec Żydów oraz uchodźców młodzi Polacy oceniają jako dużo mniej obraźliwą niż dorośli.

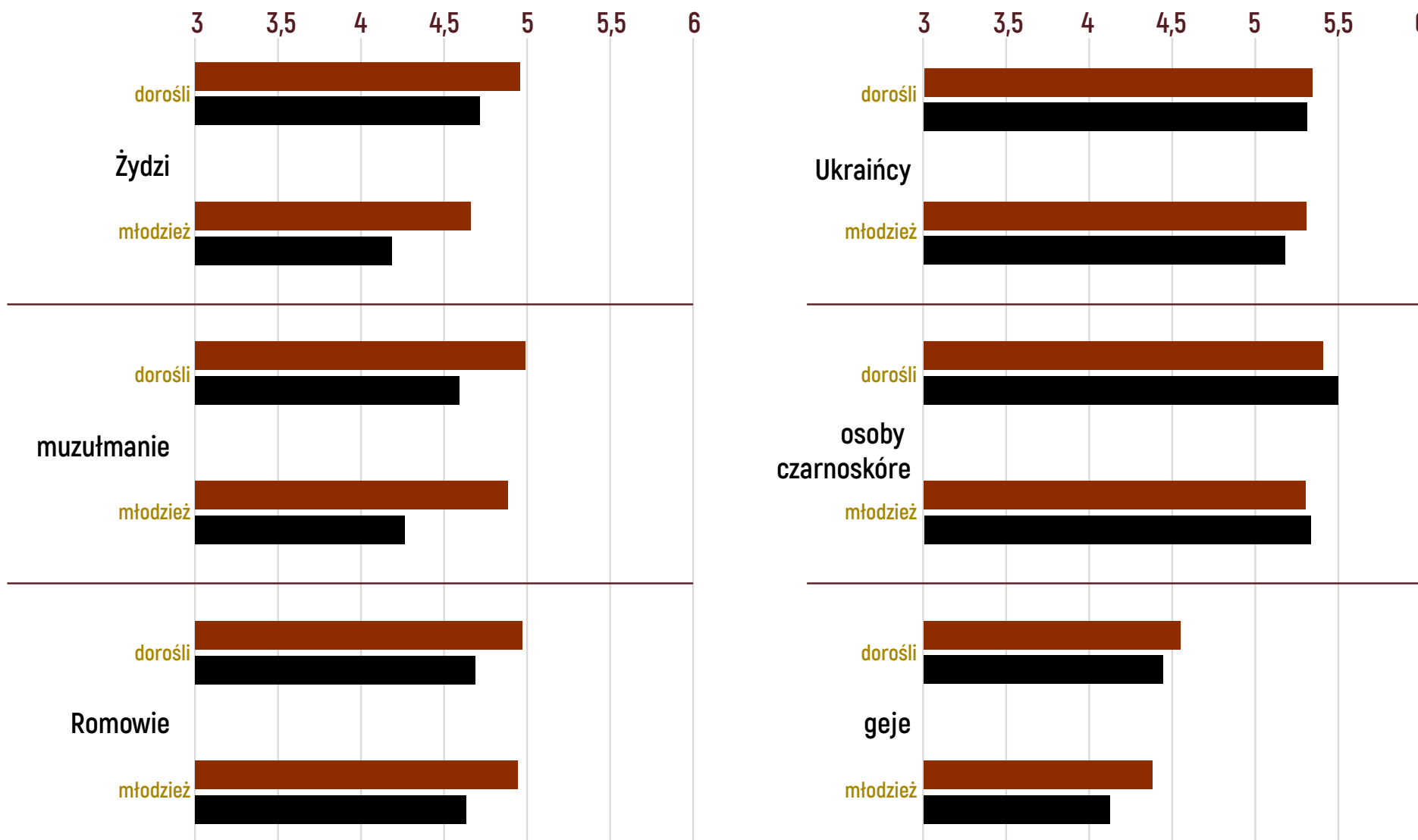

**„Muzułmanie to podłe tchórze mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi” –
Odsetek młodych osób uznających powyższy cytat za zdecydowanie obraźliwy w 2016 roku wynosi 35,4%.**

„Muzułmanie to podłe tchórze mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi”
Odsetek osób uznających powyższy cytat za zdecydowanie obraźliwy:

Zmiany w spostrzeganej obraźliwości nienawistnych wypowiedzi w latach 2014 – 2016

Rycina 14. Średnia spostrzegana obraźliwość (trzech przykładów) względem każdej z 6 grup mniejszościowych w latach 2014 i 2016. Skala od 1 do 7.

75. $F(5;3223)=14,81, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,022$.

Różnice w czasie są bardzo podobne w przypadku zarówno młodych, jak i dorosłych Polaków⁷⁵, choć zmiany wśród młodzieży są zdecydowanie silniejsze. W 2016 roku respondenci ocenili wypowiedzi dotyczące muzułmanów i Żydów jako mniej obraźliwe niż w 2014. Spadek wrażliwości na obraźliwość mowy nienawiści odnotowano też w stosunku do wypowiedzi antyromskich, choć zmiana w czasie nie była już tak duża. Dodatkowo w grupie młodzieży spadła wrażliwość na wypowiedzi homofobiczne: w 2016 roku są one uznawane za znacznie mniej obraźliwe niż w 2014. Nie zaobserwowano natomiast zmian w wypadku określeń dotyczących Ukraińców i osób czarnoskórych.

PODSUMOWANIE

Przede wszystkim, młodzież ocenia jako ewidentnie mniej obraźliwe praktycznie wszystkie wypowiedzi. Biorąc pod uwagę wyniki, które uzyskaliśmy w badaniach – głównie tych z 2014 r.⁷⁶ – można przypuszczać, że wynika to w dużej mierze ze zdecydowanie większego kontaktu młodzieży z mową nienawiści, a co za tym idzie – odwrażliwienia na tego typu treści.

Warte mocnego podkreślenia są wyniki badania zmiany spostrzegania mowy nienawiści względem poszczególnych grup mniejszościowych. Po pierwsze, osoby badane oceniały dokładnie te same wypowiedzi – co oznacza, że w przeciągu jedynie dwóch lat wypowiedzi antysemickie czy antymuzułmańskie stały się w oczach Polaków mniej

76. Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., Winiewski, M. (2014). *Mowa nienawiści. Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.

obraźliwe. Po drugie, zmiana ta dotyczy jedynie niektórych grup, a więc nie jest to ogólny trend. Nie można powiedzieć, że nastąpiła zmiana w przestrzeni publicznej i nagle Polacy akceptują bardziej wulgarny czy obraźliwy język. Biorąc pod uwagę, że jako mniej obraźliwe spostrzegane są głównie wypowiedzi względem muzułmanów i Żydów, można postawić tezę, że zjawisko to jest odzwierciedleniem zmian w debacie politycznej. W przypadku stosunku do muzułmanów istnieje tu najprawdopodobniej związek z antyislamskim dyskursem wokół kryzysu migracyjnego w Europie; odnośnie Żydów – z powrotem antysemitycznych treści głoszonych przez prawicowe partie czy ruchy. Popularność tych ostatnich wzrosła wraz z potęgującymi się nastrojami antyimigranckimi, a przedstawiciele prawicowych partii decyzją wyborców powrócili do głównego nurtu polskiej polityki w 2015 roku.

Mowa nienawiści względem osób nieheteronormatywnych

77. Za Kampanią Przeciw Homofobii, <https://kph.org.pl/w-polsce-nie-ma-homofobii-raport/>.

78. Górka, P., Budziszewska, M., Knut P., Łada, P. (2016). *Raport o Polsce: Homofobiczne i transfobiczne przestępstwa z nienawiści a wymiar sprawiedliwości*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.

79. Makuchowska, M., Chaber, A. (2014). *Różowa księga nienawiści: Przemoc wobec osób LGBTI w Polsce*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.

Według statystyk policyjnych, Polska jest krajem właściwie wolnym od przestępstw motywowanych homofobią lub transfobią⁷⁷. Zupełnie inny stan rzeczy wyłania się jednak z badań prowadzonych przez organizacje pozarządowe. Wyniki jednego z nich pokazały, że przemoc ze względu na orientację seksualną lub tożsamość i ekspresję płciową dotyka najczęściej osoby transpłciowe oraz homoseksualnych mężczyzn; homoseksualne kobiety są na nią narażone w nieco mniejszym stopniu⁷⁸. Najbardziej rozpowszechnioną formą przemocy jest przemoc werbalna⁷⁹, a jej przykładem – stosowanie mowy nienawiści. W poprzednim sondażu (z 2014 r.) chcieliśmy sprawdzić, jak Polacy odbierają mowę nienawiści adresowaną do mniejszości seksualnych. Jednak już na etapie selekcji wypowiedzi okazało się, że najbardziej nienawistne stwierdzenia dotyczyły wyłącznie gejów. Tylko one zostały wtedy przedłożone respondentom, a więc nie zbadaliśmy spostrzegania mowy nienawiści adresowanej do innych grup. To uległo zmianie w obecnej edycji naszego sondażu dzięki włączeniu przykładów nienawistnych wypowiedzi skierowanych do lesbijek. W obecnym sondażu znalazły się również przykłady nienawistnych wypowiedzi w stosunku do osób transseksualnych. W 2015 roku polskie media donosiły o postępach prac nad ustawą o uzgodnieniu płci, która upraszczała procedury prawne związane z procesem ustalania płci. Ustawa znosiła

na przykład konieczność pozywania do sądu przez osobę transseksualną swoich rodziców o to, że wcześniej błędnie rozpoznali jej płeć. Prezydent zawetował ustawę i trafiła ona do kosza, lecz informacje o problemach, z jakimi muszą zmagać się ludzie chcący dokonać korekty płci, trafiły do dużego grona odbiorców i mogły wpłynąć na postawy Polaków wobec tej grupy.

OBRAŻLIWOŚĆ MOWY NIENAWIŚCI I POPARCIE DLA ZAKAZU JEJ UŻYWANIA

Respondentom przedstawiono po trzy przykłady mowy nienawiści skierowanej przeciwko gejom, lesbijkom i osobom transseksualnym. Wypowiedzi pod adresem gejów były takie same, jak te w poprzedniej edycji sondażu, natomiast wypowiedzi pod adresem lesbijek i osób transseksualnych zostały wyselekcjonowane na potrzeby obecnej edycji i użyte po raz pierwszy. Wszystkie stwierdzenia zamieszczone są poniżej:

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE GEJÓW:

- 1) Brzydzę się pedziów, są wynaturzeniem człowieczeństwa, powinni się leczyć.
- 2) Przepraszam gejów, ale wzbudzają we mnie organiczne, naturalne, wpisane w męskie geny, obrzydzenie...
- 3) Rozumiem, że ktoś może mieć skłonności homoseksualne, to jest pewna ułomność, słabość.[...] Ale pedałów-działaczy, którzy dążą do przywilejów dla związków homo i adopcji dzieci, trzeba zwalczać...

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE LESBIJEK:

- 1) Lesby to wybryk natury pod ścianę i rozstrzelać.
- 2) Proponuję zacząć od kamieniowania lesbijek.
- 3) Z gejami to dajmy sobie spokój, ale z lesbijkami, to chętnie bym popatrzył.

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE OSÓB TRANSSEKSUALNYCH:

- 1) No tak, z taką psychiką to powinno się wysłać ją na leczenie do gułagu w Rosji, Korei Północnej czy do Iranu. Tam szybko poczułaby się wyleczona.
- 2) To się nazywa biologiczna selekcja naturalna. Gatunek oczyszcza się od zboków, świrów i dewiantów szkodzących jego doskonaleniu, zdrowej prokreacji i przystosowaniu do środowiska (...)
- 3) Do tego Grodzkiego, który ciągle siedział obok mnie mówiłam proszę pana, proszę pani, oh proszę pana. Mówił, że do sądu pójdzie, więc ja na to, a idź pan do sądu, jak widzę faceta obok siebie, to jak mam mówić, proszę pani.

Pierwszym zadaniem respondentów po przeczytaniu stwierdzeń było ocenienie ich obraźliwości względem mniejszości, której dotyczyły. W dalszej kolejności respondenci deklarowali również, w jakim stopniu poparliby zakaz używania mowy nienawiści.

80. Grupa $F(1;1710)=17,12, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,010,$
 $F(1; 1710)=16,60, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,010$ i $F(1;1710) = 24,84,$
 $p < 0,001; \eta_p^2 = 0,014$ odpowiednio dla średniej obraźli-
 wości stwierdzeń adresowanych do gejów, lesbijek i osób
 transseksualnych.

81. Płeć $F(1;1710)=220,33, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,114,$
 $F(1; 1710) = 66,94, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,038$ i $F(1;1710) = 120,83,$
 $p < 0,001; \eta_p^2 = 0,066$ odpowiednio dla średniej obraźli-
 wości stwierdzeń adresowanych do gejów, lesbijek i osób
 transseksualnych.

82. Grupa*Płeć $F(1;1710) = 7,79, p = 0,005; \eta_p^2 = 0,005$ dla
 średniej obraźliwości stwierdzeń adresowanych do gejów.

83. Grupa młodzieży – wielkość miejscowości zamieszkania
 a spostrzegana obraźliwość wypowiedzi antygejowskich
 $r = 0,13, p = 0,001,$ skierowanych przeciw osobom transseksual-
 nym $r = 0,09, p = 0,018,$ skierowanych przeciw lesbijkom
 $r = -0,09, p = 0,018.$

Na rycinie 15 przedstawiono odsetek respondentów ocenia-
 jących poszczególne wypowiedzi jako *zdecydowanie obraź-
 liwe*. Ogólnie więcej osób dorosłych niż młodzieży i więcej
 kobiet niż mężczyźn odebrało prezentowane im wypowie-
 dzi jako zdecydowanie obraźliwe. Najwięcej respondentów
 postrzegало w ten sposób wypowiedzi skierowane do les-
 bijek, najmniej – te pod adresem gejów. Bardziej szczegó-
 łowe analizy ujawniły, że dorośli częściej niż młodzież wi-
 dzieli nienawistne wypowiedzi skierowane do wszystkich
 trzech grup mniejszościowych jako obraźliwe⁸⁰. Kobiety
 w większym stopniu niż mężczyźni oceniali wypowiedzi
 jako obraźliwe⁸¹. Dorośli mężczyźni spostrzegali wypowie-
 dzi skierowane do gejów za bardziej obraźliwe niż młodzi
 mężczyźni⁸².

Następnie sprawdziliśmy, czy inne zmienne demograficz-
 ne, takie jak wielkość miejsca zamieszkania respondentów,
 stopień ich religijności, wykształcenie i poglądy polityczne,
 są związane z postrzeganiem mowy nienawiści względem
 poszczególnych grup. Okazało się, że wielkość miejsca za-
 mieszkania odgrywała rolę w tym, jak mowę nienawiści po-
 strzegала młodzież. Młodzi ludzie mieszkający w większych
 ośrodkach spostrzegali przykłady mowy nienawiści jako
 bardziej obraźliwe w porównaniu do swoich rówieśników
 z mniejszych miast i wsi⁸³. Zależność ta dotyczyła głównie
 wypowiedzi adresowanych do gejów i w nieco mniejszym
 stopniu do lesbijek oraz osób transseksualnych. W przy-
 padku dorosłych wielkość miejsca zamieszkania nie miała
 znaczenia, podobnie jak deklarowana religijność i częstość

84. Grupa młodzieży – deklarowana religijność a spostrzegana obraźliwość wypowiedzi antygejowskich $r = 0,09$, $p = 0,026$.

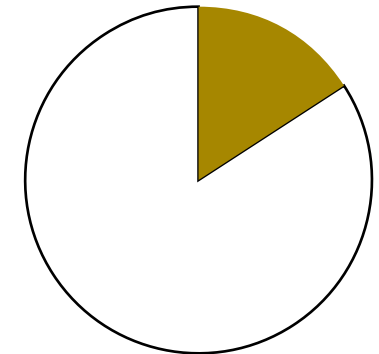
85. Grupa dorosłych – wykształcenie a spostrzegana obraźliwość wypowiedzi antygejowskich $r = -0,07$, $p = 0,021$, skierowanych przeciw lesbijkom $r = -0,08$, $p = 0,008$, skierowanych przeciw osobom transseksualnym $r = -0,09$, $p = 0,003$.

86. Poglądy (lewica-prawica) a spostrzegana obraźliwość wypowiedzi antygejowskich $r = -0,34$, $p < 0,001$, skierowanych przeciw osobom transseksualnym $r = -0,34$, $p < 0,001$, skierowanych przeciw lesbijkom $r = -0,22$, $p < 0,001$.

87. Poglądy (lewica-prawica) a spostrzegana obraźliwość wypowiedzi antygejowskich $r = -0,22$, $p < 0,001$, skierowanych przeciw osobom transseksualnym $r = -0,16$, $p < 0,001$, skierowanych przeciw lesbijkom $r = -0,11$, $p = 0,002$.

angażowania się w praktyki religijne. U młodych Polaków większa religijność wiązała się z postrzeganą mniejszą obraźliwością wypowiedzi skierowanych do gejów⁸⁴.

O wykształcenie zapytaliśmy tylko dorosłych – ci lepiej wykształceni uważali mowę nienawiści za bardziej obraźliwą⁸⁵. Jeśli natomiast chodzi o poglądy polityczne, to zarówno osoby dorosłe, jak i młode mieniające się prawicowymi spostrzegały przytaczane wypowiedzi jako mniej obraźliwe. Zależność ta była szczególnie silna w przypadku młodzieży i oceny przykładów mowy nienawiści wobec gejów i osób transseksualnych, nieco zaś słabsza w przypadku sformułowań obrażających lesbijki⁸⁶. Wśród dorosłych Polaków zaobserwowaliśmy podobne korelacje, tzn. osoby o prawicowych poglądach spostrzegały przykłady jako mniej obraźliwe – ale zależności te były o wiele słabsze⁸⁷.

**16% młodych mężczyzn
popiera zakaz mowy
nienawiści wobec gejów**

88. Grupa $F(1;1652)=5,09$, $p = 0,024$; $\eta_p^2 = 0,003$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec gejów i $F(1;1652)=7,97$, $p = 0,005$; $\eta_p^2 = 0,005$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec lesbijek.

89. Płeć $F(1;1652)=156,52$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,087$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec gejów, $F(1;1652) = 116,98$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,066$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec lesbijek i $F(1;1652)=136,12$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,076$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec osób transseksualnych.

90. Grupa*Płeć $F(1;1652) = 8,71$, $p = 0,003$; $\eta_p^2 = 0,005$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec gejów.

91. Poglądy (lewica-prawica) a zakaz nienawistnych wypowiedzi antygejowskich $r = -0,23$, $p < 0,001$; skierowanych przeciwko lesbijkom $r = -0,26$, $p < 0,001$; skierowanych przeciwko osobom transseksualnym $r = -0,28$, $p < 0,001$.

92. Poglądy (lewica-prawica) a zakaz nienawistnych wypowiedzi antygejowskich $r = -0,14$, $p < 0,001$; skierowanych przeciwko osobom transseksualnym $r = -0,12$, $p = 0,001$.

Na rycinie 16 widnieje odsetek respondentów (z uwzględnionym podziałem na grupy wiekowe i płeć), którzy deklarowali zdecydowane poparcie dla zakazu używania mowy nienawiści wobec gejów, lesbijek i osób transseksualnych. Więcej osób dorosłych niż młodzieży i więcej kobiet niż mężczyzn deklarowało, że nienawistne wypowiedzi powinny być zakazane. Dorośli deklarowali istotnie większe poparcie dla zakazu niż młodzież, gdy chodziło o wypowiedzi skierowane do gejów i lesbijek⁸⁸. Kobiety deklarowały większe poparcie dla zakazu w odniesieniu do wszystkich trzech grup mniejszościowych⁸⁹ (najwyższe dla zakazu używania mowy nienawiści wobec lesbijek, najniższe wobec gejów i średnie – relatywnie do dwóch pozostałych grup mniejszościowych – wobec osób transseksualnych). Dorośli mężczyźni zadeklarowali większe poparcie dla zakazu używania mowy nienawiści przeciwko gejom w porównaniu do młodych mężczyzn⁹⁰.

Postawy względem zakazywania mowy nienawiści nie były związane z wielkością miejscowości zamieszkania, religijnością ani z wykształceniem. Zaobserwowano natomiast związki z poglądami politycznymi; okazały się one zdecydowanie silniejsze w grupie młodzieży. Młodzi Polacy o prawicowych poglądach w zdecydowanie większym stopniu uważali, że tego typu wypowiedzi w stosunku do wszystkich trzech grup powinny być dozwolone⁹¹. W przypadku osób dorosłych zaobserwowaliśmy podobną, ale o wiele słabszą zależność dla mowy nienawiści skierowanej przeciwko gejom i osobom transseksualnym⁹².

POSTAWY WOBEC OSÓB NIEHETERONORMATYW- NYCH A POSTAWY WOBEC MOWY NIENAWIŚCI

Choć głównym celem niniejszego sondażu było sprawdzenie, jak Polacy odbierają mowę nienawiści adresowaną do określonych grup mniejszościowych (zob. też rozdział pt. *Idea badań*), to interesowały nas także postawy respondentów w stosunku do tych grup. Informacje o tym, jak kształtują się uogólnione postawy względem badanych grup mogą przyczynić się do lepszego zrozumienia reakcji Polaków na nienawistne wypowiedzi. W psychologii narzędziami często stosowanymi do eksploracji postaw wobec osób homoseksualnych są skale mierzące poziomy homonegatywności; dodatkowo zadaliśmy respondentom pytania dotyczące akceptacji osób homoseksualnych i transseksualnych w życiu codziennym.

HOMONEGATYWNOŚĆ I WSPÓŁCZESNA HOMONEGATYWNOŚĆ

Postawy wobec osób homoseksualnych można rozpatrywać w kontekście uprzedzeń tradycyjnych i współczesnych. Uprzedzenia tradycyjne bazują na przeświadczeniu, że osoby homoseksualne postępują nieobyczajnie i dopuszczają się grzechu; budowane są zatem na argumentach odnoszących się do sfery moralności. Uprzedzenia współczesne charakteryzują się przekonaniem osoby uprzedzonej, że tak naprawdę nie jest uprzedzona, a mniejszości seksualne nie są

dyskryminowane przez społeczeństwo i jeśli doświadczają jakichś negatywnych reakcji ze strony innych, to jest to ich własna wina (zob. też rozdział *Idea badań*). Pozycje składające się na miary dwóch typów uprzedzeń zamieszczono poniżej:

HOMONEGATYWNOŚĆ:

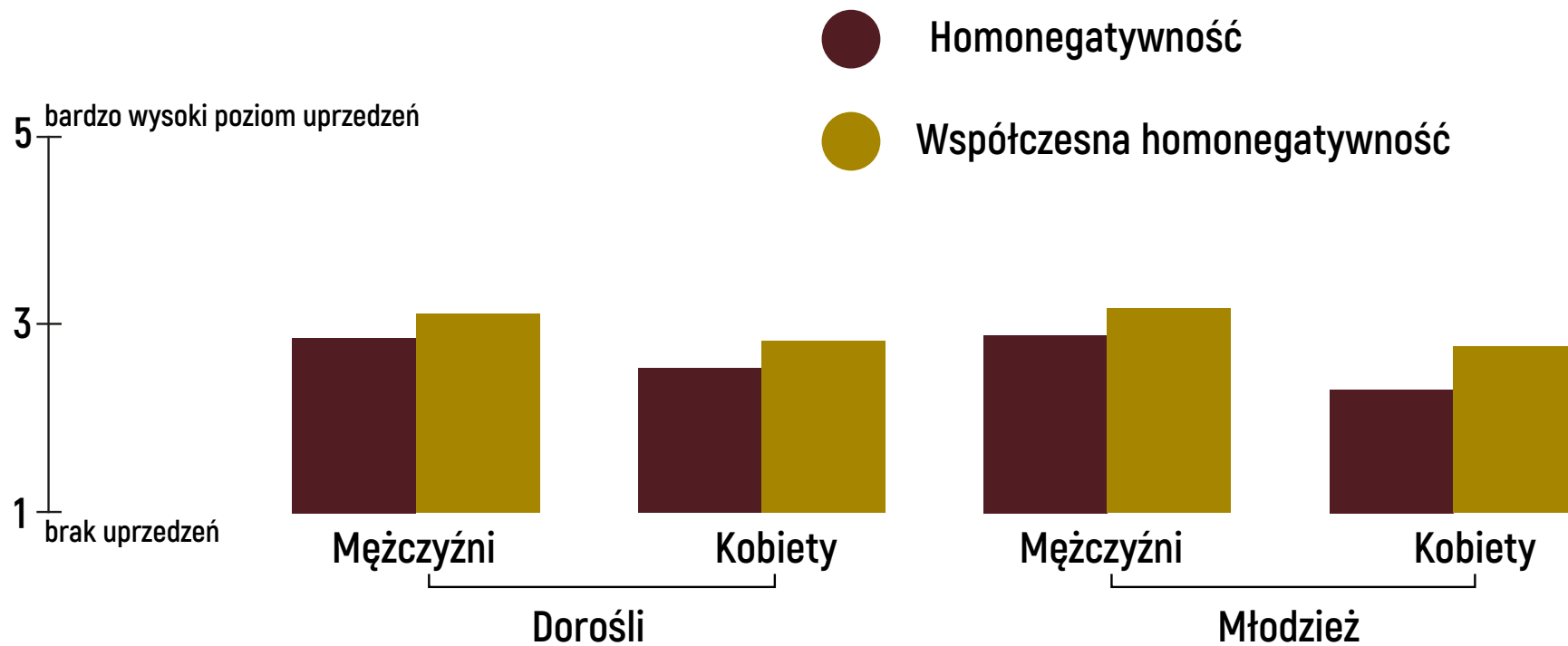
- 1) Kiedy to tylko możliwe, osób homoseksualnych powinno się unikać.
- 2) Osoby homoseksualne są niemoralne.
- 3) Osobom homoseksualnym nie powinno się pozwalać na pracę z dziećmi.

WSPÓŁCZESNA HOMONEGATYWNOŚĆ:

- 1) Osoby homoseksualne stały się zdecydowanie zbyt konfrontacyjne w swoich żądaniach równouprawnienia.
- 2) Osoby homoseksualne, które ujawniły swoją orientację, powinny być podziwiane za odwagę (pytanie odwrócone).
- 3) Osoby homoseksualne wciąż muszą walczyć o równe prawa (pytanie odwrócone).

Średni poziom homonegatywności wśród wszystkich respondentów wyniósł 2,54 (na 5-stopniowej skali odpowiedzi, gdzie wyższe wartości oznaczały bardziej negatywne postawy); średni poziom homonegatywności współczesnej był trochę wyższy i wyniósł 3,00.

Postawy Polaków wobec osób homoseksualnych

Rycina 17. Średnia homonegatywność nowoczesna i tradycyjna wśród młodych i dorosłych Polaków i Polek.

Dalsze analizy ujawniły bardziej złożone zależności. Postawy dorosłych Polaków charakteryzowały się istotnie wyższym poziomem uprzedzeń tradycyjnych niż postawy młodzieży, a postawy kobiet ogólnie niższym poziomem uprzedzeń zarówno tradycyjnych, jak i nowoczesnych niż postawy mężczyzn. Dorosłe kobiety okazały się jednak prezentować istotnie wyższy poziom uprzedzeń tradycyjnych niż młode kobiety (rycina 17)⁹³.

93. Grupa*Płeć $F(1;1439) = 10,1, p = 0,002; \eta_p^2 = 0,007$.

Aby dowiedzieć się więcej o postawach Polaków w stosunku do osób o orientacji homoseksualnej i osób transseksualnych, zapytaliśmy o skłonność do zaakceptowania geja, lesbijki i osoby transseksualnej w codziennych relacjach o różnym stopniu bliskości. Respondenci deklarowali, czy zaakceptowaliby te osoby w roli współpracowników, sąsiadów oraz czy zaakceptowaliby związek członka swojej rodziny z gejem, lesbijką lub osobą transseksualną, co odpowiadało relacjom od najmniej do najbardziej zażyłych (patrz ryciny 18a, b i c).

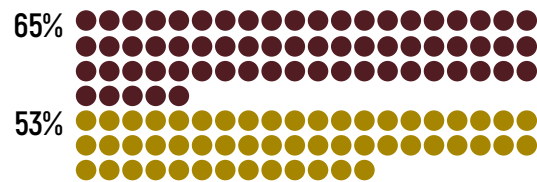
**87% młodych kobiet
akceptuje gejów jako
sąsiadów**

Akceptacja gejów w określonych relacjach

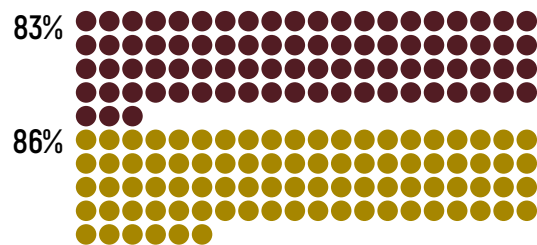

współpracownik

mężczyźni

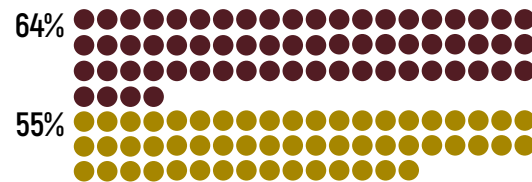

kobiety

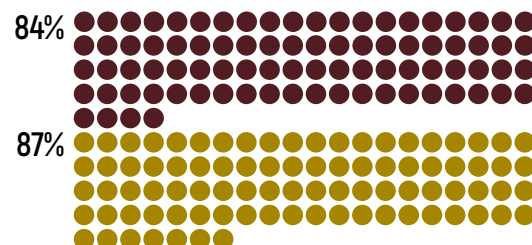

sąsiad

mężczyźni

kobiety

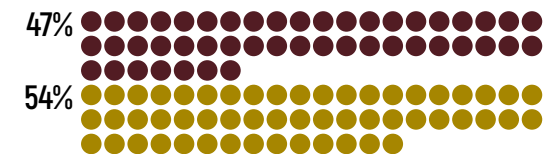

członek rodziny

mężczyźni

kobiety

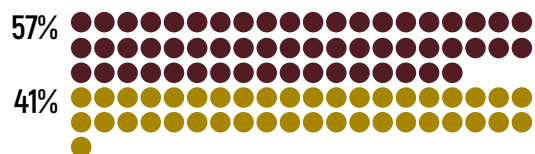
Rycina 18A. Odsetek mężczyzn i kobiet w grupach dorosłych i młodych Polaków deklarujących akceptację gejów w codziennych relacjach.

Akceptacja osób transseksualnych w określonych relacjach

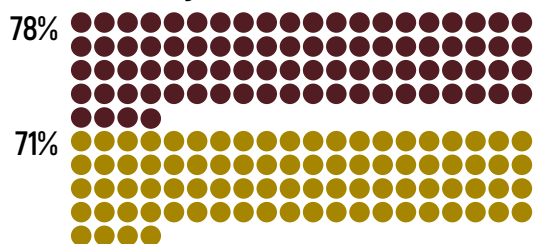

współpracownik

mężczyźni

kobiety

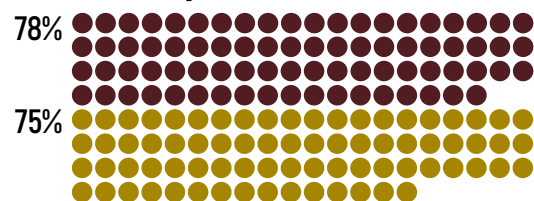

sąsiad

mężczyźni

kobiety

członek rodziny

mężczyźni

kobiety

Na rycinach 18a, b i c zamieszczono odsetek dorosłych i młodych respondentek i respondentów, którzy zaakceptowaliby („zdecydowanie” i „raczej”) osoby homoseksualne i transseksualne w trzech typach relacji codziennych o rosnącym stopniu zażyłości. Widać tu, że ogółem najwięcej Polaków zaakceptowałoby lesbijki i że więcej kobiet niż mężczyzn w obu grupach wiekowych wykazywało się akceptacją wszystkich osób nieheteronormatywnych. Kolejne analizy uwidoczniły istotne różnice pomiędzy porównywanymi grupami wiekowymi i płciami, przede wszystkim dla akceptacji gejów i osób transseksualnych. Dorosli mężczyźni deklarowali wyższy poziom akceptacji dla gejów i osób transseksualnych niż młodzi mężczyźni. Młode kobiety natomiast cechowały się wyższym poziomem akceptacji dla gejów niż dorosłe kobiety⁹⁴.

Gotowość do zaakceptowania osób nieheteronormatywnych była też związana z innymi zmiennymi demograficznymi. Osoby LGT były zdecydowanie bardziej akceptowane przez osoby mieszkające w większych ośrodkach – dotyczyło to zarówno młodzieży, jak i dorosłych⁹⁵. W przypadku dorosłych Polaków większa akceptacja była również dość silnie związana z wyższym wykształceniem⁹⁶.

Akceptacja osób nieheteronormatywnych była powiązana także ze światopoglądem respondentów – z ich deklarowanymi postawami politycznymi oraz religijnością. Osoby określające swój światopogląd jako prawicowy w zdecydowanie mniejszym stopniu były skłonne zaakceptować osoby nieheteronormatywne. Zależność ta była szczególnie silna

94. Grupa*Płeć $F(1;1798) = 21,02, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,012$ dla akceptacji gejów i $F(1;1798) = 5,93, p = 0,015; \eta_p^2 = 0,003$ dla akceptacji osób transseksualnych.

95. Wielkość miejscowości zamieszkania a akceptacja – gejów dorośli $r = 0,21, p < 0,001$; młodzież $r = 0,21, p < 0,001$; lesbijek dorośli $r = 0,26, p < 0,001$; młodzież $r = 0,22, p < 0,001$; osób transseksualnych dorośli $r = 0,18, p < 0,001$; młodzież $r = 0,18, p < 0,001$.

96. Wykształcenie a akceptacja - gejów $r = 0,29, p < 0,001$; lesbijek $r = 0,30, p < 0,001$; osób transseksualne $r = 0,24, p < 0,001$.

97. Poglądy (lewica-prawica) a akceptacja - gejów dorośli $r = 0,22, p < 0,001$; młodzież $r = 0,34, p < 0,001$; lesbijek dorośli $r = 0,23, p < 0,001$; młodzież $r = 0,19, p < 0,001$; osób transseksualnych dorośli $r = 0,20, p < 0,001$; młodzież $r = 0,34, p < 0,001$.

98. Odnośnie praktyk religijnych oraz spostrzeganej własnej religijności zadaliśmy dwa odrębne pytania.

99. Udział w praktykach religijnych - dorośli $r = -0,16, p < 0,001$; młodzież $r = -0,15, p < 0,001$; wiara - dorośli $r = -0,16, p < 0,001$; młodzież $r = -0,20, p < 0,001$.

100. Udział w praktykach religijnych - dorośli $r = -0,25, p < 0,001$; młodzież $r = -0,19, p < 0,001$; wiara - dorośli $r = -0,20, p < 0,001$; młodzież $r = -0,22, p < 0,001$.

101. Udział w praktykach religijnych - dorośli $r = -0,16, p < 0,001$; młodzież $r = -0,14, p < 0,001$; wiara - dorośli $r = -0,16, p < 0,001$; młodzież $r = -0,16, p < 0,001$.

102. Homonegatywność: $r = 0,47, p < 0,001$; $r = 0,39, p < 0,001$ i $r = 0,45, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec gejów (skala obraźliwości – mniejsze wartości, większa obraźliwość) i $r = -0,33, p < 0,001$ dla zakazu; $r = 0,31, p < 0,001$; $r = 0,28, p < 0,001$ i $r = 0,27, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec lesbijek i $r = -0,25, p < 0,001$ dla zakazu.

103. Homonegatywność współczesna: $r = 0,36, p < 0,001$; $r = 0,37, p < 0,001$ i $r = 0,45, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec gejów i $r = -0,36, p < 0,001$ dla zakazu; $r = 0,21, p < 0,001$; $r = 0,18, p < 0,001$ i $r = 0,22, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec lesbijek i $r = -0,28, p < 0,001$ dla zakazu.

104. Akceptacja: $r = -0,49, p < 0,001$; $r = -0,42, p < 0,001$ i $r = -0,43, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec gejów i $r = 0,35, p < 0,001$ dla zakazu; $r = -0,33, p < 0,001$; $r = -0,28, p < 0,001$ i $r = -0,18, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec lesbijek i $r = 0,20, p < 0,001$ dla zakazu; $r = -0,45, p < 0,001$; $r = -0,45, p < 0,001$ i $r = -0,43, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści wobec osób transseksualnych i $r = 0,36, p < 0,001$ dla zakazu.

wśród młodzieży w stosunku do homoseksualnych mężczyzn i osób transseksualnych, a w nieco mniejszym stopniu – wobec lesbijek. W przypadku dorosłych Polaków zależności były podobne, ale trochę słabsze i dotyczyły wszystkich grup w podobnym stopniu⁹⁷. Osoby deklarujące się jako wierzące oraz regularnie praktykujące⁹⁸ były mniej skłonne do zaakceptowania w swojej przestrzeni społecznej gejów⁹⁹, lesbijek¹⁰⁰ i osób transseksualnych¹⁰¹. Zależności te dotyczyły zarówno młodzieży, jak i dorosłych.

Wyniki analiz związków pomiędzy opisanymi postawami a stosunkiem do mowy nienawiści pokazały, że ci respondenci w obu grupach wiekowych, którzy uznawali przykłady stwierdzeń adresowanych do gejów i lesbijek za bardziej obraźliwe i w większym stopniu popierali zakaz używania takich stwierdzeń, charakteryzowali się niższymi poziomami zarówno homonegatywności¹⁰², jak i homonegatywności współczesnej¹⁰³, jak również wyższym poziomem gotowości do zaakceptowania gejów, lesbijek i osób transseksualnych w różnych codziennych relacjach¹⁰⁴.

PODSUMOWANIE

Dorośli Polacy i polska młodzież uważali przykłady mowy nienawiści kierowanej do gejów, lesbijek i osób transseksualnych za wyraźnie obraźliwe. Wypowiedzi adresowane do lesbijek zostały uznane za najbardziej obraźliwe, a wypowiedzi adresowane do gejów za najmniej obraźliwe. Stosunkowo duża część respondentów w obu grupach wiekowych deklarowała zdecydowane poparcie dla zakazu

używania nienawistnych stwierdzeń. Ogólnie dorośli częściej niż młodzież uznawali mowę nienawiści za obraźliwą i popierali jej zakaz.

Postawy dorosłych i młodzieży wobec osób homoseksualnych i transseksualnych mierzone skalami homonegatywności tradycyjnej i współczesnej oraz akceptacji w życiu społecznym okazały się generalnie negatywne (np. dla homonegatywności średnie odpowiedzi przypadały powyżej środka skali, oznaczającego postawy umiarkowane; wyższe wartości odpowiadały postawom negatywnym). Postawy młodzieży były średnio bardziej negatywne niż postawy dorosłych, a postawy mężczyzn bardziej negatywne niż postawy kobiet. Miary postaw wobec osób LGT okazały się pomocne w lepszym zrozumieniu stosunku ankietowanych do mowy nienawiści skierowanej wobec tych mniejszości: spostrzeganie jej jako bardziej obraźliwej i silniejsze poparcie dla zakazu jej używania wiązało się z niższymi poziomami homonegatywności i wyższym poziomem akceptacji. Warto zwrócić uwagę na charakterystyczne wyniki młodych mężczyzn – w grupie tej zaobserwowano nie tylko najwyższą akceptację mowy nienawiści wobec osób LGT, ale również najbardziej niechętne postawy wobec gejów i osób transpłciowych. W obszarze mowy nienawiści możemy więc zauważyć znane z psychologii rozwojowej i pedagogiki zjawisko młodzieńczej homofobii mężczyzn, która pojawia się wraz z kształtowaniem się tożsamości płciowej i pełni swoje funkcje w budowaniu przez chłopców relacji grupowych¹⁰⁵.

105. Plummer, D. C. (2001). The quest for modern manhood: Masculine stereotypes, peer culture and the social significance of homophobia. *Journal of Adolescence*, 24, 15-23.

Mowa nienawiści względem uchodźców i muzułmanów

W czasie Arabskiej Wiosny (okres przypadający na lata 2010 – 2012) sytuacja polityczna w wielu krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej uległa destabilizacji. Niektóre z nich w końcu stanęły w obliczu wojny (np. Syria, Libia), w innych zaś doszło do zmian rządów w wyniku dramatycznych protestów ulicznych (np. Egipt, Tunezja). W związku z tymi wydarzeniami od 2015 roku byliśmy świadkami masowego napływu uchodźców z tych regionów do Europy. Proces ten nazywano powszechnie „kryzysem migracyjnym”. Był on nieustannie omawiany w mediach, także polskich. Dyskusje te skupiały się szczególnie na zagrożeniach, jakie niesie ze sobą przyjęcie uchodźców. Ich negatywny wydźwięk nasilał się po atakach terrorystycznych, które miały miejsce we Francji, a ostatnio także w Niemczech. Negatywne nastawienie Polaków do uchodźców z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki regularnie ujawniało się w sondażach prowadzonych przez CBOS. Od grudnia 2015 roku do października 2016 roku ponad połowa badanych (między 52 a 61%, na przestrzeni 10 miesięcy) była przeciwna przyjmowaniu uchodźców z terenów objętych konfliktami zbrojnymi¹⁰⁶. Należy przy tym zaznaczyć, że w tym kontekście Polacy jednoznacznie kojarzyli uchodźców z muzułmanami¹⁰⁷. Gdy pytano o uchodźców z Ukrainy, postawy były nieco bardziej przychyłne. Uchodźca muzułmański

106. Centrum Badania Opinii Społecznej (listopad, 2016). *Stosunek do przyjmowania uchodźców. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.

107. Centrum Badania Opinii Społecznej (listopad, 2015). *Polacy o uchodźcach – w internecie i w „realu”*. Komunikat z badań. Warszawa: CBOS.

108. Stefaniak, A. (2015). *Postrzeganie muzułmanów w Polsce: Raport z badania sondażowego*. Warszawa: Centrum Badań nad Uprzedzeniami.

109. Bilewicz, M., Marchlewska, M., Soral, W., Winiewski, M. (2014). *Mowa nienawiści: Raport z badań sondażowych*. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.

natomiast zdawał się dobrze reprezentować zagrażającego obcego – odmiennego kulturowo i religijnie. Sami muzułmanie byli wówczas grupą ogólnie nielubianą w Polsce¹⁰⁸, a postawy wobec nich były zdecydowanie negatywne, co pokazały też wyniki poprzedniej edycji sondażu dotyczącego mowy nienawiści z 2014 roku¹⁰⁹.

Jako że kwestia uchodźców jest nadal często poruszana w mediach, a przez to wielu Polaków ma z nią styczność na co dzień, w tegorocznej edycji sondażu chcieliśmy dowiedzieć się więcej na temat postaw wobec uchodźców. Ponownie zbadaliśmy też stosunek do mowy nienawiści wobec muzułmanów i postawy wobec tej grupy, aby sprawdzić, czy w ciągu ostatnich dwóch lat zaszły jakieś zmiany w tym zakresie (zob. rozdział *Porównanie 2014 – 2016*). Wyniki naszych analiz będą się koncentrować na mowie nienawiści oraz postawach – zarówno wobec uchodźców, jak i muzułmanów.

OBRAŹLIWOŚĆ MOWY NIENAWIŚCI I POPARCIE DLA ZAKAZU JEJ UŻYWANIA

Respondentom zaprezentowano trzy przykłady mowy nienawiści skierowanej przeciwko uchodźcom oraz trzy przykłady mowy nienawiści skierowanej przeciwko muzułmanom (takie jak w sondażu z 2014 roku). Wszystkie stwierdzenia zamieszczone są poniżej:

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE UCHODźCÓW:

- 1) A niech uchodźcy sobie przybywają do kraju nad Wisłą. Będzie czym palić w elektrociepłowni. A tych którzy się w piecu nie zmieszczą zawsze można przerobić na karmę dla psów.
- 2) Dajcie mi tych szmaciarzy kurwa PROSZEEEE!!!! Chciałbym ich nacinać po kawałeczku, obsypywać solą, nacierać rany cytryną. Chciałbym uciąć im jaja i wsadzić do gardła, żeby się kurwy „imigranckie” udusiły, żeby bardzo cierpiały te ścierwa, z całego serca im tego życzę.
- 3) Polacy mają prawo wyrażać sprzeciw przeciwko wciśkanym nam obcym kulturowo imigrantom, którzy gwałcą w Europie kobiety i terroryzują kierowców.

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE MUZUŁMANÓW:

- 1) Muzułmanie to podłe tchórze mordują tylko kobiety, dzieci i niewinnych ludzi.
- 2) Każdy muzułmanin ma nierówno pod dekiem nie ma wyjątków.
- 3) Ataki kwasem to stara forma załatwiania porachunków między muzułmanami.

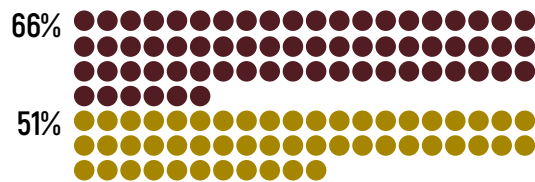
Zadaniem respondentów było ocenienie obraźliwości każdego ze stwierdzeń. Stwierdzenia dotyczące uchodźców i muzułmanów były dość różnorodne treściowo, co mogło znaleźć swoje odzwierciedlenie w ocenach. Następnie respondenci deklarowali, w jakim stopniu poparliby zakaz używania nienawistnych stwierdzeń.

Polki i Polacy oceniający mowę nienawiści wobec uchodźców i muzułmanów jako zdecydowanie obraźliwą

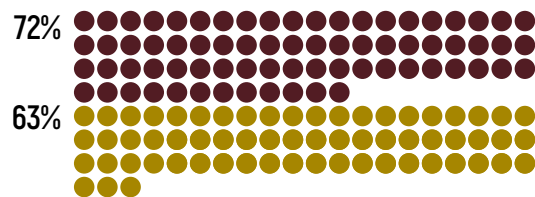

uchodźcy

mężczyźni

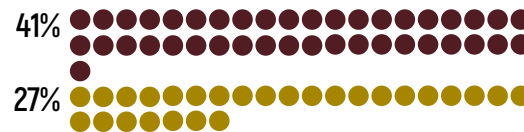

kobiety

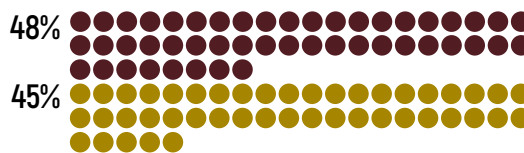

muzułmanie

mężczyźni

kobiety

Rycina 19. Odsetek mężczyzn i kobiet w grupach dorosłych Polaków i młodzieży, którzy oceniali przykłady mowy nienawiści wobec uchodźców i muzułmanów jako zdecydowanie obraźliwe.

110. Grupa $F(1;1780) = 35,98, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,020$ i $F(1;1780)=16,09, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,009$ odpowiednio dla średniej obraźliwości stwierdzeń adresowanych do uchodźców i muzułmanów.

111. Płeć $F(1;1780)=66,30, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,036$ i $F(1;1780)=90,09, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,048$ odpowiednio dla średniej obraźliwości stwierdzeń adresowanych do uchodźców i muzułmanów.

112. Grupa*Płeć $F(1;1780)=5,95, p = 0,051; \eta_p^2 = 0,003$ dla średniej obraźliwości stwierdzeń adresowanych do muzułmanów.

113. $r = 0,11, p = 0,003$.

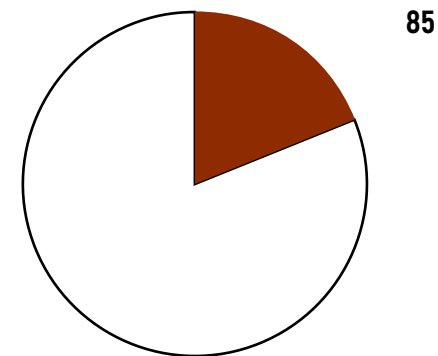
Młodzież mieszkająca w większych miejscowościach spozstrzegła wypowiedzi antymuzułmańskie jako nieco bardziej obraźliwe.

114. Poglądy (lewica-prawica) a spozstrzeganie obraźliwości wypowiedzi wobec muzułmanów: dorośli $r = -0,11, p = 0,002$; młodzież $r = -0,26, p < 0,001$; uchodźców: dorośli $r = -0,12, p = 0,001$; młodzież $r = -0,28, p < 0,001$.

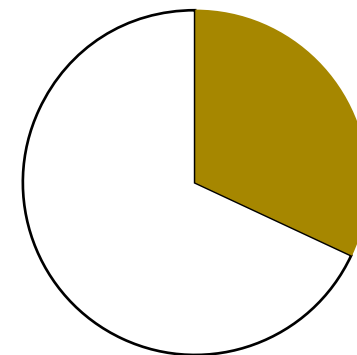
Rycina 19 przedstawia odsetek respondentów z podziałem na grupy wiekowe i płeć, oceniających stwierdzenia adresowane do uchodźców i muzułmanów jako *zdecydowanie obraźliwe*. Więcej osób dorosłych niż młodzieży i więcej kobiet niż mężczyzn uważało podane wypowiedzi za obraźliwe. Ogólnie więcej respondentów uznało za obraźliwe wypowiedzi adresowane do uchodźców. Dalsze analizy pokazały, że dorośli w porównaniu do młodzieży uważali podane wypowiedzi za istotnie bardziej obraźliwe w stosunku i do uchodźców, i do muzułmanów¹¹⁰. Kobiety w porównaniu z mężczyznami uważały podane wypowiedzi za istotnie bardziej obraźliwe¹¹¹; dorośli mężczyźni spozstrzegali obraźliwe stwierdzenia adresowane do muzułmanów jako bardziej obraźliwe niż młodzi mężczyźni¹¹².

Dodatkowe analizy ujawniły, że młodzież mieszkająca w większych miejscowościach spozstrzegła wypowiedzi antymuzułmańskie jako nieco bardziej obraźliwe¹¹³ (nie dotyczyło to dorosłych ani mowy nienawiści względem uchodźców). Wypowiedzi antymuzułmańskie jako nieco bardziej obraźliwe spozstrzegali również lepiej wykształceni respondenci z grupy dorosłych (ta zależność również nie dotyczyła wypowiedzi skierowanych przeciwko uchodźcom). Co więcej, odbiór wypowiedzi antymuzułmańskich i antyuchodźczych był związany z poglądami politycznymi, nie korelował natomiast z wiarą i udziałem w praktykach religijnych. Wyniki pokazały, że młodzi i dorośli Polacy o bardziej prawicowych poglądach spozstrzegali prezentowane im stwierdzenia jako mniej obraźliwe¹¹⁴. Wartym podkreślenia jest fakt, że zależność ta była zdecydowanie silniejsza w grupie młodzieży.

Mowa nienawiści względem uchodźców i muzułmanów

19% młodych mężczyzn popiera zakaz mowy nienawiści wobec uchodźców

32% młodych kobiet popiera zakaz mowy nienawiści wobec uchodźców

Polki i Polacy popierający zakaz mowy nienawiści wobec muzułmanów i uchodźców

uchodźcy

mężczyźni

kobiety

muzułmanie

mężczyźni

kobiety

Rycina 20. Odsetek mężczyzn i kobiet w grupach dorosłych Polaków i młodzieży, którzy uważali, że obraźliwe wypowiedzi wobec uchodźców i muzułmanów powinny być zdecydowanie zakazane.

115. Grupa $F(1;1713) = 8,16$, $p = 0,004$; $\eta_p^2 = 0,005$.

116. Płeć $F(1;1713)=96,11$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,053$ dla zakazu używania mowy nienawiści wobec uchodźców i $F(1;1713)=124,85$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,068$.

117. Wiek a poparcie zakazu mowy nienawiści względem muzułmanów $r = 0,10$, $p = 0,001$; uchodźców $r = 0,13$, $p < 0,001$.

118. Poglądy (lewica-prawica) a poparcie dla zakazu nienawistnych wypowiedzi wobec muzułmanów dorośli $r = -0,09$, $p = 0,016$; młodzież $r = -0,23$, $p < 0,001$; uchodźców dorośli $r = -0,08$, $p = 0,039$; młodzież $r = -0,21$, $p < 0,001$.

Rycina 20 przedstawia odsetek respondentów – jak wcześniej z podziałem na grupy wiekowe i płeć – deklarujących zdecydowane poparcie dla zakazu używania mowy nienawiści adresowanej do uchodźców i muzułmanów. Ponownie więcej osób dorosłych niż młodzieży i więcej kobiet niż mężczyzn deklarowało, że nienawistne wypowiedzi powinny być zakazane. Dorośli deklarowali średnio istotnie większe poparcie dla zakazu używania nienawistnego języka wobec uchodźców niż młodzież¹¹⁵. Kobiety bardziej niż mężczyźni popierały zakaz stosowania mowy nienawiści zarówno wobec uchodźców, jak i muzułmanów¹¹⁶.

Jeśli chodzi o pozostałe zmienne demograficzne, w grupie dorosłych wiek okazał się być w niewielkim stopniu związany z poparciem zakazu mowy nienawiści. Starsi Polacy byli nieco bardziej skłonni zakazać antymuzułmańskich i antyuchodźczych wypowiedzi¹¹⁷. Poglądy polityczne były – w niewielkim stopniu w grupie dorosłych i dość mocno w grupie młodzieży – powiązane z poparciem dla zakazu używania mowy nienawiści. Osoby o prawicowych poglądach były mniej skłonne poprzeć zakaz zarówno względem uchodźców, jak i muzułmanów¹¹⁸.

POSTAWY WOBEC UCHODźCÓW I MUZUŁMANÓW A POSTAWY WOBEC MOWY NIENAWIŚCI

Na oceny obraźliwości nienawistnych stwierdzeń i poparcie dla zakazu ich używania może wpływać wiele czynników. Aby móc lepiej wyjaśnić, w jakim stopniu stosunek wobec

Odbiór wypowiedzi antymuzułmańskich i antyuchodźczych był związany z poglądami politycznymi, nie korelował natomiast z wiarą i udziałem w praktykach religijnych.

Starsi Polacy byli nieco bardziej skłonni zakazać antymuzułmańskich i antyuchodźczych wypowiedzi.

mowy nienawiści kształtowany jest przez ogólne postawy wobec uchodźców i muzułmanów, w sondażu zawarliśmy pytania mające na celu przybliżenie nam obecnych postaw Polaków wobec tych grup. Spodziewaliśmy się, że pozytywne nastawienie do uchodźców i muzułmanów będzie wiązało się ze spostrzeganiem mowy nienawiści wobec nich jako bardziej obraźliwej i wyższym poparciem dla jej zakazania. Negatywne nastawienie powinno z kolei wiązać się ze spostrzeganiem mowy nienawiści jako mniej obraźliwej i niższym poparciem dla jej zakazania.

STOSUNEK DO POJAWIENIA SIĘ UCHODźCÓW W POLSCE I POPARCIE DLA UŻYCIA PRZEMOCY JAKO ROZWIĄZANIA KRYZYSU MIGRACYJNEGO W EUROPIE

Wgląd w postawy wobec uchodźców zapewniły nam odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące potencjalnego wpływu uchodźców na różne aspekty życia w naszym kraju. Oprócz tego poprosiliśmy respondentów o ustosunkowanie się do serii stwierdzeń na temat rozmaitych działań, które państwo polskie i Unia Europejska powinny podjąć w związku z przybyciem uchodźców do Polski i Europy. Stwierdzenia te dotyczyły głównie zastosowania przemocy psychicznej i fizycznej oraz wykluczania uchodźców z lokalnych społeczności, ale niektóre stanowiły z kolei pozytywne propozycje, takie jak organizowanie pomocy materialnej. Pozycje składające się na miarę ogólnego stosunku do uchodźców oraz wybrane pozycje z bardziej rozbudowanej skali poparcia dla użycia przemocy znajdują się poniżej:

Ponownie więcej osób dorosłych niż młodzieży i więcej kobiet niż mężczyzn deklarowało, że nienawistne wypowiedzi powinny być zakazane. Dorośli deklarowali średnio istotnie większe poparcie dla zakazu używania nienawistnego języka wobec uchodźców niż młodzież .

STOSUNEK DO POJAWIENIA SIĘ UCHODźCÓW W POLSCE:

- 1) Przybycie do Polski uchodźców byłoby dobre czy złe dla polskiej gospodarki?
- 2) Życie kulturalne w Polsce zostałyby wzbogacone czy zagrożone przez przybycie uchodźców?
- 3) W konsekwencji przybycia uchodźców Polska stałaby się lepszym czy gorszym krajem do życia?
- 4) Przybycie uchodźców do Polski przyniosłoby więcej korzyści czy strat?
- 5) Polska powinna przyjąć część uchodźców przybywających do Europy?

POPARCIE DLA UŻYCIA PRZEMOCY JAKO ROZWIĄ- ZANIA KRYZYSU MIGRACYJNEGO W EUROPIE (PRZY- KŁADY STWIERDZEŃ):

Wykluczenie: Uchodźcy przyjęci do Polski powinni być osiedlani w specjalnych ośrodkach izolowanych od reszty społeczeństwa polskiego.

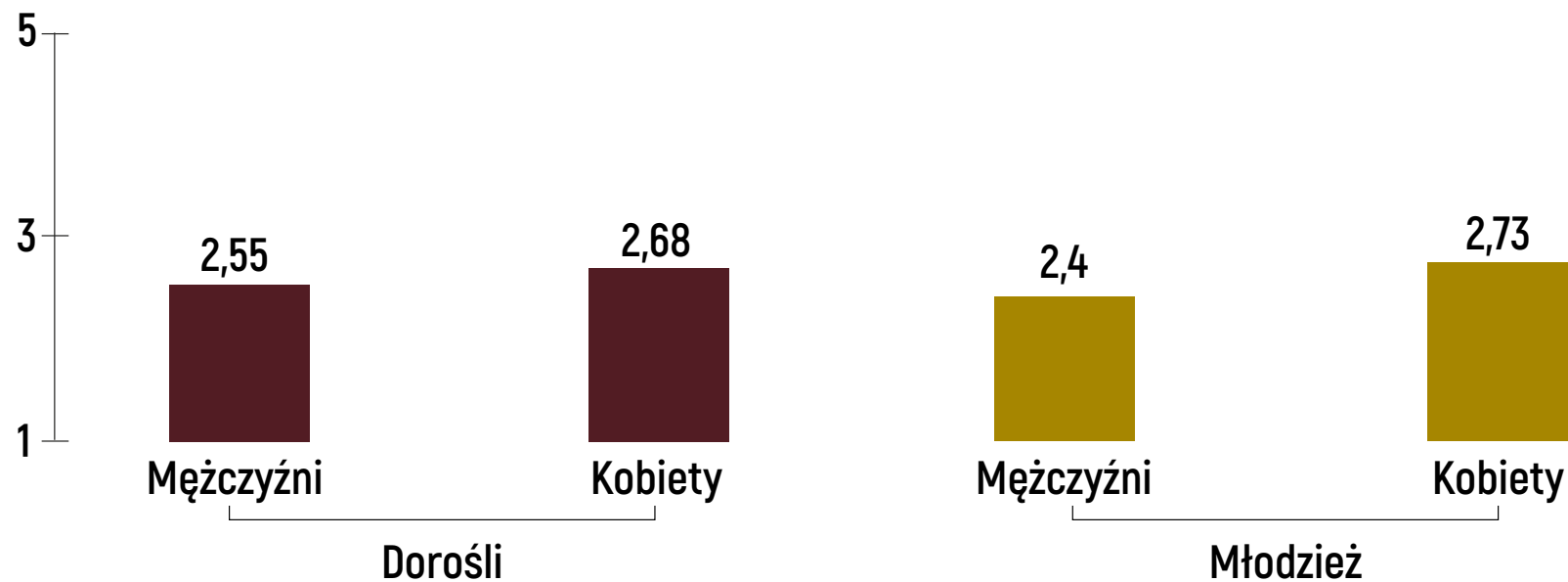
Przemoc psychiczna: W związku z przybyciem uchodźców, Polska powinna poszerzyć kompetencje służb wywiadowczych, w tym możliwość inwigilacji i kontroli w sferze prywatnej i religijnej.

Przemoc fizyczna: W związku z przybyciem uchodźców, Polska powinna poszerzyć kompetencje służb mundurowych w zakresie użycia przymusu bezpośredniego, w tym w zakresie użycia siły.

Działania pozytywne: Państwo polskie powinno zaangażować dodatkowe środki w pomoc uchodźcom, aby poprawić ich sytuację materialną.

Średnia odpowiedzi wszystkich respondentów na pytania dotyczące stosunku do pojawienia się uchodźców w Polsce wyniosła 2,59 (na 6-stopniowej skali odpowiedzi, gdzie wyższe wartości oznaczały bardziej przychylne postawy), postawy były więc raczej negatywne. Oznacza to, że Polacy nie wyrazili chęci przyjęcia uchodźców, a ich ewentualny wpływ na życie w kraju oceniali jako niekorzystny.

Nastawienie Polaków do pojawienia się uchodźców

Rycina 21. Średnie odpowiedzi mężczyzn i kobiet w grupach dorosłych i młodzieży na pytania składające się na miarę stosunku do pojawienia się uchodźców w Polsce.

119. Płeć $F(1;1709) = 11,88$, $p = 0,001$; $\eta_p^2 = 0,007$.

Średnie osobno dla grup dorosłych i młodzieży z podziałem ze względu na płeć przedstawiono na rycinie 21. Dodatkowe analizy ujawniły, że stosunek kobiet do pojawienia się uchodźców był bardziej pozytywny niż stosunek mężczyzn wobec tej kwestii¹¹⁹.

Druga z zastosowanych skal pozwoliła na zmierzenie poparcia respondentów wobec czterech głównych typów działań wobec uchodźców. Wysokie poparcie dla wykluczania uchodźców, izolowania ich oraz poddawania przemocy psychicznej i fizycznej wskazywało na postawy negatywne. Wysokie poparcie dla działań konstruktywnych implikowało postawy pozytywne. Średnie poparcie wszystkich respondentów było najwyższe dla stosowania przemocy psychicznej i wynosiło 4,85 (na 7-stopniowej skali odpowiedzi, gdzie wyższe wartości korespondowały z większym poparciem dla danego działania). Dalej w kolejności respondenci deklarowali poparcie dla stosowania przemocy fizycznej (na poziomie 4,57) i dla wykluczenia (na poziomie 3,58). Średnie poparcie dla działań pozytywnych było najniższe i wyniosło 2,79.

Rycina 22 prezentuje średnie z podziałem na grupy wiekowe i płeć. Ogólnie dorośli Polacy deklarowali istotnie większe poparcie dla stosowania przemocy psychicznej w porównaniu do młodzieży, a młodzież większe w porównaniu do dorosłych poparcie dla wykluczania uchodźców¹²⁰. Kobiety zawsze deklarowały mniejsze poparcie dla wszystkich form przemocy i większe poparcie dla działań pozytywnych niż mężczyźni¹²¹.

120. Grupa odpowiednio $F(1;1709) = 15,84$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,009$ i $F(1;1709) = 25,23$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,015$.

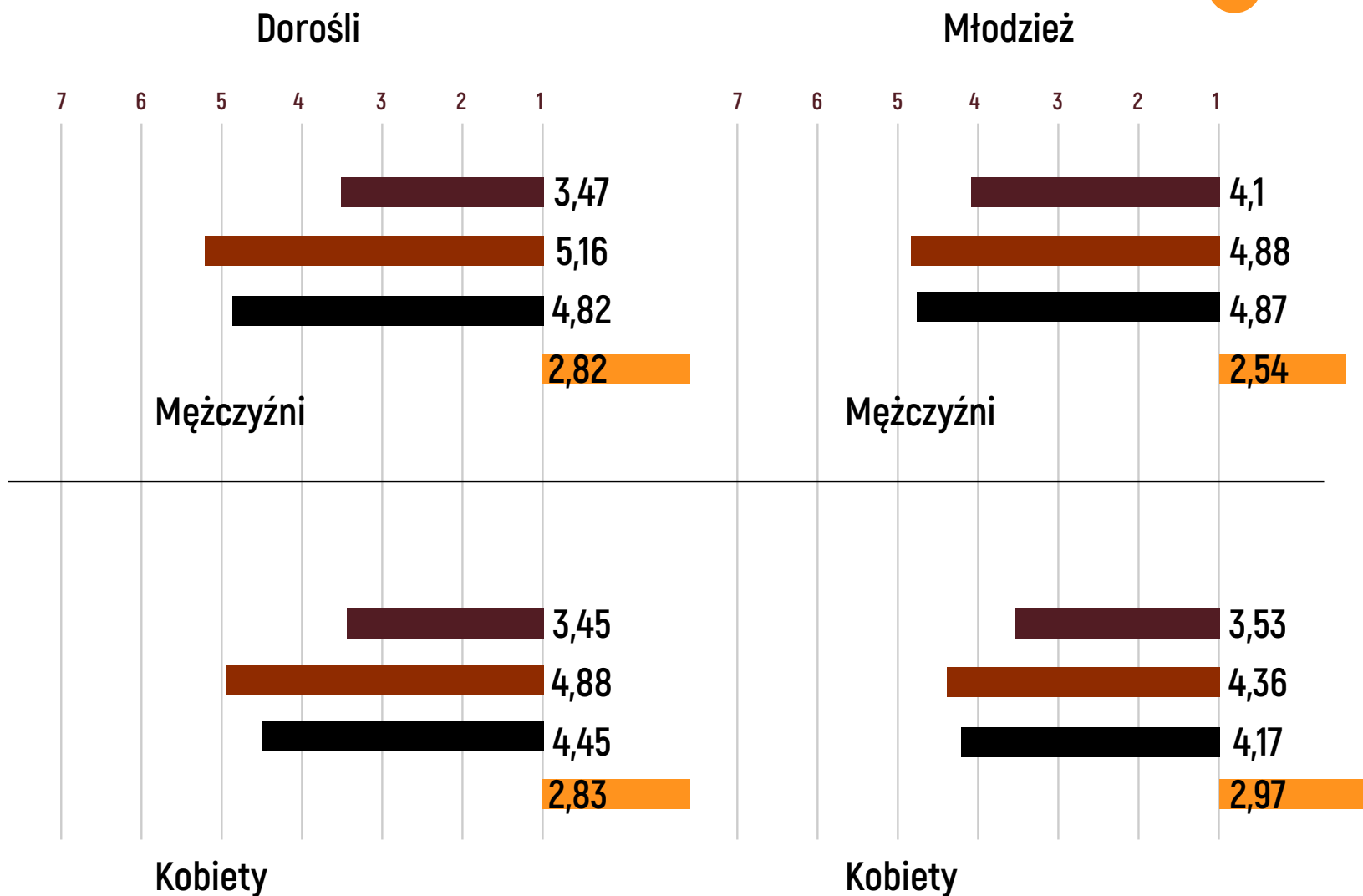
121. Płeć odpowiednio $F(1;1709) = 10,20$, $p = 0,001$; $\eta_p^2 = 0,006$ dla wykluczenia, $F(1;1709) = 27,23$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,016$ dla przemocy psychicznej, $F(1;1709) = 41,64$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,024$ dla przemocy fizycznej i $F(1;1709) = 9,48$, $p = 0,002$; $\eta_p^2 = 0,006$ dla działań pozytywnych.

Dorośli Polacy deklarowali istotnie większe poparcie dla stosowania przemocy psychicznej w porównaniu do młodzieży, a młodzież większe w porównaniu do dorosłych poparcie dla wykluczania uchodźców.

Kobiety zawsze deklarowały mniejsze poparcie dla wszystkich form przemocy i większe poparcie dla działań pozytywnych niż mężczyźni.

Polacy o sposobach rozwiązania kryzysu migracyjnego w Europie

- wykluczenie
- przemoc psychiczna
- przemoc fizyczna
- działania pozytywne

Rycina 22. Średnie odpowiedzi dorosłych i młodych Polaków i Polek na pytania składające się na cztery składowe postaw wobec rozwiązywania kryzysu migracyjnego.

122. Dorośli $r = 0,13$, $p < 0,001$ i młodzież $r = 0,11$, $p = 0,003$.

123. $r = 0,09$, $p = 0,004$.

124. Dorośli $r = -0,14$, $p < 0,001$, młodzież $r = -0,08$, $p = 0,036$.

125. Działania pozytywne $r = 0,12$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = 0,23$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = 0,16$, $p < 0,001$.

126. Stosunek do pojawienia się uchodźców $r = 0,22$, $p < 0,001$, działania pozytywne $r = 0,09$, $p < 0,004$, wykluczenie $r = -0,25$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = -0,21$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = -0,24$, $p < 0,001$.

127. Dorośli odpowiednio: stosunek do pojawienia się uchodźców $r = -0,24$, $p < 0,001$, działania pozytywne $r = -0,17$, $p < 0,001$, wykluczenie $r = 0,21$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = 0,18$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = 0,22$, $p < 0,001$; młodzież: stosunek do pojawienia się uchodźców $r = -0,27$, $p < 0,001$, działania pozytywne $r = -0,26$, $p < 0,001$, wykluczenie $r = 0,20$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = 0,21$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = 0,30$, $p < 0,001$.

W kolejnych analizach sprawdziliśmy związki innych zmiennych demograficznych z postawami wobec uchodźców. Dorośli i młodzież z większych miejscowości wykazywali się bardziej pozytywnym stosunkiem do kwestii pojawienia się uchodźców¹²²; ci dorośli dodatkowo deklarowali też wyższe poparcie dla działań pozytywnych w kontekście kryzysu migracyjnego¹²³. Dorośli i młodzi mieszkańcy mniejszych miejscowości silniej popierali działania nastawione na wykluczanie uchodźców¹²⁴.

W grupie dorosłych znaczenie miał też wiek i wykształcenie respondentów. Starsi Polacy bardziej popierali działania pozytywne, ale także działania polegające na stosowaniu przemocy psychicznej i fizycznej¹²⁵. Lepsze wykształcenie wiązało się z bardziej pozytywnym stosunkiem do pojawienia się uchodźców w naszym kraju, większym poparciem dla działań pozytywnych i zarazem mniejszym poparciem dla wykluczania, przemocy psychicznej oraz fizycznej¹²⁶.

Poglądy polityczne i deklarowana religijność wiązały się z postawami i dorosłych, i młodzieży. W obu grupach osoby o prawicowych poglądach cechowały się bardziej negatywnym stosunkiem do możliwości pojawienia się uchodźców w Polsce i mniejszym poparciem dla działań pozytywnych, a jednocześnie większym poparciem dla wykluczania i stosowania przemocy psychicznej i fizycznej¹²⁷. Podobny wzorzec zaobserwowano u dorosłych, którzy częściej uczestniczyli w praktykach religijnych i uważali się za bardziej wierzących: wykazywali oni bardziej krytyczny stosunek do uchodźców mających pojawić się w Polsce, mniejsze

Dorośli, którzy częściej uczestniczyli w praktykach religijnych i uważali się za bardziej wierzących wykazywali bardziej krytyczny stosunek do uchodźców mających pojawić się w Polsce, mniejsze poparcie dla działań pozytywnych, a większe – dla wykluczania i przemocy.

Młodzież częściej biorąca udział w praktykach religijnych w większym stopniu popierała działania pozytywne wobec uchodźców, a w mniejszym – stosowanie przemocy psychicznej wobec nich.

128. Praktyki a stosunek do pojawienia się uchodźców $r = -0,16$, $p < 0,001$, działania pozytywne $r = -0,08$, $p = 0,014$, wykluczenie $r = 0,14$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = 0,15$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = 0,14$, $p < 0,001$; wiara a stosunek do pojawienia się uchodźców $r = -0,16$, $p < 0,001$, działania pozytywne $r = -0,07$, $p = 0,028$, wykluczenie $r = 0,12$, $p < 0,001$, przemoc psychiczna $r = 0,14$, $p < 0,001$, przemoc fizyczna $r = 0,13$, $p < 0,001$.

129. Działania pozytywne $r = 0,09$, $p = 0,022$ i przemoc psychiczna $r = -0,10$, $p = 0,012$.

130. Grupa $F(1;1800)=47,20$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,026$.

131. Płeć $F(1;1800)=17,99$, $p < 0,001$; $\eta_p^2 = 0,010$.

132. Dorosli $r = 0,17$, $p < 0,001$, młodzież $r = 0,10$, $p = 0,011$.

133. $r = 0,19$, $p < 0,001$.

poparcie dla działań pozytywnych, a większe – dla wykluczania i przemocy¹²⁸. Młodzież częściej biorąca udział w praktykach religijnych w większym stopniu popierała działania pozytywne wobec uchodźców, a w mniejszym – stosowanie przemocy psychicznej wobec nich¹²⁹.

Postawy wobec uchodźców mierzyliśmy również, pytając respondentów, czy zaakceptowaliby uchodźcę w roli swojego współpracownika i sąsiada, oraz czy zaakceptowaliby małżeństwo członka rodziny z uchodźcą.

Rycina 23 pokazuje rozkłady odpowiedzi dorosłych i młodych respondentów z podziałem na płeć, akceptujących („zdecydowanie” i „raczej”) uchodźcę w trzech typach relacji codziennych o rosnącym stopniu zażyłości. Około 1/3 wszystkich respondentów akceptowała uchodźcę jako potencjalnego współpracownika, lecz dla uchodźcy jako sąsiada i członka rodziny akceptacja ta stopniowo spadała. Wyniki dalszych analiz pokazały, że dorośli w istotnie większym stopniu akceptowali uchodźców w swoim otoczeniu w porównaniu do młodzieży¹³⁰; taką samą obserwację poczyniono dla kobiet w porównaniu do mężczyzn¹³¹. Dorośli i kobiety ponownie zaprezentowali bardziej pozytywne postawy w stosunku do uchodźców.

Dorośli i młodzi respondenci, którzy ogólnie deklarowali większą akceptację dla uchodźców w opisanych relacjach, mieszkali w większych miejscowościach¹³². Dorośli byli lepiej wykształceni¹³³. W obu grupach wiekowych prawicość wiązała się z mniejszą akceptacją uchodźców, a w grupie dorosłych podobne wyniki znaleźliśmy dodatkowo dla

Około 1/3 wszystkich respondentów akceptowała uchodźcę jako potencjalnego współpracownika, lecz dla uchodźcy jako sąsiada i członka rodziny akceptacja ta stopniowo spadała. Wyniki dalszych analiz pokazały, że dorośli w istotnie większym stopniu akceptowali uchodźców w swoim otoczeniu w porównaniu do młodzieży; taką samą obserwację poczyniono dla kobiet w porównaniu do mężczyzn. Dorośli i kobiety ponownie zaprezentowali bardziej pozytywne postawy w stosunku do uchodźców.

134. Dorośli: poglądy polityczne $r = -0,13$, $p < 0,001$, praktyki $r = -0,10$, $p < 0,001$, wiara $r = -0,12$, $p < 0,001$; młodzież: poglądy polityczne $r = -0,21$, $p < 0,001$.

135. Wykluczenie: $r = 0,26$; $r = 0,22$ i $r = 0,25$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści (skala obraźliwości – mniejsze wartości, większa obraźliwość) i $r = -0,24$ dla zakazu.

136. Przemoc psychiczna: $r = 0,08$, $r = 0,07$ i $r = 0,28$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści, $r = -0,19$ dla zakazu.

137. Przemoc fizyczna: $r = 0,23$, $r = 0,20$ i $r = 0,35$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści, $r = -0,29$ dla zakazu.

138. Akceptacja: $r = -0,35$, $r = -0,30$ i $r = -0,33$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści, $r = 0,29$ dla zakazu.

139. Przybycie do Polski: $r = -0,21$, $r = -0,17$ i $r = -0,33$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści, $r = 0,27$ dla zakazu.

140. Działania pozytywne: $r = -0,18$, $r = -0,14$ i $r = -0,32$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści, $r = 0,25$ dla zakazu.

uważania się za osobę wierzącą oraz dla większej częstości udziału w praktykach religijnych¹³⁴.

Zgodnie z naszymi przewidywaniami, postawy wobec uchodźców okazały się kluczowe dla wyjaśnienia stosunku Polaków do mowy nienawiści adresowanej do tej grupy. Analizy związków pomiędzy stosunkiem do pojawienia się uchodźców w Polsce, poparciem dla przemocy jako rozwiązania kryzysu migracyjnego i akceptacji uchodźców w relacjach życia codziennego a stosunkiem do mowy nienawiści przyniosły kilka ciekawych wyników. Dorośli i młodzi respondenci, którzy uznawali przykłady stwierdzeń adresowanych do uchodźców za bardziej obraźliwe i bardziej popierali zakaz używania takich stwierdzeń, demonstrowali niższy poziom poparcia dla działań zmierzających do wykluczenia uchodźców ze społeczeństwa polskiego¹³⁵, jak też dla działań opierających się na stosowaniu przemocy psychicznej¹³⁶ i fizycznej¹³⁷ i większą akceptację tej grupy w życiu codziennym¹³⁸. Poza tym spostrzeżenie przykładów stwierdzeń adresowanych do uchodźców jako bardziej obraźliwych i większe poparcie zakazu ich używania wiązało się z bardziej pozytywnym stosunkiem do kwestii przybycia uchodźców do Polski¹³⁹ i większym poparciem dla działań pozytywnych nakierowanych na wspieranie uchodźców¹⁴⁰.

UPRZEDZENIA ANTYISLAMSKIE I ŚWIECKA KRYTYKA ISLAMU

W przypadku stosunku do muzułmanów skoncentrowaliśmy się na dwóch rodzajach postaw. Pierwsza polega na negatywnym postrzeganiu tej grupy przez pryzmat religii w ramach uprzedzeń antyislamskich, wyrastających z przeświadczenia, że muzułmanie bardzo odróżniają się od reprezentantów zachodnich kultur, a ich wierzenia są niebezpieczne. Druga – na negatywnym postrzeganiu islamu bez znamion uprzedzeń – czyli świeckiej krytyce samej religii. Pozycje składające się na miary tych dwóch typów postaw zamieszczono poniżej:

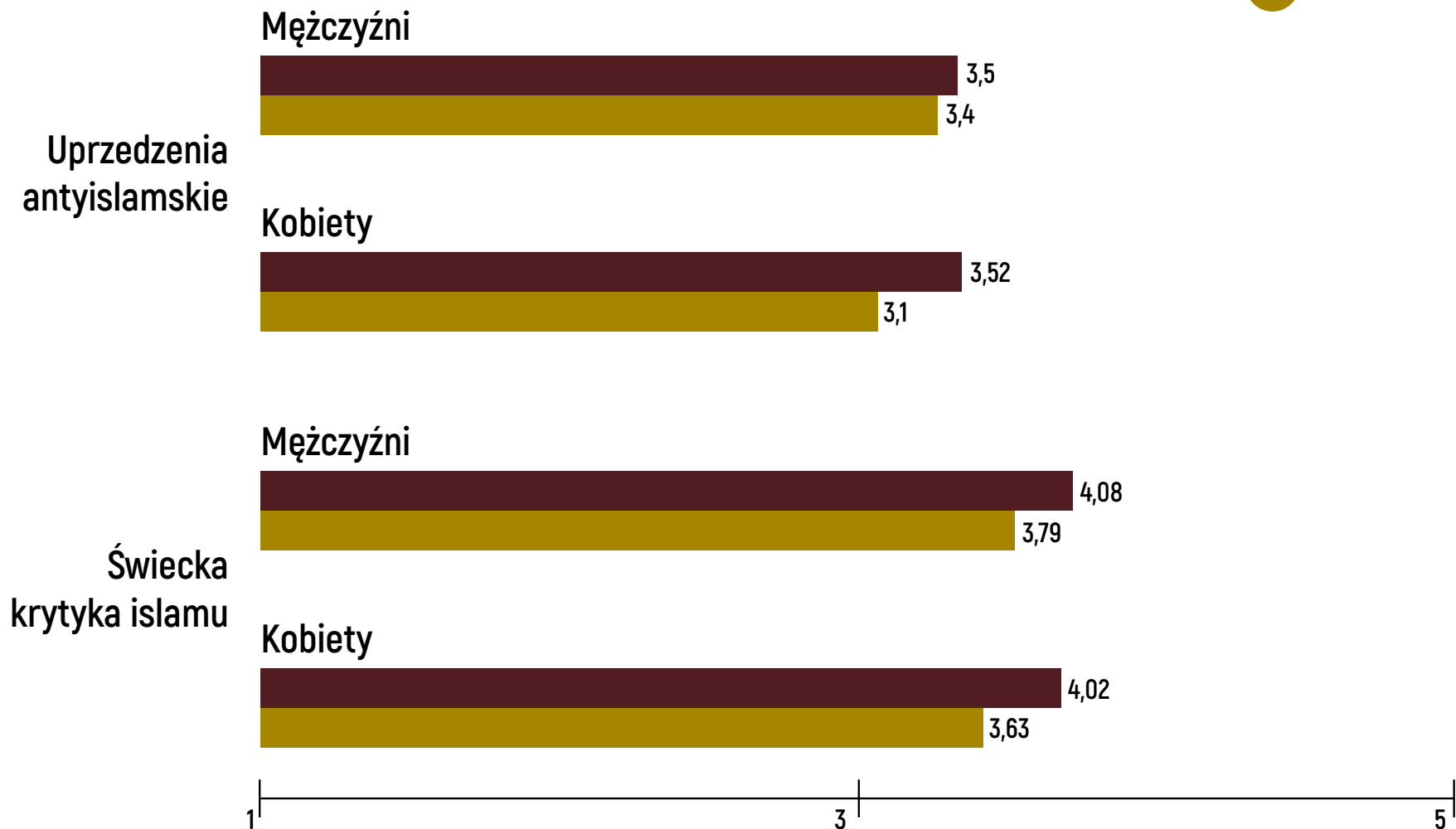
UPRZEDZENIA ANTYISLAMSKIE:

- 1) Islam jest archaiczną religią, która nie może się dostosować do naszych czasów.
- 2) Muzułmanie i ich religia są tak różni od nas, że nie powinni mieć dostępu do wszystkich stanowisk w społeczeństwie.
- 3) W porównaniu z innymi religiami muzułmanie są raczej prymitywni.

ŚWIECKA KRYTYKA ISLAMU:

- 1) Rozdzielenie religii od państwa, tak jak to jest w krajach zachodnich, przyniosłoby postęp w wielu islamskich krajach.
- 2) Powinniśmy popierać muzułmanów odcinających się od fundamentalistycznych interpretacji islamu.
- 3) To skandaliczne, że w niektórych krajach islamskich karze się ludzi za nieprzestrzeganie zasad religii.

Postawy Polaków i Polek wobec muzułmanów

Rycina 24. Średnie odpowiedzi dorosłych i młodych Polaków i Polek na pytania składające się na miary poziomu uprzedzeń antyislamskich i racjonalnej krytyki islamu.

Średnia odpowiedzi wszystkich respondentów na stwierdzenia mierzące poziom uprzedzeń antyislamskich wyniosła 3,41, a średnia poparcia dla świeckiej krytyki islamu – 3,91 (na 5-stopniowej skali). Oznacza to, że respondenci ogólnie zgadzali się z pozycjami składającymi się na obie skale, a to z kolei sugeruje, że postawy Polaków wobec muzułmanów i ich religii były negatywne.

Na Rycinie 24 widać, że poziom uprzedzeń antyislamskich i poparcia dla świeckiej krytyki islamu różnił się przede wszystkim w zależności od grupy wiekowej respondentów. Dorośli wykazali znacząco wyższy poziom uprzedzeń, jak również wyższy poziom poparcia dla świeckiej krytyki islamu niż młodzież¹⁴¹. Choć uprzedzenia faktycznie łączą się z uogólnionymi negatywnymi postawami, to poparcie dla świeckiej krytyki islamu oznacza postawę negatywną wobec określonych praktyk religijnych, a nie wobec samych wyznawców. Kobiety były nieco mniej uprzedzone wobec muzułmanów i w mniejszym stopniu popierały świecką krytykę islamu niż mężczyźni¹⁴²; ponownie zaprezentowały one bardziej pozytywne postawy.

Po zmierzeniu poziomu uprzedzeń antyislamskich oraz poparcia dla świeckiej krytyki islamu, zapytaliśmy respondentów czy zaakceptowaliby muzułmanina jako swojego współpracownika, sąsiada i jak zareagowaliby na małżeństwo członka rodziny z muzułmaninem.

141. Grupa odpowiednio $F(1;1698)=22,12, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,013$
i $F(1;1698)=58,14, p < 0,001; \eta_p^2 = 0,033$.

142. Płeć odpowiednio $F(1;1698)=7,02, p = 0,008; \eta_p^2 = 0,004$
i $F(1;1698)=6,38, p = 0,012; \eta_p^2 = 0,004$.

143. Grupa $F(1;1800)=7,81$, $p=0,005$; $\eta_p^2=0,004$.

144. Płeć $F(1;1800)=27,93$, $p<0,001$; $\eta_p^2=0,015$.

145. Dorośli: wielkość miejscowości $r=0,13$, $p<0,001$, wykształcenie $r=0,20$, $p<0,001$; młodzież wielkość miejscowości $r=0,13$, $p=0,001$.

146. Dorośli: poglądy polityczne $r=-0,15$, $p<0,001$, praktyki $r=-0,12$, $p<0,001$, wiara $r=-0,12$, $p<0,001$; młodzież: poglądy polityczne $r=-0,21$, $p<0,001$, wiara $r=-0,11$, $p=0,005$.

147. Uprzedzenia antyislamskie: $r=0,30$, $p<0,001$; $r=0,31$, $p<0,001$ i $r=0,31$, $p<0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech przykładów mowy nienawiści i $r=-0,24$, $p<0,001$ dla zakazu.

Na Rycinie 25 można zaobserwować, że nieco mniej wszystkich respondentów niż wcześniej – w odniesieniu do uchodźców – zaakceptowałyby muzułmanina jako współpracownika. Wraz z rosnącą bliskością relacji poziom akceptacji zmniejszał się. Porównania między grupami wiekowymi i płciami przyniosły takie same rezultaty, jak dla akceptacji uchodźców: dorośli średnio akceptowali muzułmanów w większym stopniu niż młodzież¹⁴³, a kobiety w większym stopniu niż mężczyźni¹⁴⁴.

Inne zmienne demograficzne były powiązane z akceptacją muzułmanów w podobny sposób jak w przypadku akceptacji uchodźców. Dorośli i młodzież mieszkający w większych miejscowościach i dorośli o wyższym poziomie wykształcenia byli bardziej skłonni zaakceptować reprezentanta mniejszości muzułmańskiej w codziennych relacjach¹⁴⁵. W obu grupach wiekowych bardziej prawicowe poglądy wiązały się z niższą akceptacją; taką samą zależność zaobserwowaliśmy w grupie dorosłych dla deklarowanej religijności i częstości odbywania religijnych praktyk¹⁴⁶.

Tym razem postawiliśmy hipotezę, że poziom uprzedzeń antyislamskich, aprobata dla świeckiej krytyki islamu oraz stopień akceptacji muzułmanów będą czynnikami kształtującymi spostrzeganą obraźliwość nienawistnych wypowiedzi i stopień poparcia dla ich zakazania. Rzeczywiście, dorośli i młodzi respondenci w większym stopniu uznający nienawistne stwierdzenia za obraźliwe oraz popierający zakaz ich używania cechowali się też niższym poziomem uprzedzeń antyislamskich¹⁴⁷ i bardziej pozytywnym

148. Akceptacja: $r = -0,46, p < 0,001$; $r = -0,43, p < 0,001$
i $r = -0,39, p < 0,001$ odpowiednio dla ocen obraźliwości trzech
przykładów mowy nienawiści i $r = 0,36, p < 0,001$ dla zakazu.

149. $r = -0,08, p = 0,002$.

nastawieniem do obecności muzułmanów w życiu codziennym¹⁴⁸. Większe poparcie dla świeckiej krytyki islamu wiązało się nieznacznie ze spostrzeganiem tylko jednego z trzech stwierdzeń skierowanych do muzułmanów za bardziej obraźliwe¹⁴⁹.

PODSUMOWANIE

Dorośli Polacy i polska młodzież uznawali przykłady mowy nienawiści kierowanej do muzułmanów i uchodźców za bardzo obraźliwe (szczególnie jeśli dotyczyły uchodźców). Zarazem większość mężczyzn – zarówno młodych, jak i dorosłych – nie opowiadała się za ich zakazem. Domagało się go natomiast wiele kobiet – tak młodych, jak i dorosłych. Postawy wobec uchodźców mierzone skalą stosunku do pojawienia się tej grupy w Polsce były zdecydowanie negatywne, a postawy młodzieży okazały bardziej negatywne niż postawy dorosłych. Poparcie dla używania przemocy w celu radzenia sobie z kryzysem migracyjnym było stosunkowo wysokie, wyższe w przypadku dorosłych w porównaniu do młodzieży i mężczyzn w porównaniu do kobiet. Informacje o postawach wykorzystaliśmy do wyjaśnienia stosunku respondentów do mowy nienawiści: większa spostrzegana obraźliwość i większe poparcie zakazu wiązało się ogólnie z bardziej przyjaznymi postawami i mniejszym poparciem dla przemocy.

Postawy wobec muzułmanów mierzone skalami uprzedzeń antyislamskich i świeckiej krytyki islamu również można

odebrać jako negatywne. Dorośli byli silniej uprzedzeni niż młodzież, ale jednocześnie bardziej skłonni zaakceptować muzułmanów w codziennych relacjach. Co więcej, postawy charakteryzujące respondentów w obu grupach wiekowych kształtowały ich stosunek do mowy nienawiści: spostrzeganie jej jako bardziej obraźliwej i silniejsze poparcie zakazu jej używania wiązało się z niższymi poziomami uprzedzeń antyislamskich i większą akceptacją muzułmanów.

Mowa nienawiści względem feministek

Badania mowy nienawiści w 2016 roku uwzględniły inny zasadniczy podział w polskim społeczeństwie. Wyraźnie ujawnił się on w tymże roku w kontekście debat na temat prawa regulującego przerywanie ciąży. W sporze o aborcję mówiono, że jego osiłą jest stosunek do feminizmu, a obrończynie praw kobiet nazywano feministkami. W badaniu mowy nienawiści z 2016 roku uwzględniliśmy mowę nienawiści skierowaną do feministek. Badaliśmy również poziom seksizmu u kobiet i mężczyzn oraz u chłopców i dziewcząt.

PYTANIA O MOWĘ NIENAWIŚCI WZGLĘDEM FEMINISTEK

Tak jak w przypadku innych grup, osobom badanym przedstawiliśmy trzy wybrane stwierdzenia, tym razem dotyczące feministek. Po prezentacji każdego z nich poprosiliśmy o określenie stopnia jego obraźliwości. Później dodatkowo zapytaliśmy, czy tego typu sformułowania powinny być zakazane czy dozwolone, jak często i gdzie osoby badane spotykają się z podobnymi określeniami oraz czy same ich używają (patrz rozdział *Metodologia badania*).

STWIERDZENIA DOTYCZĄCE FEMINISTEK [PISOWNIA ORYGINALNA]

1. Feminazistki winny demonstrować pod hasłem: „Damy d..y byle komu, bo nikt rozsądny nas nie chce”
2. ABORTOWAĆ TE BABY ZE SPOŁECZEŃSTWA, NIGDY NA TO NIE JEST ZA PÓŹNO, W CELU OCHRONY ŻYCIA POLAKÓW
3. Człowiek zawsze myśli, że te idiotki niczym go już nie zaskoczą – a tu: proszę! Feministki zawsze, jak kretyнки, domagały się, by kobiety pracowały poza domem. Bo, jak wiadomo, ARBEIT MACHT FREI.

OBRAŹLIWOŚĆ, POPARCIE ZAKAZU, WŁASNE UŻYCI I KONTAKT

Wszystkie trzy stwierdzenia są postrzegane jako obraźliwe. Reakcje na każde z nich były bardzo podobne, dlatego ich wyniki tutaj uśredniamy. Ogólnie w porównaniu do mowy nienawiści dotyczącej innych grup wypowiedzi pod adresem feministek są przez Polaków postrzegane jako bardziej obraźliwe (patrz rozdział *Spostrzegana obraźliwość mowy nienawiści*). Ponieważ badaliśmy mowę nienawiści skierowaną do (pewnego typu) kobiet, zakładaliśmy, że kobiety i mężczyźni mogą się różnić w jej postrzeganiu. Dlatego analizujemy wyniki nie tylko pod kątem ważnych w kontekście mowy nienawiści różnic i podobieństw między młodzieżą i dorosłymi, ale też pod kątem różnic płciowych.

Jak widać na poniższych wykresach, tak dorośli, jak i młodzież uważają podane określenia kierowane przeciwko feministkom za obraźliwe (około 5 na skali od 1 do 7). Bardzo podobnie jest w odniesieniu do poparcia zakazu używania takich stwierdzeń. W przypadku własnego użycia mało kto deklaruje, że w ogóle używa takich stwierdzeń, ale młodzież robi to nieco częściej. Wszyscy raportują również raczej mały kontakt z mową nienawiści wobec feministek, szczególnie kiedy porównać wyniki z tymi dotyczącymi mowy nienawiści wobec innych grup (patrz rozdział *Kontakt z mową nienawiści*). Tylko 8% dorosłych często lub bardzo często styka się z tego typu stwierdzeniami (a 52% bardzo rzadko). Jeśli chodzi o młodzież – 12% styka się z taką mową często lub bardzo często (40% bardzo rzadko).

Różnice pomiędzy dorosłymi i młodzieżą widać głównie w przypadku kontaktu z mową nienawiści wobec feministek i własnego jej użycia. Jeśli chodzi o wszystkie pytania, widać wyraźne różnice między kobietami i mężczyznami¹⁵⁰ – zarówno u dorosłych, jak i u młodzieży. Kobiety uważają mowę nienawiści skierowaną wobec feministek za bardziej obraźliwą, w większym stopniu chciałyby jej zakazać, jak również mniej jej używają. Kiedy mówimy o własnym użyciu mowy nienawiści, tylko 5% kobiet i 10% dziewcząt przyznało, że kiedykolwiek użyło w mowie czy piśmie podobnych stwierdzeń (tzn. dało odpowiedź na skali wyższą niż 1 – nigdy). Wśród mężczyzn jest to już 19% dorosłych mężczyzn i aż 30% chłopców.

150. $F(1,1737) = 108,01; p < 0,001; \eta^2_p = 0,06$

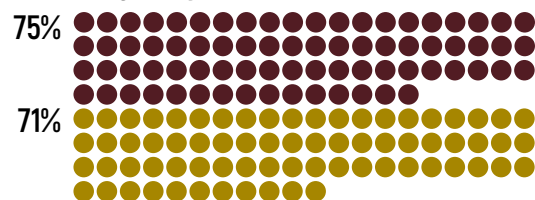
Tylko 5% kobiet i 10% dziewcząt przyznało, że kiedykolwiek użyło w mowie czy piśmie mowy nienawiści wobec feministek. Wśród mężczyzn jest to już 19% dorosłych mężczyzn i aż 30% chłopców.

Polacy i Polki o mowie nienawiści wobec feministek

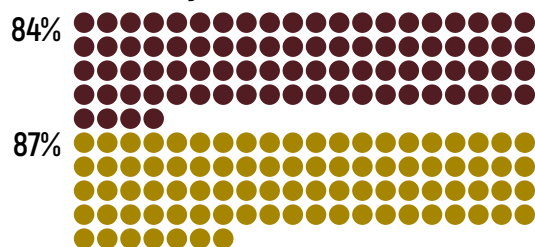

obraźliwość

mężczyźni

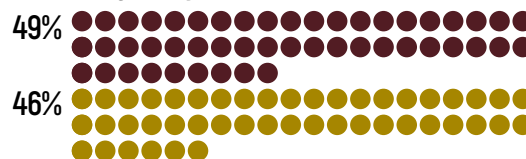

kobiety

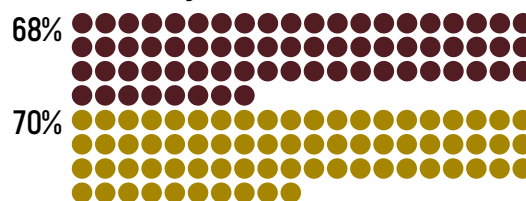

poparcie zakazu

mężczyźni

kobiety

Rycina 26. Procent osób postrzegających mowę nienawiści wobec feministek jako obraźliwą (od „nieco obraźliwa” do „bardzo obraźliwa”) i popierających zakaz takiej mowy (od „raczej zakazana” do „zdecydowanie zakazana”). Wyniki przedstawiono w podziale na płeć w próbach młodzieży i dorosłych.

Polacy i Polki używający mowy nienawiści wobec feministek

własne użycie

mężczyźni

kobiety

kontakt z taką mową

mężczyźni

kobiety

Rycina 27. Procent osób używających mowy nienawiści wobec feministek (wszystkie odpowiedzi powyżej „nigdy”) oraz mających częsty kontakt z taką mową (od „raczej często” do „bardzo często”). Wyniki przedstawiono w podziale na płeć w próbach młodzieży i dorosłych.

151. $F(1,1737) = 9,24; p = 0,002; \eta_p^2 = 0,01$

Co do kontaktu z taką mową, wśród dorosłych nie ma istotnej różnicy między płciami, za to młodzi chłopcy mają z nią większy kontakt niż dziewczynki¹⁵¹. Częstszy kontakt chłopców z mową nienawiści wobec feministek i częstsze jej przez nich używanie wydaje się sugerować, że chłopcy posługują się nią częściej w swoim gronie niż w gronie koleżanek.

Kontakt z mową nienawiści ma się nie tylko w gronie znajomych, ale też przy innych okazjach, takich jak przeglądanie stron internetowych czy oglądanie telewizji. Potwierdzają się tu nasze wcześniejsze obserwacje w odniesieniu do innych grup (por. rozdz. *Kontakt z mową nienawiści*) – rycina 28 pokazuje, że młodzież napotyka również antyfeministyczną mowę nienawiści przede wszystkim w internecie, na drugim zaś miejscu – w telewizji. Dorosli natomiast mają z nią kontakt w podobnym stopniu dzięki obu środkom przekazu. W trzeciej i czwartej kolejności wszyscy ankietowani słyszeli obraźliwe określenia w rozmowach ze znajomymi oraz na ulicach czy przystankach.

CECHY DEMOGRAFICZNE A MOWA NIENAWIŚCI

Postrzeżenie różnych zjawisk społecznych – w tym mowy nienawiści – może być różne w zależności od wielkości miejscowości zamieszkania, statusu materialnego, poziomu wykształcenia czy wieku. Okazuje się jednak, że wśród dorosłych żadna z tych cech nie wpływa znacząco na postrzeżenie mowy nienawiści wobec feministek. Tylko płeć odgrywa tu rolę¹⁵²: jak wcześniej wspomniano, kobiety postrzegają antyfeministyczne wypowiedzi jako bardziej obraźliwe i w większym stopniu niż mężczyźni chcą zakazać ich używania.

Najczęstszy kontakt z mową nienawiści kierowaną do feministek deklarują osoby młodsze, z większych miejscowości, bardziej wykształcone oraz te z wyższym statusem materialnym. Nasuwa się tu pytanie, czy wszystkie te osoby rzeczywiście mają więcej kontaktu z omawianą mową nienawiści, czy może raczej bardziej zwracają na nią uwagę, zapamiętują ją i w rezultacie postrzegają ten kontakt jako częstszy? Na to pytanie trudno odpowiedzieć na podstawie jednego badania. Co do własnego użycia podobnych stwierdzeń, osoby młodsze deklarują je częściej niż starsze, a mężczyźni – częściej niż kobiety.

Podczas gdy w próbie dorosłych tylko płeć miała wpływ na postrzeżenie obraźliwości mowy nienawiści i na chęć jej zakazania, w próbie młodzieży poza płcią¹⁵³ rolę odgrywa też wielkość miejscowości¹⁵⁴ i sytuacja materialna rodziny¹⁵⁵. Młodzież z większych miast i w lepszej sytuacji materialnej

Najczęstszy kontakt z mową nienawiści kierowaną do feministek deklarują osoby młodsze, z większych miejscowości, bardziej wykształcone oraz te z wyższym statusem materialnym. Nasuwa się tu pytanie, czy wszystkie te osoby rzeczywiście mają więcej kontaktu z omawianą mową nienawiści, czy może raczej bardziej zwracają na nią uwagę, zapamiętują ją i w rezultacie postrzegają ten kontakt jako częstszy?

152. Obrażliwość: $r = -0,21$; $p < 0,001$; zakaz użycia, $r = 0,23$; $p < 0,001$.

153. Obrażliwość, $r = -0,29$; $p < 0,001$; zakaz użycia, $r = 0,28$; $p < 0,001$.

154. Obrażliwość, $r = -0,11$; $p = 0,005$; zakaz użycia, $r = -0,02$; $p = 0,60$.

155. Obrażliwość, $r = -0,10$; $p = 0,009$; zakaz użycia, $r = 0,03$; $p = 0,39$.

uważa przedstawione stwierdzenia za bardziej obraźliwe (ale nie jest bardziej skłonna ich zakazać). Częstość kontaktu z mową nienawiści nie wiąże się natomiast u osób młodych z żadnymi z podanych cech poza płcią. Jeśli chodzi o własne użycie takiej mowy, młodzież nieco starsza oraz młodzież o gorszej sytuacji materialnej używa sama takich określeń nieco częściej niż młodzież młodsza czy o lepszej sytuacji materialnej.

SEKSIZM

Poza badaniem stosunku do mowy nienawiści wobec feministek interesował nas też ogólny stosunek Polaków do kobiet. Jednym ze sposobów badania postrzegania kobiet jest mierzenie postaw seksistowskich. W przeszłości kobiety uważano za gorsze od mężczyzn, pozbawiano wielu praw – odmawiając możliwości studiowania, biernych i czynnych praw wyborczych oraz brania aktywnego udziału w polityce. Dzisiejsze pozostałości tego światopoglądu są wyrażane inaczej, mniej wprost. Teoria Seksizmu Ambiwalentnego¹⁵⁶ mówi o tym, że seksizm przejawia się współcześnie na dwa sposoby: wrogi i życzliwy. Seksizm wrogi to seksizm wprost odnoszący się negatywnie do kobiet: niektórzy argumentują na przykład, że mężczyźni są bardziej rozsądni, inteligentniejsi, a kobiety uczuciowe i narzekające bez powodu. Seksizm życzliwy natomiast charakteryzuje przekonanie, że kobiety są pod pewnymi względami lepsze od mężczyzn, szlachetniejsze, delikatniejsze – mężczyźni zaś

156. Glick, P., Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491–512.

powinni je wielbić i chronić. Mimo że taka postawa może się wydawać korzystna dla kobiet, często kryją się pod nią podobne przekonania, co w seksizmie wrogim. Według obu tych typów przekonań kobiety są niekompetentne, uczuciowe, pozbawione rozsądku, wobec czego ich prawa w przestrzeni publicznej powinny być ograniczone, a naturalnym środowiskiem „słabej płci” powinien być dom i rodzina. Seksizm – zarówno życzliwy, jak i wrogi – wypływa z jednego źródła i obie jego odmiany są ze sobą powiązane. Osoby wyrażające jeden typ seksizmu wyrażają często też i drugi. Jednakże niechęć wynikająca z tych dwóch odmian seksizmu jest skierowana do różnych typów kobiet. Kobiety tradycyjne, wpisujące się w stereotypowe role płciowe, są odbierane pozytywnie przez osoby cechujące się seksizmem życzliwym. Kobiety nowoczesne, nastawione na rozwój i karierę czy też feministki, spotykają się z niechęcią osób zarówno o wrogich, jak i życzliwych przekonaniach seksistowskich¹⁵⁷.

W badaniu mowy nienawiści sprawdzaliśmy poziom seksizmu za pomocą dwóch skal, każdej składającej się z pięciu pytań przedstawionych poniżej. Prosimy respondentów o ustosunkowanie się do tych stwierdzeń na skali od 1 – *Zdecydowanie się nie zgadzam* do 6 – *Zdecydowanie się zgadzam*. Poziom obu typów seksizmu przedstawia rycina 29.

157. Pietrzak, J., Mikołajczak, M. (2015). Seksizm w Polsce. W: M. Bilewicz, M. Winiewski i A. Stefaniak (Red.), *Uprzedzenia w Polsce* (s. 207-233). Warszawa: Liberi Libri.

STWIERDZENIA WCHODZĄCE W SKŁAD SKALI MIERZĄCEJ SEKSIZM WROGI I ŻYCZLIWY:

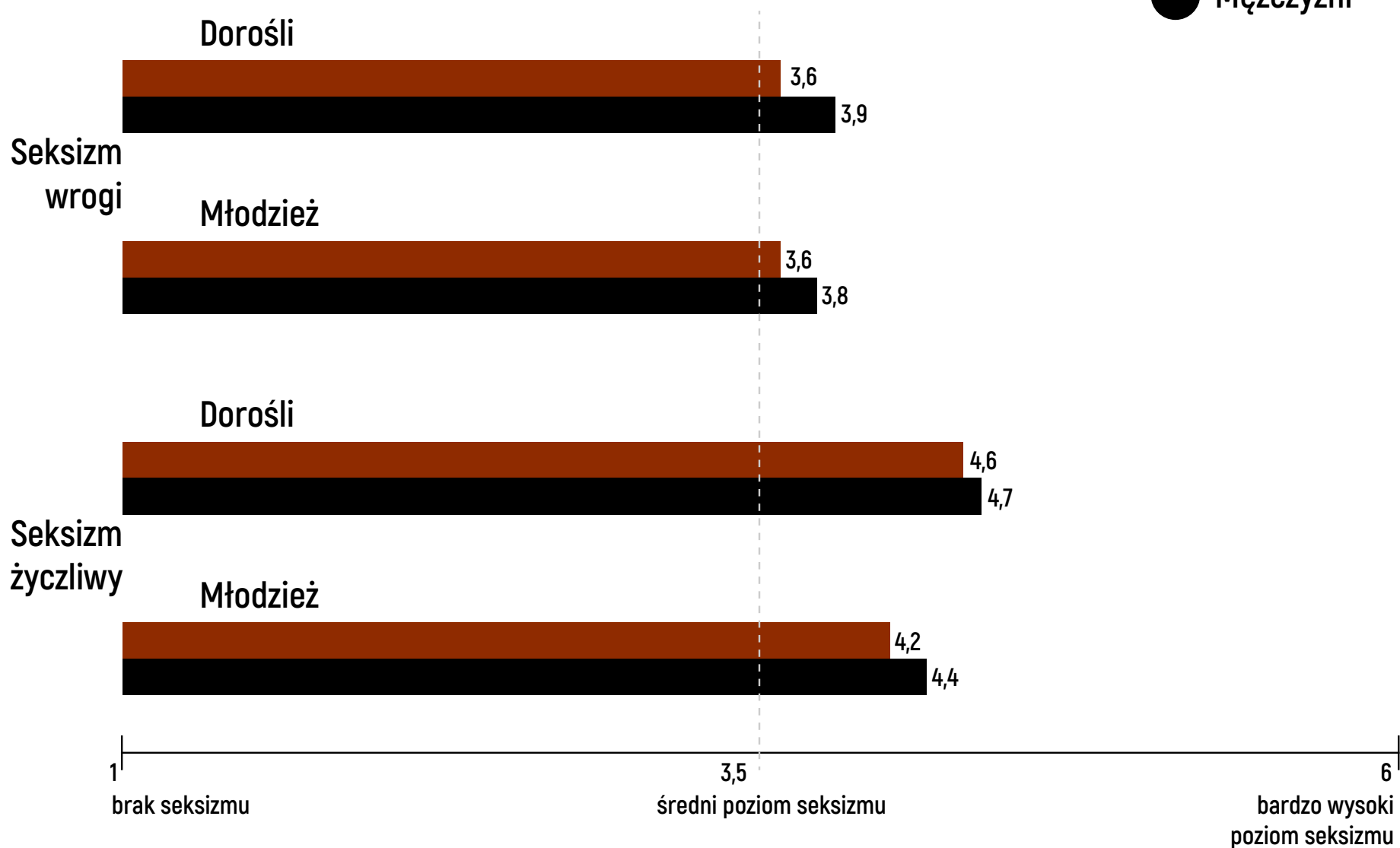
Seksizm wrogi

1. Pod pretekstem równouprawnienia wiele kobiet zabiega o specjalne przywileje, takie jak faworyzująca polityka zatrudnienia.
2. Większość kobiet interpretuje niewinne uwagi lub zachowania jako seksistowskie.
3. Większość kobiet nie docenia w pełni tego, co robią dla nich mężczyźni.
4. Kobiety wyolbrzymiają problemy, które mają w pracy.
5. Kiedy kobiety przegrywają z mężczyznami w uczciwej rywalizacji, zazwyczaj narzekają, że są dyskryminowane.

Seksizm życzliwy

1. Kobiety powinny być wielbione i chronione przez mężczyzn.
2. Bez względu na swoje osiągnięcia zawodowe, mężczyzna nie jest całością bez miłości kobiety.
3. W porównaniu z mężczyznami kobiety wydają się mieć większą wrażliwość moralną.
4. Mężczyzna powinien być gotowy poświęcić własne dobro, by zapewnić utrzymanie bliskim kobietom.
5. Każdy mężczyzna powinien mieć partnerkę, którą adoruje.

Seksizm wśród Polaków i Polek

Rycina 29. Średnie wskaźniki seksizmu wrogiego i życzliwego w podziale na dorosłych i młodzież oraz kobiety i mężczyzn. Przerywana linia pokazuje środek skali.

158. $F(1,1816) = 797,10; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,30$.

159. $F(1,1816) = 21,92; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,01$.

160. $F(1,1816) = 46,50; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,03$.

161. $F(1,1816) = 11,98; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,01$.

162. Seksizm wrogi: wiek $r = 0,07; p = 0,02$; wykształcenie $r = -0,24; p < 0,001$; wielkość miejscowości $r = -0,12; p < 0,001$; sytuacja materialna $r = 0,09; p = 0,004$. Seksizm życzliwy: wiek $r = 0,21; p < 0,001$; wykształcenie $r = -0,33; p < 0,001$; wielkość miejscowości $r = -0,17; p < 0,001$; sytuacja materialna $r = 0,10; p = 0,002$.

163. $r = 0,18; p < 0,001$.

164. $r = -0,09; p < 0,001$.

165. $r = 0,13; p < 0,001$.

166. $r = -0,15; p < 0,001$.

Zarówno w próbie dorosłych, jak i młodzieży widać, że poziom seksizmu życzliwego jest wyższy niż seksizmu wrogiego¹⁵⁸. Dorośli i młodzież wykazują podobny poziom seksizmu wrogiego. W obu grupach wiekowych mężczyźni w porównaniu do kobiet wykazują się silniejszym poziomem seksizmu¹⁵⁹. W przypadku seksizmu życzliwego dorośli przejawiają go nieco więcej niż młodzież¹⁶⁰. U dorosłych nie ma różnicy między płciami, ale wśród młodzieży jest – dziewczęta wykazują niższy poziom seksizmu życzliwego niż chłopcy¹⁶¹. Jeśli chodzi o czynniki demograficzne, to wyższym poziomem obu typów seksizmu wykazują się osoby starsze, mniej wykształcone, pochodzące z mniejszych miejscowości i o gorszej sytuacji materialnej¹⁶². Wydaje się, że młodzież – a szczególnie dziewczęta – mogą dostrzegać negatywny wydźwięk seksizmu życzliwego i dlatego mniej skłonne są do zgodzania się z przedstawionymi stwierdzeniami.

Oprócz poziomu seksizmu i jego zależności od płci, sprawdziliśmy też związek tej postawy z akceptacją mowy nienawiści. Zarówno dorośli, jak i młodzież o wyższym poziomie seksizmu wrogiego (ale nie życzliwego) uważają mowę nienawiści wobec feministek za mniej obraźliwą¹⁶³, w mniejszym stopniu uważają, że powinno się jej zabronić¹⁶⁴ i częściej sami używają takich stwierdzeń¹⁶⁵. Osoby, które częściej mają kontakt z taką mową wykazują się niższym poziomem seksizmu życzliwego¹⁶⁶. Skąd bierze się ta zależność? Nasuwają się dwie możliwości: albo kontakt z wypowiedziami antyfeministycznymi budzi sprzeciw

Mężczyźni w porównaniu do kobiet wykazują się wyższym poziomem seksizmu.

Wyższym poziomem obu typów seksizmu wykazują się osoby starsze, mniej wykształcone, pochodzące z mniejszych miejscowości i o gorszej sytuacji materialnej.

i obniża seksizm, albo osoby przejawiające niski poziom seksizmu częściej dostrzegają takie wypowiedzi i deklarują, że mają z nimi kontakt. Jak wspomniano wyżej, możliwe że tolerancyjność wobec danej grupy skutkuje szybszą identyfikacją obraźliwych stwierdzeń, a poprzez to – przekonaniem o częstszym kontakcie z mową nienawiści.

KONTAKT Z FEMINISTKAMI I ICH AKCEPTACJA

Po odpowiedzi na pytanie o kontakt z mową nienawiści skierowaną do feministek respondenci odpowiadali na pytanie o kontakt z samymi feministkami. Zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży większość nie zna osobiście ani jednej feministki. 15% dorosłych mężczyzn i 19% kobiet deklaruje, że zna jedną feministkę lub więcej. Wśród młodzieży te liczby są wyższe – po 23% chłopców i dziewcząt. Być może poglądy określane jako feministyczne są bardziej popularne wśród młodzieży. Możliwe też, że młodzież bardziej otwarcie je wyraża, dzięki czemu łatwiej jest jej niż dorosłym zidentyfikować kogoś w swoim gronie jako feministkę. Nie można również wykluczyć tego, że młodzi ludzie częściej używają słowa „feministka” jako etykietki na określenie innych osób. Może dziewczęta używają ich w odniesieniu do siebie samych albo wobec koleżanek; może także chłopcy nazywają tak swoje koleżanki (w ich obecności albo w gronie chłopców – por. wcześniejsze wnioski). Nieco światła na to zagadnienie rzucają wyniki pytania o akceptację (dystans społeczny względem) feministek w otoczeniu

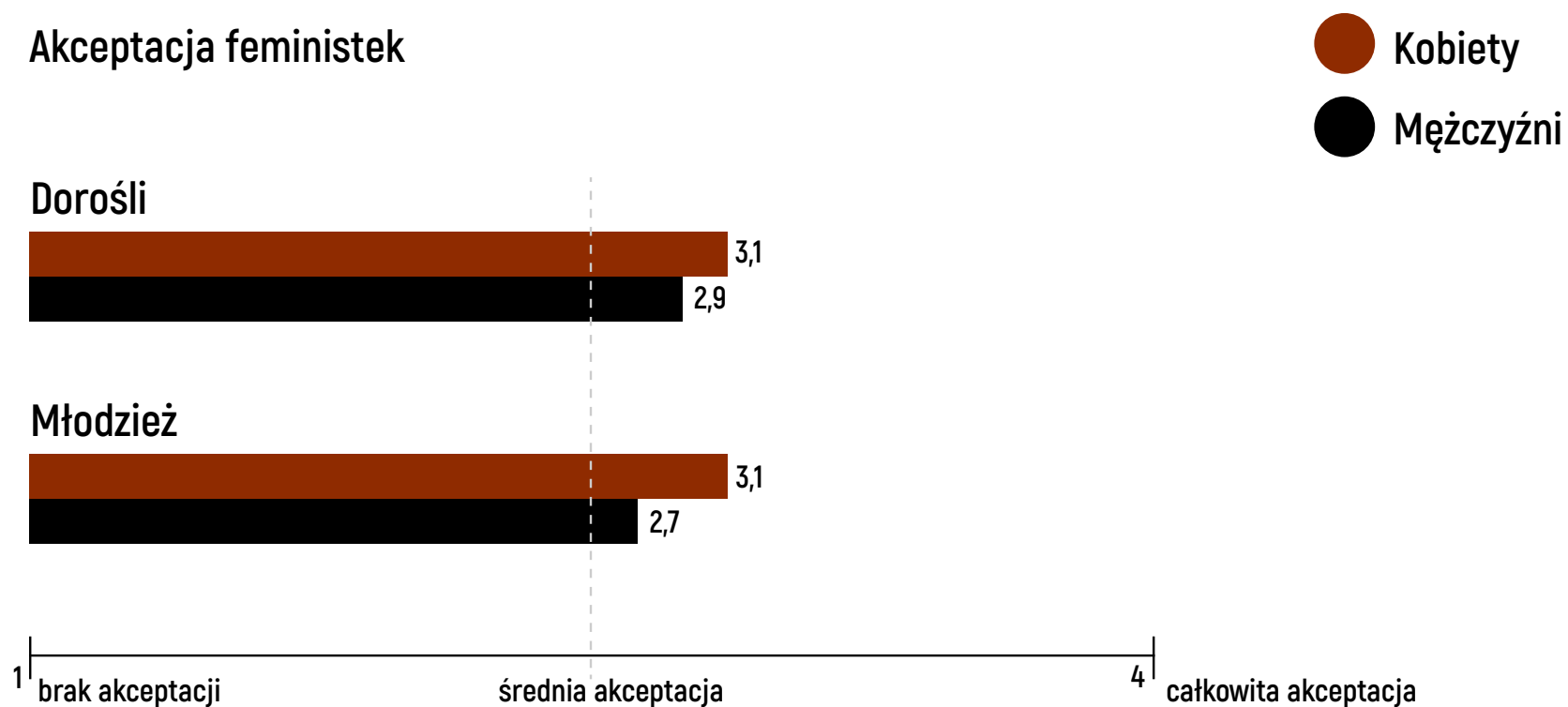
Nie można również wykluczyć tego, że młodzi ludzie częściej używają słowa „feministka” jako etykietki na określenie innych osób.

Albo kontakt z wypowiedziami antyfeministycznymi budzi sprzeciw i obniża seksizm, albo osoby przejawiające niski poziom seksizmu częściej dostrzegają takie wypowiedzi i deklarują, że mają z nimi kontakt.

Zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży większość nie zna osobiście ani jednej feministki.

respondentów (rycina 30). Pytaliśmy – tak jak wcześniej o inne grupy – na ile dana osoba zaakceptowałaby feministkę jako sąsiadkę, współpracowniczkę, albo gdyby ktoś z rodziny związał się z feministką (patrz rozdział *Idea badań*).

Akceptacja feministek

Rycina 30. Średnia akceptacja feministek w otoczeniu w podziale na płeć w próbach młodzieży i dorosłych. Przerywana linia oznacza środek skali.

167. $F(1,1796) = 96,96; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,05$.

168. $F(1,1796) = 68,76; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,04$.

169. $F(1,1796) = 21,76; p < 0,001; \eta_p^2 = 0,01$.

Kobiety i dziewczęta chętniej niż mężczyźni i chłopcy zaakceptowałyby feministkę w swoim otoczeniu¹⁶⁷. Najniższą akceptacją feministek wykazują się chłopcy, w porównaniu tak z dziewczętami¹⁶⁸, jak i dorosłymi mężczyznami¹⁶⁹ (oraz dorosłymi kobietami). Wcześniejsze wyniki pokazały, że to właśnie chłopcy najczęściej używają mowy nienawiści wobec feministek i najczęściej mają z nią kontakt. Być może więc – chcąc kogoś obrazić – częściej używają takich stwierdzeń w swoim gronie i wobec koleżanek, co wywołuje wrażenie znajomości większej liczby feministek niż ma to miejsce w przypadku dorosłych. To ciekawy problem – czy słowo „feministka” jest używane przez młodzież do wyzywania się i obrażania? Bez głębszych badań trudno dać tu jednoznaczną odpowiedź, choć przedstawione dane mogą to sugerować.

PRYZWOLENIE NA MOWĘ NIENAWIŚCI A DYSKRYMINACJA

Kiedy wiemy już wiele na temat postrzegania i używania mowy nienawiści skierowanej do feministek wśród młodych i dorosłych Polaków, warto sprawdzić, jak wiąże się ono z akceptacją bądź dyskryminacją przedstawicielek tej grupy w otoczeniu. Przyjrzymy się poziomowi akceptacji feministek w otoczeniu jako potencjalnemu efektowi różnych poglądów i zachowań. Poniższe dwie ryciny pokazują schematycznie jak silnie związane są ze sobą różne badane przez nas zjawiska. Warto tu podkreślić, że sondaż jako

typ badania pozwala na dobrą diagnozę sytuacji, określenie współwystępowania różnych postaw i zachowań, ale czasem trudno jest na jego podstawie jednoznacznie określić, które zjawiska stanowią przyczynę, a które – skutek.

Jak pokazuje rycina 31 – im bardziej dorośli Polacy uważają przedstawione im określenia za obraźliwe, tym bardziej akceptują feministki¹⁷⁰ (lub odwrotnie – im bardziej akceptują feministki, tym bardziej uważają przedstawione sformułowania za obraźliwe). Podobnie chęć wprowadzenia zakazu używania¹⁷¹ takich stwierdzeń oraz kontakt z feministkami wiążą się z akceptacją feministek¹⁷². Własne użycie mowy nienawiści wobec feministek koresponduje z mniejszą akceptacją tej grupy¹⁷³. Natomiast kontakt z taką mową ma tu małe znaczenie¹⁷⁴.

Wśród młodzieży bardzo dużą rolę w akceptacji feministek gra postrzegana obraźliwość przedstawionych stwierdzeń: im bardziej uważane są one za obraźliwe, tym więcej młodzież wykazuje tolerancji wobec tej grupy (lub odwrotnie – im bardziej młodzież akceptuje feministki, tym bardziej uznaje przedstawione określenia za obraźliwe)¹⁷⁵. Pozostałe wyniki są bardzo podobne jak w przypadku dorosłych: u młodzieży również chęć zakazu mowy nienawiści¹⁷⁶, kontakt z feministkami¹⁷⁷, kontakt z mową nienawiści¹⁷⁸ i (mniejsze) własne użycie mowy nienawiści¹⁷⁹ są związane z większą akceptacją omawianej grupy.

170. $r = 0,28; p < 0,001$.

171. $r = 0,24; p < 0,001$.

172. $r = 0,26; p < 0,001$.

173. $r = -0,20; p < 0,001$.

174. $r = 0,03; p = 0,31$.

175. $r = 0,48; p < 0,001$.

176. $r = 0,24; p < 0,001$.

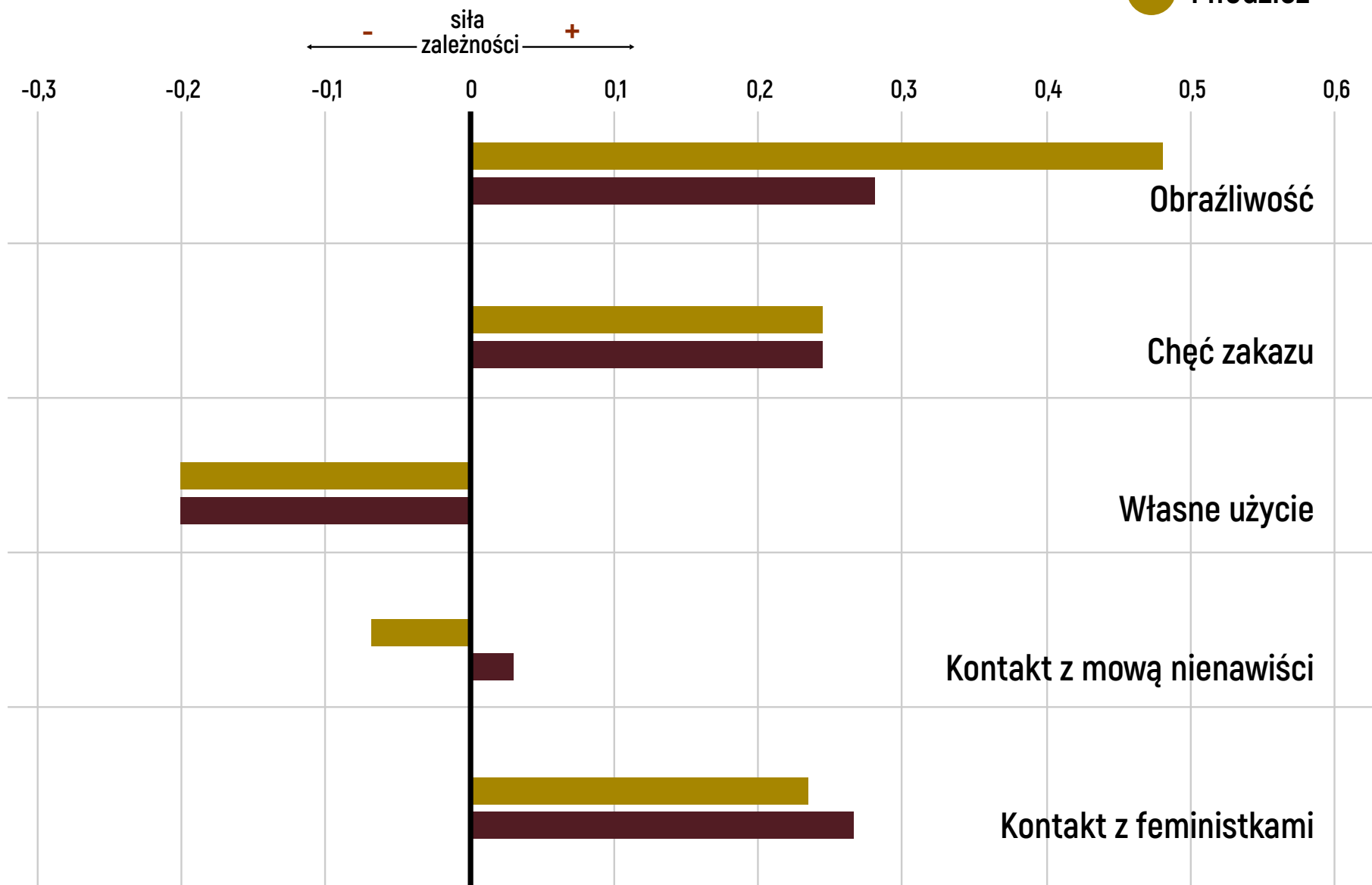
177. $r = 0,23; p < 0,001$.

178. $r = -0,07; p = 0,07$.

179. $r = -0,20; p < 0,001$.

Własne użycie mowy nienawiści wobec feministek koresponduje z mniejszą akceptacją tej grupy. Natomiast kontakt z taką mową ma tu małe znaczenie.

Z czym wiąże się akceptacja feministek?

Rycina 31. Relacje między badanymi zjawiskami a akceptacją feministek wśród dorosłych i młodzieży. Wchylenie słupka w prawo oznacza zależność dodatnią (im więcej, tym więcej) a w lewo ujemną (im więcej, tym mniej). Długość słupka odpowiada sile związku między przedstawianymi zjawiskami.

PODSUMOWANIE

Wyniki sondażu pokazują, że zarówno dorośli Polacy, jak i polska młodzież uważają mowę nienawiści kierowaną do feministek za obraźliwą i poparliby zakaz używania takich stwierdzeń. Nie gra tu roli wykształcenie, sytuacja materialna czy wielkość miejsca zamieszkania. Jedynie płeć wpływa na stosunek do antyfeministycznej mowy nienawiści: szczególnie mocno sprzeciwiają się jej kobiety i dziewczęta. Większość ankietowanych deklaruje, że nie używa takich stwierdzeń i ma z nimi mały kontakt; najczęściej posługują się nimi chłopcy i oni również mają z nimi największy kontakt. Wydaje się, że chłopcy mogą używać określenia „feministka”, chcąc kogoś obrazić. Polacy mają kontakt z antyfeministyczną mową nienawiści głównie w internecie, telewizji i w rozmowach ze znajomymi.

Zmierzyliśmy też poziom seksizmu Polaków. Jest on dość wysoki (powyżej środka skali) i wiąże się z postrzeganiem mowy nienawiści wobec feministek jako mało obraźliwej tudzież niewartej zakazywania. Osoby o poglądach seksistowskich również częściej same używają antyfeministycznych określeń.

Co ważne, postrzeganie mowy nienawiści wiąże się dodatkowo z dyskryminacją feministek, choć trudno jednoznacznie określić, jaki jest kierunek tej zależności. Być może im mniej respondenci uważają antyfeministyczną mowę nienawiści za obraźliwą, tym mniej chętnie akceptują feministki. Być może jest odwrotnie – im bardziej dyskryminują tę grupę, tym rzadziej uważają przedstawione określenia za obraźliwe. Badania prowadzone przez dłuższy czas pozwoliłyby rozstrzygnąć tę kwestię dzięki obserwacji zmian w postrzeganiu mowy nienawiści i niechęci do feministek.

Osoby o poglądach seksistowskich również częściej same używają antyfeministycznych określeń.

Konsekwencje kontaktu z mową nienawiści

W poprzednich częściach niniejszego raportu zobrazowano skalę problemu mowy nienawiści w Polsce w 2016 roku. W tym rozdziale omówione zostaną konsekwencje mowy nienawiści. Postaramy się wyjaśnić, jak obecność mowy nienawiści w przestrzeni publicznej wpływa na postawy i poglądy Polaków. Dotychczasowe prace socjologów oraz psychologów wskazywały, że mowa nienawiści niesie ze sobą szereg szkodliwych konsekwencji, przede wszystkim dla grup mniejszościowych. Wcześniejsze badania¹⁸⁰ rozpoznawały mowę nienawiści jako przyczynę zwiększonej częstości samobójstw w grupach imigranckich w Stanach Zjednoczonych. Negatywne i upraszczające określenia stosowane wobec członków grup mniejszościowych¹⁸¹ utrudniają integrację tych grup z większością społeczeństwa. Z kolei niedawne badania międzynarodowego zespołu psychologów¹⁸² pokazały, że już sama ekspozycja na mowę nienawiści wobec osób homoseksualnych zwiększa skłonność do dystansowania się od nich i dehumanizowania ich. Wszystkie te wyniki sugerują, że przenikanie mowy nienawiści do głównego nurtu debaty publicznej może wiązać się z procesami wykluczania pewnych grup społecznych i zarazem zagrażać podstawom demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego. Omawiany proces może mieć szczególnie destruktywne konsekwencje w przypadku młodzieży. To w okresie

180. Mullen, B., Smyth, J. M. (2004). Immigrant suicide rates as a function of ethnophobias: Hate speech predicts death. *Psychosomatic Medicine*, 66, 343-348.

181. Mullen, B., Rice, D. R. (2003). Ethnophobias and exclusion: The behavioral consequences of cognitive representation of ethnic immigrant groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1056-1067.

182. Fasoli, F., Paladino, M. P., Carnaghi, A., Jetten, J., Bastian, B., Bain, P. G. (2015). Not "just words": Exposure to homophobic epithets leads to dehumanizing and physical distancing from gay men. *European Journal of Social Psychology*.

Przenikanie mowy nienawiści do głównego nurtu debaty publicznej może wiązać się z procesami wykluczania pewnych grup społecznych i zarazem zagrażać podstawom demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego.

183. Sears, D. O., Levy, S. (2003). Childhood and adult political development. W: D. O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (Red.), *Oxford handbook of political psychology* (s. 60-109). New York, NY: Oxford University Press.

184. Park, N., Kee, K. F., Valenzuela, S. (2009). Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. *CyberPsychology & Behavior*, 12, 729-733.

adolescencji następuje formowanie się tożsamości, wtedy też kształtują się postawy i przekonania obywatelskie¹⁸³. Dla osób wchodzących w dorosłość internet jest głównym źródłem informacji¹⁸⁴. Sieć jest również miejscem, gdzie mowę nienawiści można dostrzec najłatwiej (patrz poprzednie rozdziały). Warto więc zwrócić szczególną uwagę na konsekwencje mowy nienawiści zwłaszcza w grupie adolescentów – osób, które za kilka lat będą miały znaczący wpływ na politykę państwową.

W raportowanych badaniach sondażowych pytaliśmy nie tylko o mowę nienawiści (częstość kontaktu, postrzeganą obraźliwość, akceptację jej obecności w przestrzeni publicznej), ale również o stosunek respondentów do społeczeństwa obywatelskiego i grup wchodzących w jego skład. Analiza odpowiedzi pomoże nam spróbować wyjaśnić rolę kontaktu z mową nienawiści w powstawaniu uprzedzeń, skłonności do przemocy, dyskryminacji oraz radykalizmu.

EKSPozycJA NA MOWĘ NIENAWIŚCI A POSTAWY WOBEc TEGO RODZAJU STWIERDZEŃ

W obu raportowanych badaniach sondażowych z 2016 roku uczestnicy zapoznawali się z obraźliwymi stwierdzeniami dotyczącymi dziesięciu grup mniejszościowych. W przypadku każdej mniejszości respondenci określali, jak często spotykają się z wymierzoną w nie mową nienawiści, czy im samym zdarza się nią posługiwać w mowie czy piśmie oraz czy popierają zakaz jej używania.

Im częściej respondenci spotykali się z podobnymi stwierdzeniami, tym bardziej uważali je za akceptowalne. Co więcej, osoby częściej spotykające się z mową nienawiści chętniej deklarowały, że im również zdarza się jej używać.

Omawiany proces może mieć szczególnie destruktywne konsekwencje w przypadku młodzieży. To w okresie adolescencji następuje formowanie się tożsamości, wtedy też kształtują się postawy i przekonania obywatelskie. Dla osób wchodzących w dorosłość internet jest głównym źródłem informacji.

Analizując odpowiedzi na te pytania, zaobserwowano ogólną dla wszystkich stwierdzeń zależność: im częściej respondenci spotykali się z podobnymi stwierdzeniami, tym bardziej uważali je za akceptowalne. Co więcej, osoby częściej spotykające się z mową nienawiści chętniej deklarowały, że im również zdarza się jej używać. Schemat tej zależności – podobnej w przypadku dorosłych oraz młodzieży – przedstawiono na rycinie 32.

Na podstawie pojedynczego badania sondażowego bardzo trudno jest stwierdzić, co w przypadku zaobserwowanej zależności jest przyczyną, a co skutkiem. Możliwe, że osoby akceptujące mowę nienawiści częściej ją stosują i częściej przebywają w miejscach, gdzie się jej używa. Z drugiej strony niewykluczone, że ekspozycja na mowę nienawiści sprawia, że po pewnym czasie przestaje się ją uważać za obraźliwą, szokującą i naruszającą standardy społeczne. W końcu samemu zaczyna się używać podobnych stwierdzeń. Takie wnioski można wysnuć na podstawie badań nad desensytyzacją (odwrażliwianiem) na obrazy przemocy¹⁸⁵. Wykazano w nich, że częste oglądanie scen przemocy skutkuje uznaniem ich po pewnym czasie za mniej szkodliwe, a nawet – stosowaniem przemocy.

Niezależnie od tego, które wyjaśnienie uznać za prawdziwe, uzyskane zależności pozwalają zrozumieć mechanizm (rodzaj błędnego koła), który sprawia, że z czasem coraz więcej osób napotyka lub będzie napotykać mowę nienawiści w swoim otoczeniu. Co więcej, w wypadku młodzieży kontakt z mową nienawiści w większym stopniu niż u dorosłych wiąże się z jej stosowaniem i akceptacją.

185. Carnagey, N. L., Anderson, C. A. (2003). Theory in the study of media violence: The general aggression model. W: D. A. Gentile (Red.), *Media violence and children* (s. 87-106). Westport: Praeger.

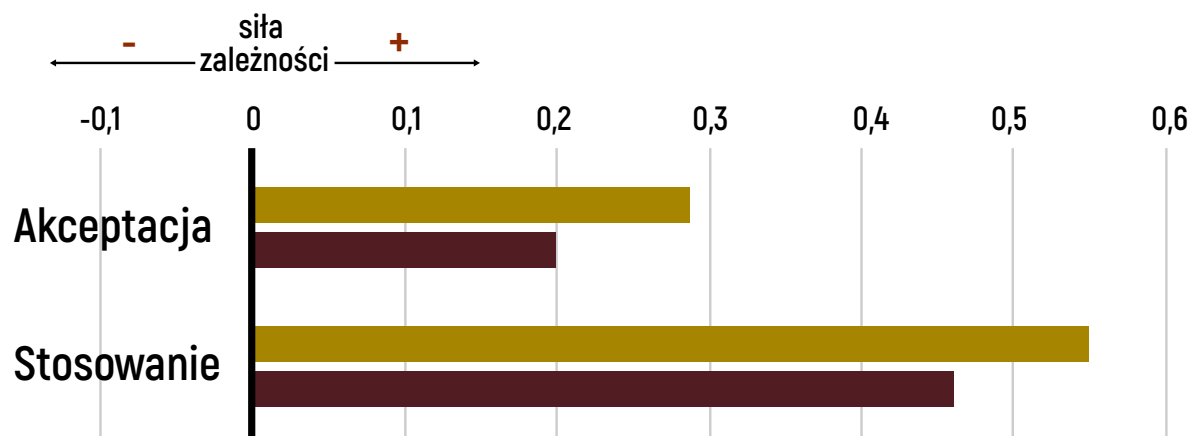
Niewykluczone, że ekspozycja na mowę nienawiści sprawia, że po pewnym czasie przestaje się ją uważać za obraźliwą, szokującą i naruszającą standardy społeczne. W końcu samemu zaczyna się używać podobnych stwierdzeń. Takie wnioski można wysnuć na podstawie badań nad desensytyzacją (odwrażliwianiem) na obrazy przemocy. Wykazano w nich, że częste oglądanie scen przemocy skutkuje uznaniem ich po pewnym czasie za mniej szkodliwe, a nawet – stosowaniem przemocy.

W jakim stopniu kontakt z mową nienawiści wiąże się z jej akceptacją i stosowaniem?

● Dorośli
● Młodzież

Konsekwencje kontaktu z mową nienawiści

126

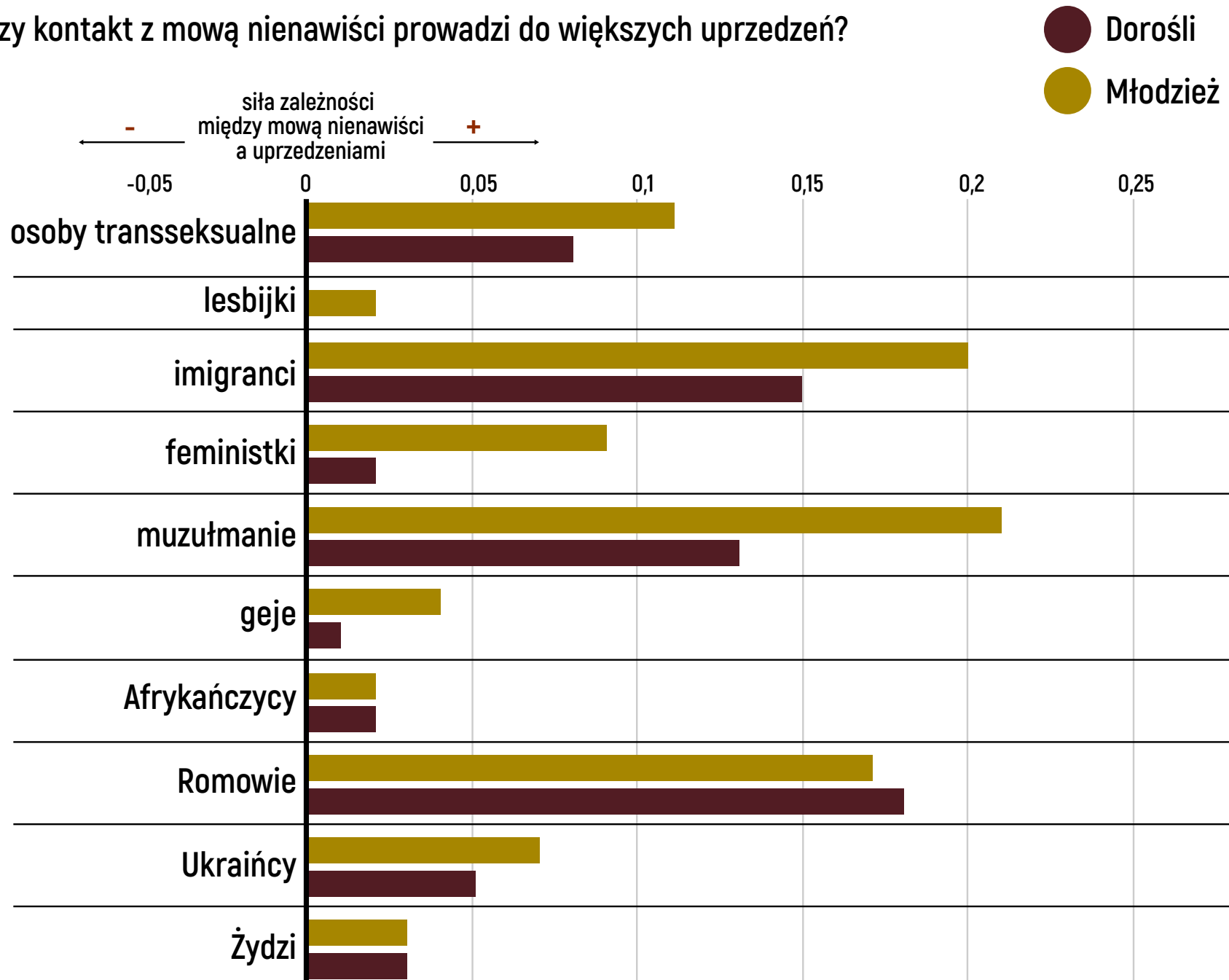

Rycina 32 Ekspozycja na mowę nienawiści a poziom akceptacji i stosowania mowy nienawiści. Im dłuższy słupek tym ekspozycja na mowę nienawiści w większym stopniu związana jest z danym czynnikiem. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji. Wszystkie zależności są istotne statystycznie, $p < 0,05$.

EKSPOZYCJA NA MOWĘ NIENAWIŚCI A UPREDZENIA

Jak wspomniano we wstępie do tego rozdziału, poprzednie badania wskazywały, że kontakt z mową nienawiści prowadzi do wzrostu uprzedzeń wobec grup mniejszościowych, których obraźliwe treści dotyczą. W opisywanych sondażach obok pytań dotyczących stosunku respondentów do mowy nienawiści zawarto również pytania o akceptację bądź brak akceptacji każdej z grup mniejszościowych w najbliższym otoczeniu. Ankietowani odpowiadali, na ile zaakceptowaliby (lub nie) osobę z danej grupy mniejszościowej jako współpracownika, sąsiada bądź też małżonka/małżonkę członka swojej rodziny.

Czy kontakt z mową nienawiści prowadzi do większych uprzedzeń?

Rycina 33. Związek pomiędzy częstością ekspozycji na mowę nienawiści a uprzedzeniami wobec każdej z mniejszości (w próbie dorosłych i młodzieży). Długości słupków odpowiadają sile związku (od -1 do 1), tj. im dłuższy słupek tym mowa nienawiści w większym stopniu jest związana z uprzedzeniami wobec danej mniejszości. Długości słupków powyżej 0,05 i poniżej -0,05 są istotne statystycznie ($p < 0.05$).

Przeprowadzone analizy wykazały, że osoby często spotykające się z mową nienawiści dotyczącą danej grupy mniejszościowej cechowały się większym dystansem wobec jej członków – w mniejszym stopniu chciałyby z nimi współpracować, mieć ich za sąsiadów czy członków rodziny. Jak wskazano na rycinie 34, taka zależność okazała się być szczególnie silna – zarówno w próbie dorosłych, jak i młodzieży – w przypadku mowy nienawiści skierowanej przeciwko muzułmanom, Romom, imigrantom oraz osobom transseksualnym. Istotne zależności zaobserwowano również w odniesieniu do antyukraińskiej i antyfeministycznej mowy nienawiści (w przypadku tej ostatniej zaobserwowano je tylko wśród młodzieży). Te wyniki pokazują, że kontakt z mową nienawiści może skłaniać do większych uprzedzeń w stosunku do grup obrażanych, jako że nienawistne wypowiedzi ukazują mniejszości jako zagrażające bezpieczeństwu, a zarazem gorsze i mniej inteligentne, niepasujące do społeczeństwa (patrz *Analiza treści mowy nienawiści*).

Warto również zwrócić uwagę na fakt, że w wypadku młodzieży – w większym stopniu niż dorosłych – częste odbieranie mowy nienawiści przekłada się na niechęć do zaakceptowania mniejszości w otoczeniu. Mowa nienawiści zdaje się mieć większy wpływ na młodych niż dorosłych Polaków.

Kontakt z mową nienawiści może skłaniać do większych uprzedzeń w stosunku do grup obrażanych, jako że nienawistne wypowiedzi ukazują mniejszości jako zagrażające bezpieczeństwu, a zarazem gorsze i mniej inteligentne, niepasujące do społeczeństwa.

EKSPOZYCJA NA MOWĘ NIENAWIŚCI A AKCEPTACJA NIENORMATYWNYCH ZACHOWAŃ

Celem przedstawionych badań była również odpowiedź na pytanie, czy obecność mowy nienawiści powoduje ogólny zanik norm społecznych. Chcieliśmy sprawdzić, w jakim stopniu ekspozycja na mowę nienawiści może prowadzić do zmiany postrzegania różnych nienormatywnych zachowań – w mniejszym lub większym stopniu szkodzących pozostałym członkom społeczeństwa. W przeprowadzonych badaniach uczestnicy zapoznawali się ze spreparowaną sytuacją, w której pewien taksówkarz dopuszcza się szeregu wątpliwych moralnie zachowań wobec swojego konkurenta – np. uniemożliwia mu wyjazd z parkingu, oblewa jego taksówkę śmierdzącą substancją lub uszkodza przewody hamulcowe. Osoby uczestniczące w sondażu poproszono o ocenę, na ile każde z tych zachowań wydaje im się dopuszczalne (*sądy o charakterze moralnym*), na ile każde z tych zachowań spotkałoby się z poparciem reszty Polaków (*przekonania dotyczące norm społecznych*) oraz jak pytana osoba sama zachowałaby się w przedstawionej sytuacji (*intencje behawioralne*).

Uzyskane wyniki ujawniły, że częsty kontakt z mową nienawiści sprzyja bardziej pozytywnym ocenom zachowań łamiących normy społeczne (patrz rycina 33). Warto jednak zwrócić uwagę na istotną różnicę pomiędzy badaniem na próbie dorosłych a badaniem na próbie młodzieży. W przypadku dorosłych osoby często spotykające się

z mową nienawiści charakteryzowały się jedynie silniejszym przekonaniem, że zachowania podobne do prezentowanych przez taksówkarza spotkałyby się z poparciem reszty Polaków. W przypadku młodzieży osoby często spotykające się z mową nienawiści również w większym stopniu uznawały przedstawione zachowania za społecznie akceptowalne, ale dodatkowo – za dopuszczalne oraz warte naśladowania.

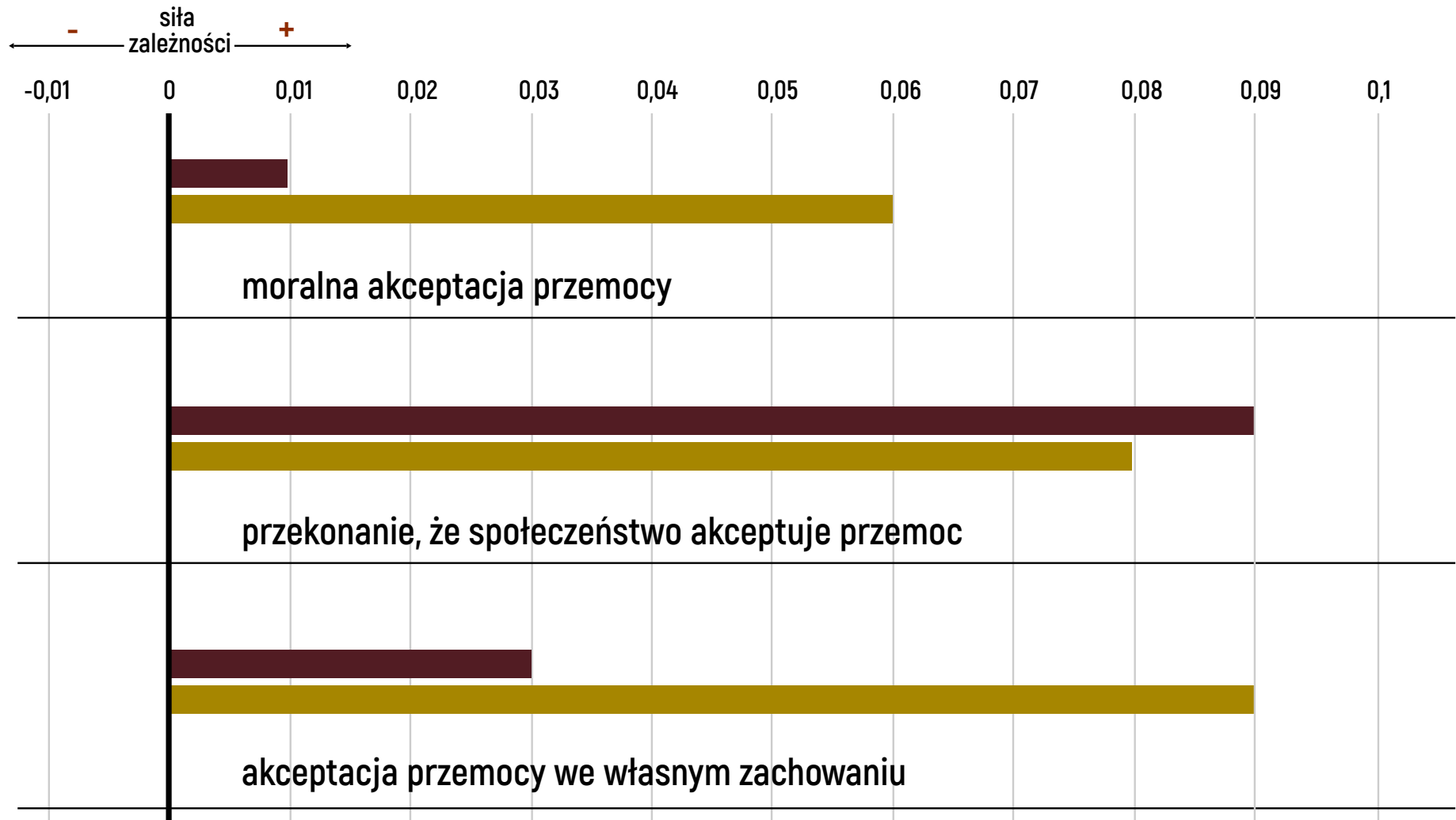
Wyniki te zdają się sugerować, że kontakt z mową nienawiści może mieć podobne działanie do opisanego przez kryminologów¹⁸⁶ efektu „rozbitej szyby”: obserwowanie przejawów łamania norm społecznych sprawia, że członkowie społeczeństwa sami stają się mniej skłonni ich przestrzegać. Możliwe, że obserwowanie mowy nienawiści – która jest złamaniem pewnej normy społecznej – sprawia, że osoby na nią narażone stają się mniej skłonne przestrzegać również innych norm. Efekty mowy nienawiści wydają się więc w tym przypadku dotyczyć nie tylko grup mniejszościowych, ale również całego społeczeństwa.

186. Keizer, K., Lindenberg, S., Steg, L. (2008). The spreading of disorder. *Science*, 322, 1681-1685.

Kontakt z mową nienawiści może mieć podobne działanie do opisanego przez kryminologów efektu „rozbitej szyby”: obserwowanie przejawów łamania norm społecznych sprawia, że członkowie społeczeństwa sami stają się mniej skłonni ich przestrzegać.

Czy mowa nienawiści przyczynia się do ogólnego wzrostu przemocy?

- Dorośli
- Młodzież

Rycina 34. Ekspozycja na mowę nienawiści a przekonania o dopuszczalności przemocy. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji, tj. im bardziej negatywne wartości, tym ekspozycja na mowę nienawiści jest silniej związana z większą dopuszczalnością przemocy (sądy moralne), częstszym przekonaniem o akceptowalności przemocy w społeczeństwie (normy społeczne) oraz z silniejszą intencją stosowania przemocy. Słupki dłuższe niż 0,04 są istotne statystycznie ($p < 0,05$).

EKSPOZYCJA NA MOWĘ NIENAWIŚCI A STOSUNEK DO UCHODźCÓW I PRZEMOCOWYCH ROZWIĄZAŃ „KRYZYSU MIGRACYJNEGO”

Kontakt z mową nienawiści może kształtować nie tylko indywidualne postawy, ale również poglądy na temat tego, w jaki sposób państwo powinno rozwiązywać różne problemy. Mowa nienawiści w przestrzeni publicznej może być czynnikiem kształtującym rzeczywistość polityczną społeczeństwa, jeżeli osoby sprawujące władzę zaczną stosować się do wyrazistych przekazów zawartych we wrogich wobec pewnych grup stwierdzeniach. W przeprowadzonych sondażach zapytano o poparcie dla stosowania przez Polskę różnego rodzaju antyimigranckich rozwiązań należących do czterech różnych kategorii. Pierwsza zawierała postulaty nieudzielania państwowej pomocy ofiarom kryzysu migracyjnego, druga – odnosiła się do żądań inwigilacji i monitorowania przez państwo działań imigrantów/uchodźców ulokowanych w Polsce. Trzecią kategorię tworzyły propozycje zamknięcia i obrony granic przed napływem imigrantów, natomiast czwartą – postulaty izolowania uchodźców w zamkniętych ośrodkach, prowadzącego do odseparowania ich od reszty społeczeństwa.

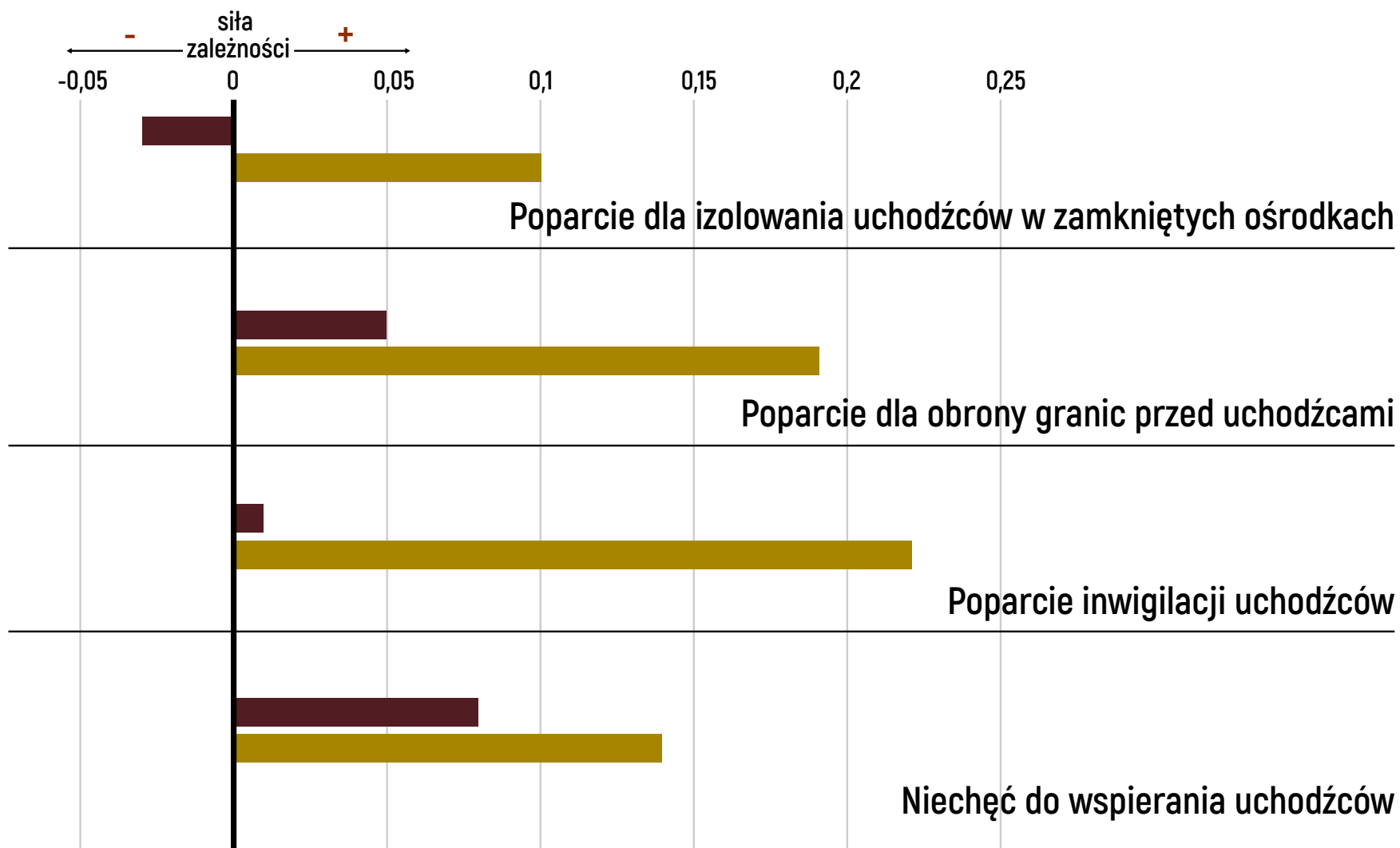
W przypadku dorosłych częsty kontakt z mową nienawiści wiązał się przede wszystkim z mniejszym poparciem dla udzielania przez państwo polskie pomocy uchodźcom oraz mniejszym poparciem dla polityki integracji uchodźców z resztą społeczeństwa (patrz rycina 35).

Tę zależność zaobserwowano również w przypadku młodzieży, jednak w tej grupie częsty kontakt z mową nienawiści sprzyjał również poparciu dla postulatów zamknięcia granic dla uchodźców, izolacji ich w odseparowanych ośrodkach oraz – przede wszystkim – z chęcią użycia służb w celu monitorowania i kontroli uchodźców osiedlonych w Polsce (patrz rycina 35).

Raportowane wyniki wskazują, że kontakt z antyimigrancką/antyuchodźczą mową nienawiści – poprzez budowanie strachu i niechęci – może zmniejszać chęć udzielania pomocy imigrantom i uchodźcom, ale również skłaniać do większego poparcia dla państwa stosującego przemoc i inwigilację.

**Kontakt z antyimigrancką/
antyuchodźczą mową
nienawiści – poprzez
budowanie strachu
i niechęci – może
zmniejszać chęć udzielania
pomocy imigrantom
i uchodźcom, ale również
skłaniać do większego
poparcia dla państwa
stosującego przemoc
i inwigilację.**

Ekspozycja na antychodźczą mowę nienawiści a poparcie dla antychodźczej polityki państwa

Rycina 35. Częstość kontaktu z mową nienawiści a poparcie dla różnych polityk antyimigracyjnych państwa – w grupie dorosłych i młodzieży. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji – im większa wartość, w tym większym stopniu kontakt z mową nienawiści przekłada się na poparcie dla wyszczególnionych polityk państwa. Słupki dłuższe niż 0,06 są istotne statystycznie ($p < 0,05$).

EKSPOZYCJA NA MOWĘ NIENAWIŚCI A RADYKALIZACJA POLITYCZNA

Ekspozycja na mowę nienawiści może przekładać się również na większą radykalizację polityczną. Za takim związkiem mogą stać różne mechanizmy – częsty kontakt z przemocą wobec grup mniejszościowych może zwiększać poziom uprzedzeń wobec nich i przez to skłaniać do popierania partii głoszących antymniejszościowe hasła. Częsta ekspozycja na mowę nienawiści może również odwręcać i sprawiać, że hasła głoszone przez radykalne grupy zaczną być postrzegane jako w mniejszym stopniu łamiące obowiązujące normy. Możliwe jest również, że częsta ekspozycja na mowę nienawiści – prosty i agresywny przekaz – sprzyja ogólnej radykalizacji poglądów i przez to zwiększa poparcie dla partii głoszących radykalne hasła.

W przeprowadzonych sondażach pytano o poparcie dla różnych partii głoszących radykalne hasła – antysystemowe (ograniczenie roli państwa, likwidacja biurokratycznych instytucji, rewizja elit rządzących) oraz nacjonalistyczne, ksenofobiczne, homofobiczne i antyeuropejskie.

Analizy na próbie dorosłych (patrz rycina 36) nie wykazały, aby osoby często spotykające się z mową nienawiści charakteryzowały się większym poparciem dla partii nacjonalistycznych lub antysystemowych. W przypadku młodzieży natomiast taką zależność obserwujemy – duży kontakt z mową nienawiści koreluje z sympatią dla partii nacjonalistycznych. Młodzi często napotykaający nienawistne

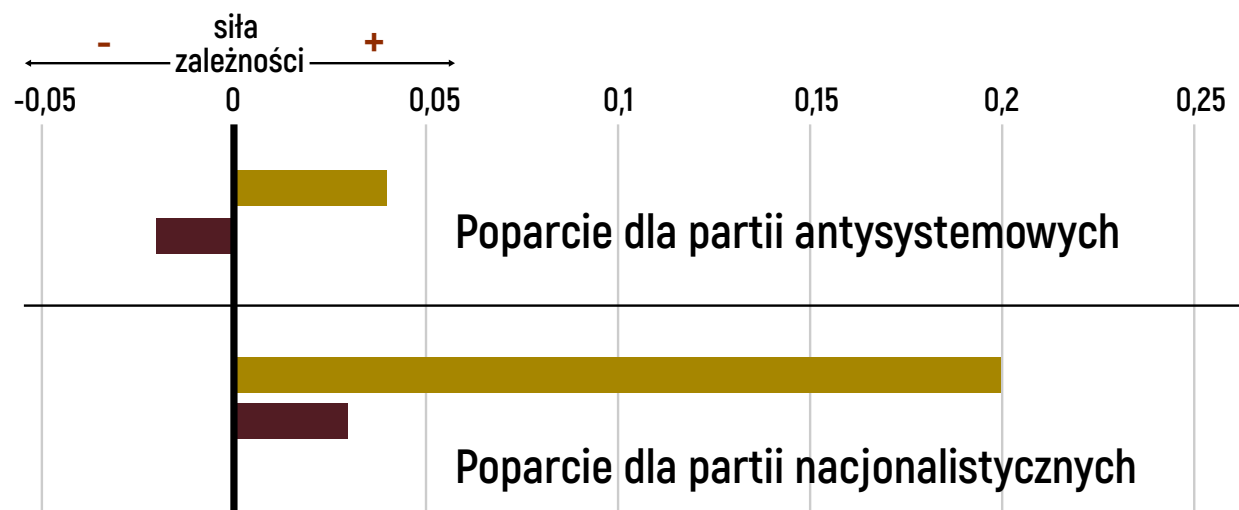
Częsta ekspozycja na mowę nienawiści może również odwręcać i sprawiać, że hasła głoszone przez radykalne grupy zaczną być postrzegane jako w mniejszym stopniu łamiące obowiązujące normy. Możliwe jest również, że częsta ekspozycja na mowę nienawiści – prosty i agresywny przekaz – sprzyja ogólnej radykalizacji poglądów i przez to zwiększa poparcie dla partii głoszących radykalne hasła.

wypowiedzi w większym stopniu deklarują poparcie dla partii głoszących hasła narodowej jedności i sprzeciw wobec „nachalnego promowania wielokulturowości”.

Powyższe analizy wskazują, że kontakt z mową nienawiści może sprzyjać radykalizacji politycznej, zwłaszcza wśród młodzieży – w okresie życia, w którym tożsamość polityczna dopiero zaczyna się kształtować. Młode osoby mogą być przyciągane przez partie lub ugrupowania głoszące wyraziste hasła i proponujące proste rozwiązania dla obecnych w całym społeczeństwie problemów i lęków. Z drugiej strony uzyskane wyniki mogą świadczyć o tym, że młodzież sympatyzująca z ruchami nacjonalistycznymi jest w największym stopniu narażona na kontakt z mową nienawiści. Rozstrzygnięcie tej kwestii niewątpliwie wymaga dodatkowych badań.

Rycina 36 Kontakt z mową nienawiści a poparcie dla partii nacjonalistycznych i partii antysystemowych. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji. Większe wartości oznaczają, że częstszy kontakt sprzyja większemu poparciowi dla danych partii. Słupki dłuższe niż 0,1 oznaczają zależności istotne statystycznie ($p < 0,05$).

Czy mowa nienawiści sprzyja radykalizacji politycznej?

PODSUMOWANIE

W niniejszym rozdziale przedstawiono szereg szkodliwych dla społeczeństwa obywatelskiego konsekwencji mowy nienawiści. Pokazano, że częsty kontakt z mową nienawiści jest związany z wyższym poziomem uprzedzeń, mniejszą skłonnością do przestrzegania norm społecznych, większym poparciem dla stosowania przez państwo przemocy wobec imigrantów oraz z radykalizacją polityczną (poparciem dla formacji nacjonalistycznych). Zależności te są szczególnie widoczne wśród młodzieży, najbardziej jednocześnie narażonej na kontakt z mową nienawiści.

Należy zaznaczyć, że żadna z powyższych analiz nie wskazuje jasnego związku przyczynowo-skutkowego – jego ustalenie wymaga dodatkowych badań o charakterze eksperymentalnym bądź podłużnym. W związku z tym nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, czy to właśnie mowa nienawiści jest źródłem zmian w społeczeństwie obywatelskim. Przedstawione analizy wskazują jednak na szkodliwy dla tej zbiorowości proces, którego nieodłącznym elementem jest mowa nienawiści – stanowiąca sposób komunikacji uprzedzeń wobec mniejszości, a przez to wywołująca szereg zmian u jej odbiorców.

Przyczyny stosowania mowy nienawiści

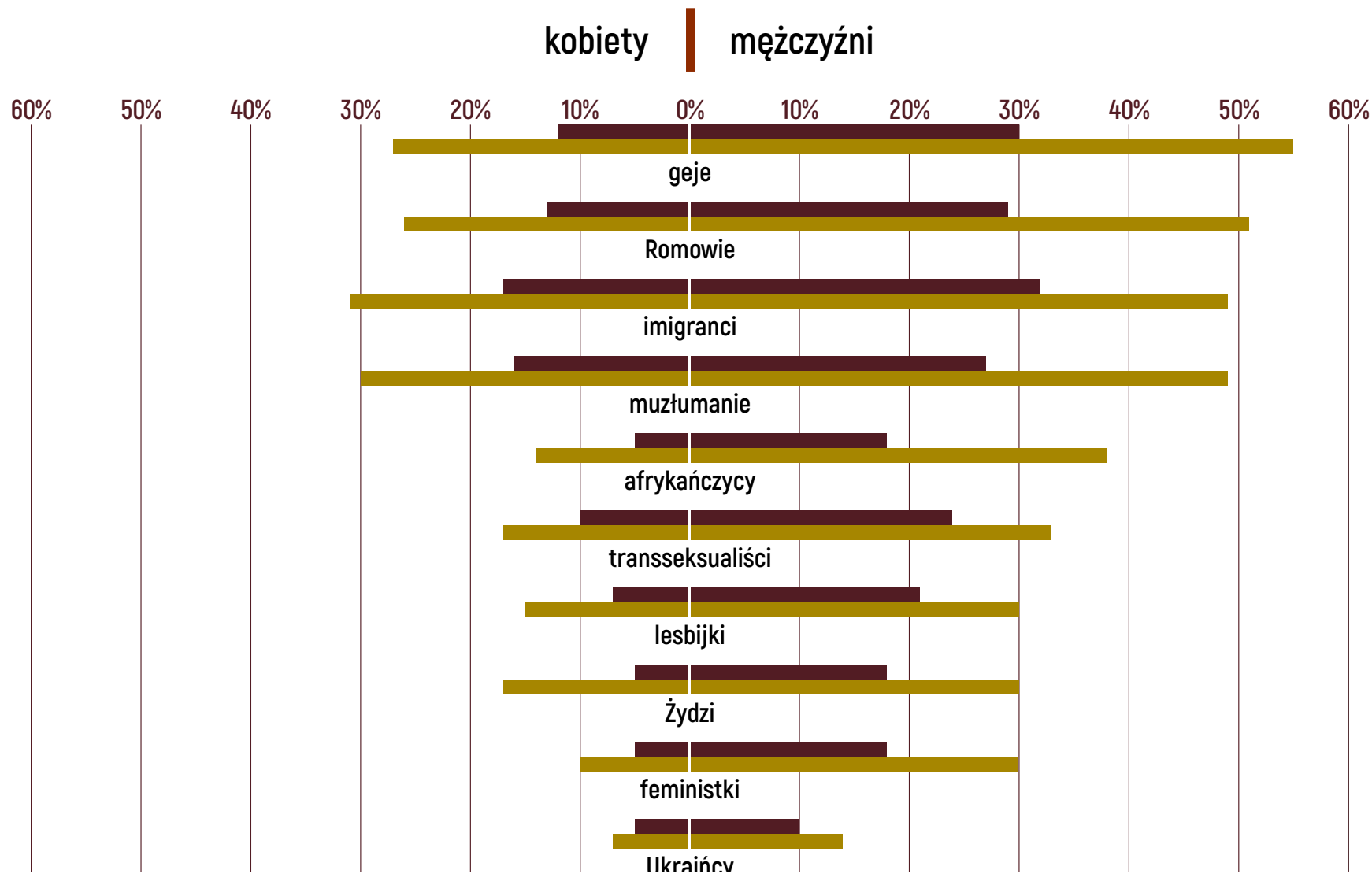
We wcześniejszych rozdziałach skoncentrowaliśmy się głównie na reakcjach na mowę nienawiści: jak bardzo jest ona postrzegana jako obraźliwa, czy Polacy uznają ją za dopuszczalną, czy raczej skłonni byliby jej zakazać. Być może najważniejsze pytanie powinno brzmieć jednak: co sprawia, że części osób zdarza się stosować mowę nienawiści, pisząc komentarze internetowe lub rozmawiając ze znajomymi? W tym rozdziale raportu podejmiemy próbę odpowiedzi na to pytanie.

Zrozumienie, skąd się biorą „hejterzy”, czyli osoby posługujące się mową nienawiści często lub bardzo często, to zadanie trudne w ujęciu ilościowym, gdyż grupa ta stanowi raczej niewielki odsetek populacji. Trudno też oczekiwać, by „hejter” ujawnił przed ankierem częstość formułowania nienawistnych wypowiedzi. Pewnym przybliżeniem będzie jednak liczba osób, które na pytanie o używanie obraźliwych stwierdzeń podobnych do zaprezentowanych w badaniu udzieliły odpowiedzi innej niż „nigdy”. Oczywiście ci ankietowani niekoniecznie są „hejterami” – być może stosowanie mowy nienawiści zdarza się im niezwykle rzadko. Mimo to należy zaznaczyć, że nawet incydentalne przypadki posługiwania się taką retoryką w skali całego społeczeństwa mogą prowadzić do wrogości okazywanej grupom mniejszościowym¹⁸⁷. W następnych sekcjach wskażemy charakterystyki demograficzne oraz model światopoglądu osób stosujących mowę nienawiści. Opiszemy również to, jak relacje większości społeczeństwa z daną grupą mniejszościową przekładają się na używanie obraźliwych wobec niej sformułowań.

187. Podobnie jak istnienie u pojedynczych członków społeczeństwa lekkiej niechęć wobec „obcych” prowadzi na poziomie zbiorowym do drastycznej segregacji. Patrz: Schelling, T. C. (1971). Dynamic models of segregation. *Journal of Mathematical Sociology*, 1, 143-186.

Mężczyźni używają mowy nienawiści znacznie częściej niż kobiety

- Dorośli
- Młodzież

Rycina 37. Proporcja kobiet i mężczyzn – w grupie dorosłych i młodzieży - którym choć raz zdarzyło się użyć mowy nienawiści wobec każdej z wymienionych grup.

CZĘSTOŚĆ STOSOWANIA MOWY NIENAWIŚCI W RÓŻNYCH GRUPACH SPOŁECZNYCH

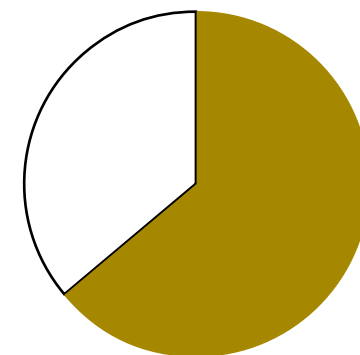
Kim jest osoba, której zdarza się używać mowy nienawiści? Przeprowadzone analizy wykazały, że do wypowiadania i pisania tego typu treści o wiele częściej przyznają się mężczyźni niż kobiety¹⁸⁸. Wśród dorosłych 54% mężczyzn i 35% kobiet zadeklarowało, że choć raz użyło mowy nienawiści wobec którejkolwiek z dziesięciu wymienionych grup. Wśród młodzieży ogólny procent stosowania nienawistnych stwierdzeń był znacząco wyższy i wynosił aż 76% wśród mężczyzn i 52% wśród kobiet. Mimo to w przypadku obu przebadanych prób różnice międzypłciowe były podobne. Na rycinie 37 przedstawiono procent kobiet i mężczyzn deklarujących stosowanie mowy nienawiści dotyczącej każdej z uwzględnionych grup mniejszościowych.

Do stosowania mowy nienawiści w większym stopniu przyznawały się również osoby młodsze niż starsze¹⁸⁹. Jak pokazano na rycinie 38, wśród młodzieży odsetek osób, którym choć raz zdarzyło się w mowie lub piśmie użyć obraźliwych określeń wobec którejś z mniejszości wynosił aż 64% i z wiekiem systematycznie spadał – do 22% w przypadku 70-latków. Ze względu na małą liczebność osób powyżej 80. roku życia i związaną z tym niepewność wyników, nie uwzględniono ich dla tej grupy.

Nie zaobserwowano znaczących różnic w deklarowaniu częstości używania mowy nienawiści pomiędzy osobami mieszkającymi w mniejszych i większych miejscowościach.

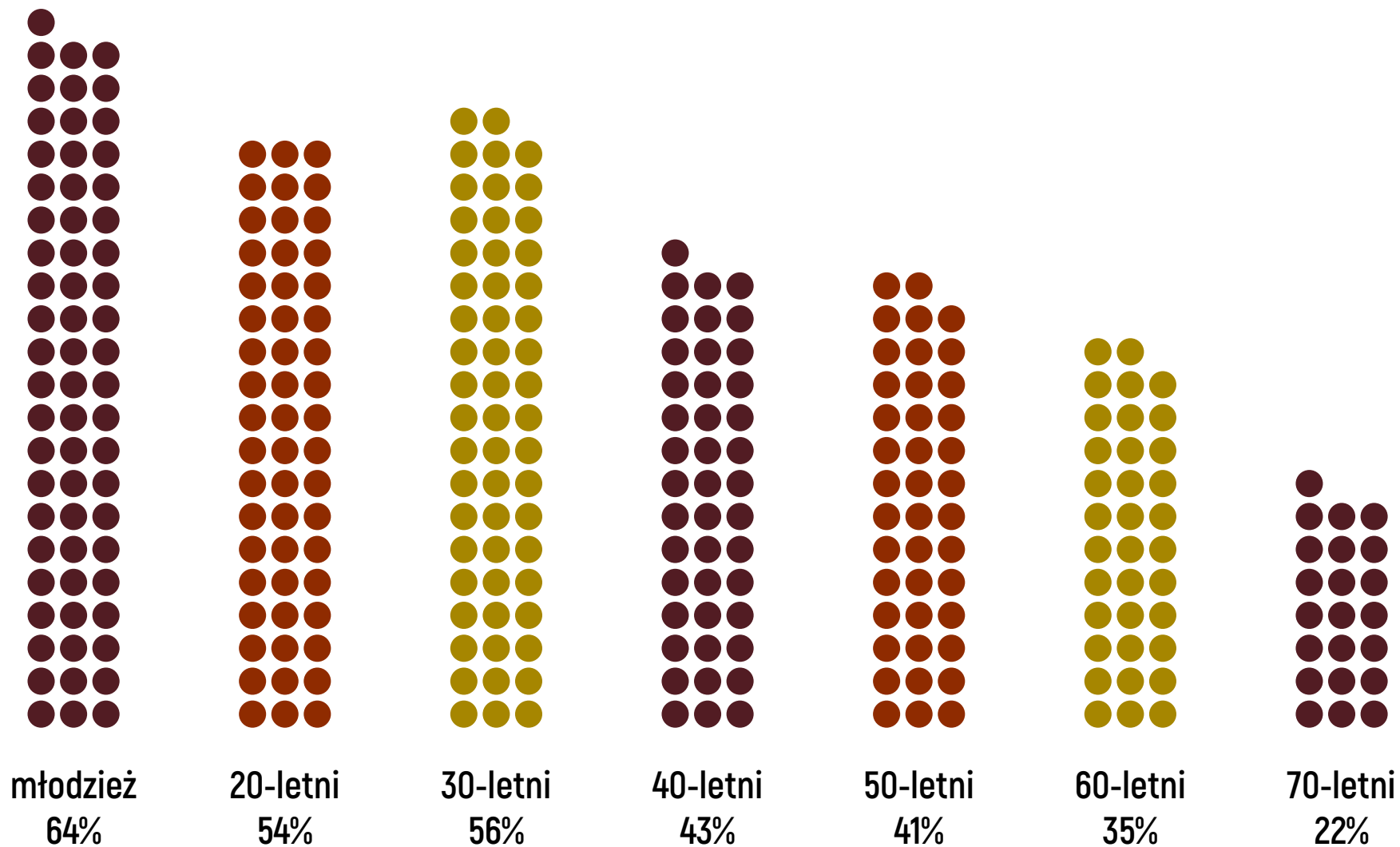
188. Wśród dorosłych $\chi^2(1)=38,88, p < 0,001$; wśród młodzieży $\chi^2(1)=42,64, p < 0,001$.

189. $\chi^2(7)=50,52, p < 0,001$.

**64% osób poniżej 20.
roku życia stosuje mowę
nienawiści**

Wiek a stosowanie mowy nienawiści

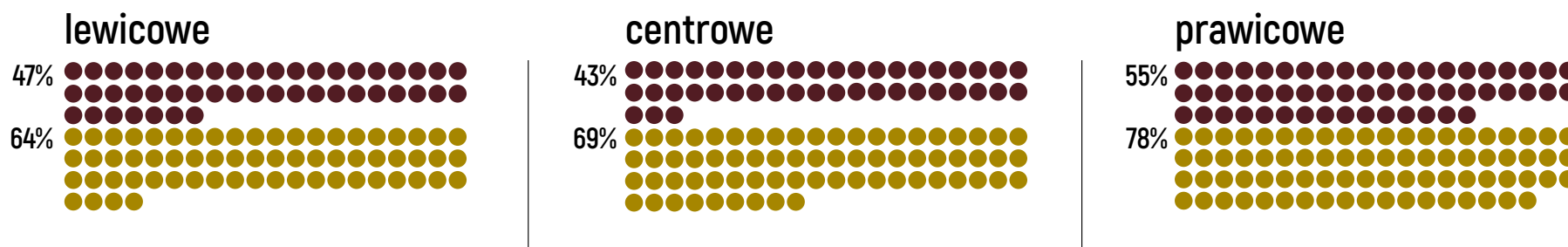
Rycina 38. Proporcja osób, w każdej grupie wiekowej, którym choć raz zdarzyło się użyć mowy nienawiści wobec którejkolwiek z wymienionych grup mniejszościowych.

190. Współczynniki regresji logistycznej dla dorosłych: $b = 0,11$, $SE = 0,05$, $p = 0,03$, $OR = 1,12$; dla młodzieży: $b = 0,23$, $SE = 0,10$, $p = 0,02$, $OR = 1,26$.

Również poziom wykształcenia ani religijności nie rzutował na skłonność do posługiwania się nienawistnymi sformułowaniami względem mniejszości.

W przypadku dorosłych i młodzieży pojawiły się natomiast różnice w proporcji deklarowanego stosowania mowy nienawiści pomiędzy osobami o różnych poglądach politycznych (patrz rycina 39)¹⁹⁰. Najczęściej używanie obraźliwej wobec mniejszości retoryki zgłaszały osoby o sympatiach prawicowych – taka zależność szczególnie widoczna była w przypadku młodzieży.

Poglądy polityczne a stosowanie mowy nienawiści

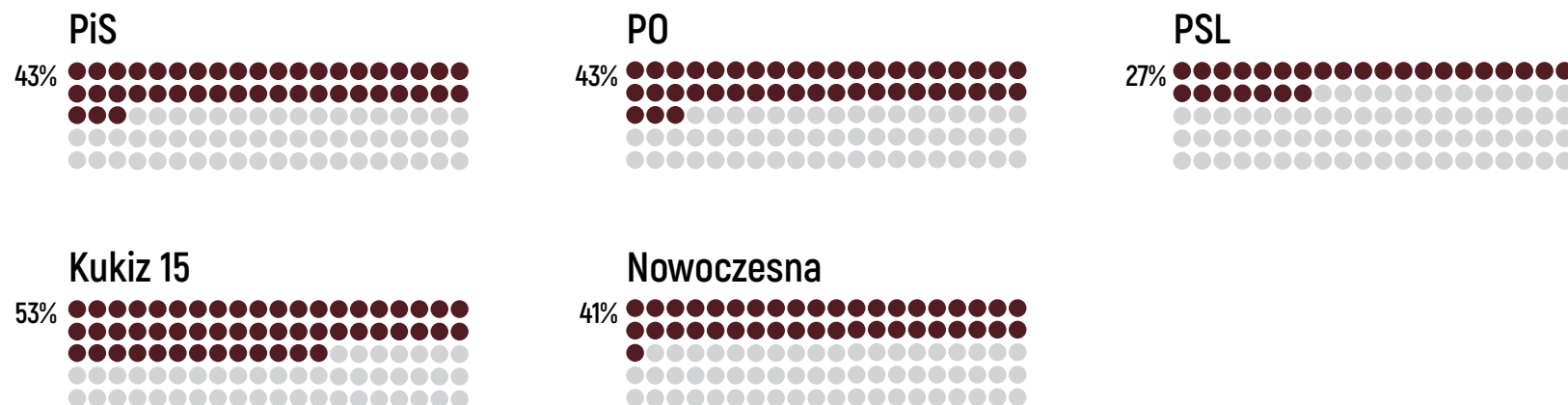
Rycina 39. Proporcja osób wśród osób o różnych poglądach politycznych, którym choć raz zdarzyło się użyć mowy nienawiści wobec którejkolwiek z wymienionych grup mniejszościowych.

191. $\chi^2(8)=16,32, p = 0,03$.

Rycina 40. Proporcja osób wśród wyborców partii zasiadających obecnie w parlamencie, którym choć raz zdarzyło się użyć mowy nienawiści wobec którejkolwiek z wymienionych grup mniejszościowych.

W odniesieniu do dorosłych zauważono też znaczące różnice w deklaracjach stosowania mowy nienawiści wśród wyborców różnych partii politycznych (patrz rycina 40)¹⁹¹. W tym przypadku uwzględniono jedynie osoby deklarujące oddanie w ostatnich wyborach głosu na partię, która dostała się do parlamentu. Nie zaobserwowano różnicy w deklaracji stosowania mowy nienawiści pomiędzy wyborcami Prawa i Sprawiedliwości oraz Platformy Obywatelskiej. Wśród pozostałych wyborców najczęściej stosowanie mowy nienawiści deklarowali ci głosujący na ugrupowanie Kukiz'15, a najrzadziej – wyborcy Polskiego Stronnictwa Ludowego. Traktujemy jednak nasze wyniki z ostrożnością, ponieważ liczebność głosujących na dwa ostatnie ugrupowania była mała, a przez to uzyskane wyniki obarczone są większym błędem statystycznym.

Decyzje wyborcze a stosowanie mowy nienawiści

Analiza zmiennych demograficznych pozwoliła wskazać grupy osób najczęściej posługujące się mową nienawiści. Aby zidentyfikować mechanizm odpowiedzialny za różnice wśród tych grup, należy jednak przyjrzeć się różnym czynnikom socjopsychologicznym. Psychologiczne wyznaczniki stosowania mowy nienawiści mogą być związane z indywidualnymi zmiennymi osobowościowymi, jak i ze zmiennymi odnoszącymi się do poglądów osoby na temat porządku społecznego. W ramach przeprowadzonych badań sondażowych respondentom zadano pytania z tych dwóch kategorii. W obrębie pierwszej z nich pytano o samoocenę indywidualną (np. o ustosunkowanie się do stwierdzenia „Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu co inni”) oraz o poziom agresji przejawianej w komunikacji słownej (np. „Kiedy ludzie mnie złością, mówię im, co o nich myślę”). W ramach drugiej kategorii rozpoznawano skłonność do podporządkowania się autorytetom oraz normom społecznym (tzw. *prawicowy autorytaryzm*), a także o stosunek do hierarchii społecznej (np. reakcja na stwierdzenie „Powinniśmy zwiększać równość społeczną”).

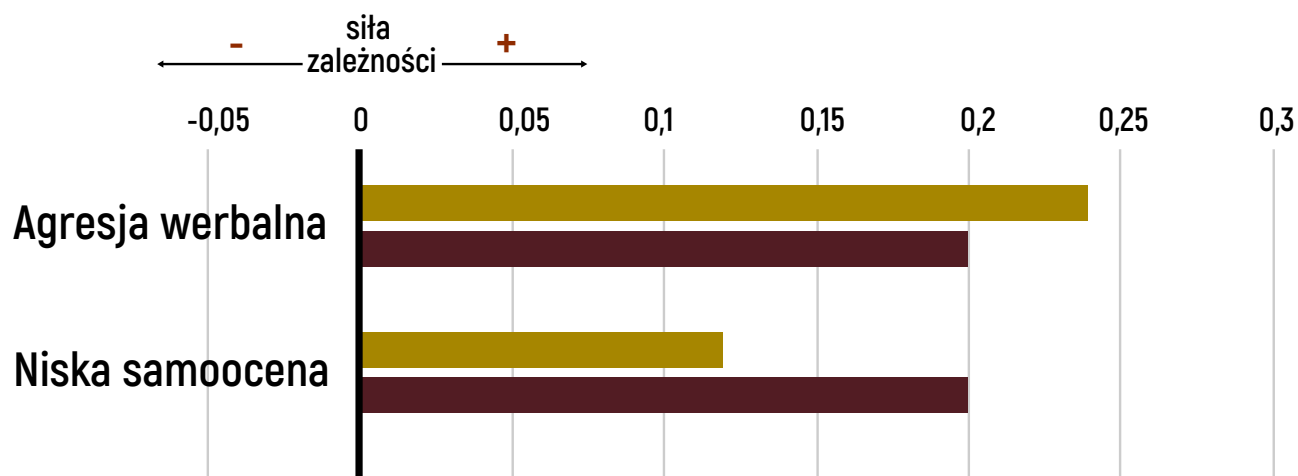
Zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży zaobserwowano większą skłonność do stosowania mowy nienawiści u osób o niższym poziomie samooceny. Dotychczasowe badania nie wskazywały jednoznacznie na związek samooceny

192. Baumeister, R. F., Smart, L., Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103, 5-33.

z uprzedzeniami czy skłonnością do przemocy – sugerowały jednak, że przemoc i uprzedzenia mogą być formą odzyskania poczucia własnej wartości lub zdobycia pewności co do obrazu siebie¹⁹². Stąd też dokładne zbadanie uzyskanej relacji powinno stanowić przedmiot przyszłych badań.

Jak pokazano na rycinie 41, obok niskiej samooceny dodatkowym czynnikiem sprzyjającym stosowaniu mowy nienawiści jest ogólny poziom agresji werbalnej. Osoby o wyższym poziomie takiej agresji częściej deklarowały również stosowanie mowy nienawiści dotyczącej którejkolwiek z grup mniejszościowych.

Osobowościowe wyznaczniki mowy nienawiści

Rycina 41. Poziom samooceny i agresji werbalnej a stosowanie mowy nienawiści wśród dorosłych i młodzieży. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji - im wyższe wartości tym większe znaczenie danej zmiennej osobowościowej. Wszystkie słupki są istotne statystycznie ($p < 0,05$).

Analizy poglądów społeczno-politycznych wykazały, że stosowanie mowy nienawiści jest szczególnie związane z preferencją dla hierarchicznego porządku społecznego (patrz rycina 42). Dotychczasowe badania dotyczące tej preferencji sugerowały, że przejawia się ona u osób postrzegających świat jako społeczną dżunglę, w której wszystkie grupy (np. bogaci vs. biedni, mężczyźni vs. kobiety, biali vs. osoby o innych kolorach skóry) rywalizują o dominację nad innymi¹⁹³. W tak postrzeganym społeczeństwie nie liczą się normy społeczne lub uczucia osób pochodzących z innych grup. Stąd też taki obraz porządku społecznego jest silnie związany z uprzedzeniami tudzież – jak potwierdzają to wyniki obecnego badania – ze skłonnością do stosowania mowy nienawiści.

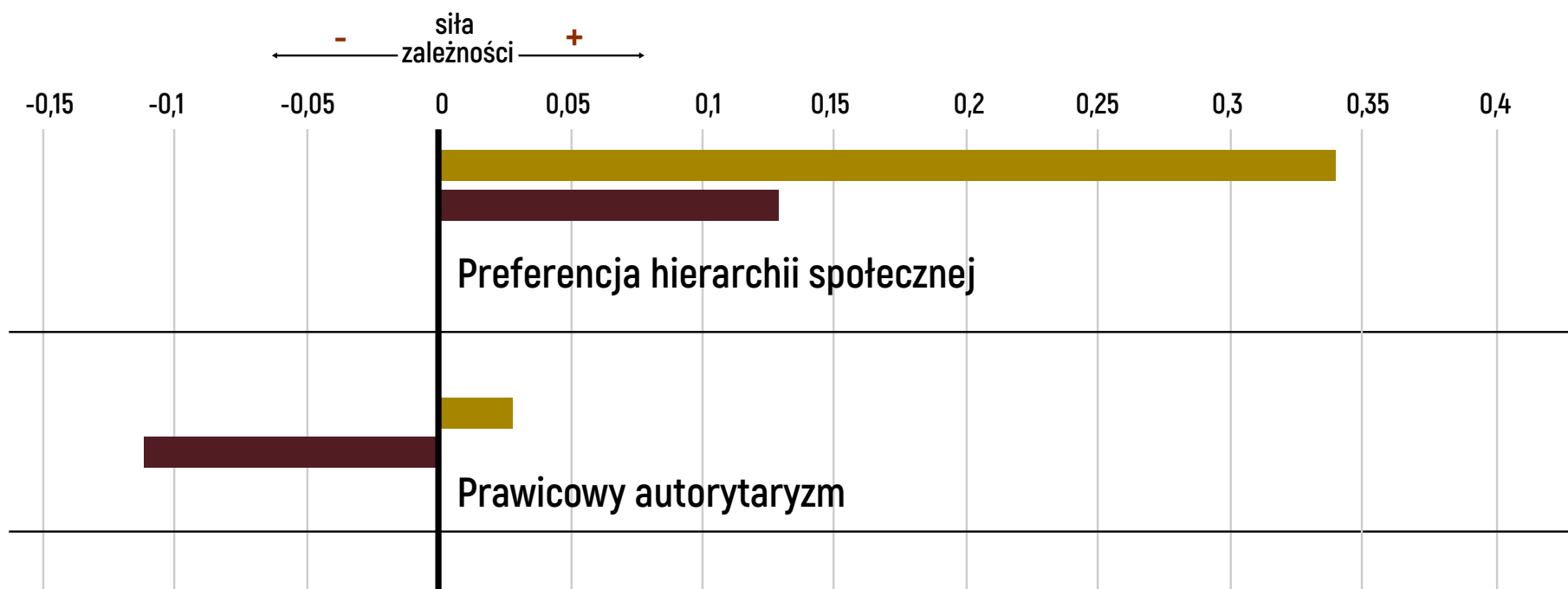
W przypadku dorosłych zauważono związek stosowania mowy nienawiści z prawicowym autorytaryzmem – inaczej niż w przypadku młodzieży. Związek polegał na tym, że osoby o autorytarnym światopoglądzie w mniejszym stopniu deklarowały stosowanie mowy nienawiści. Ten wynik okazał się ciekawy, ponieważ w większości dotychczasowych badań prawicowy autorytaryzm był związany z większym poziomem uprzedzeń – co mogłoby sugerować, że osoby autorytarne byłyby również bardziej skłonne do stosowania mowy nienawiści. Niewątpliwie jednak w większości współczesnych społeczeństw mowa nienawiści stanowi naruszenie obowiązującej normy społecznej. W związku z tym osoby szczególnie przywiązane do norm społecznych (czyli te o wysokim poziomie autorytaryzmu) będą mniej

193. Duckitt, J. (2001). A dual process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. W: M. Zanna (Red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 33, s. 41-113). San Diego, CA: Academic Press.

skłonne stosować mowę nienawiści. Raportowane wyniki oraz wyniki badań nad mową nienawiści z 2014 roku¹⁹⁴ zdają się potwierdzać ten tok rozumowania.

Spółeczno-polityczne wyznaczniki stosowania mowy nienawiści

- Dorośli
- Młodzież

Rycina 42. Poziom prawicowego autorytaryzmu i preferencji hierarchii społecznej a stosowanie mowy nienawiści wśród dorosłych i młodzieży. Dodatnie wartości oznaczają, że wraz z nasileniem danej cechy wzrasta skłonność do stosowania mowy nienawiści. Ujemne wartości oznaczają, że wraz z nasileniem danej cechy spada skłonność do stosowania mowy nienawiści. Wartości oznaczają standaryzowane współczynniki regresji. Słupki dłuższe niż 0,1 są istotne statystycznie ($p < 0,05$).

EMOCJE MIĘDZYGRUPOWE A STOSOWANIE MOWY NIENAWIŚCI

Mowa nienawiści jest rozumiana jako wyraz uprzedzeń wobec grup mniejszościowych. Omówione wcześniej charakterystyki socjopsychologiczne, takie jak autorytaryzm czy werbalna agresja, pozwalają zrozumieć, jakie osoby są najczęściej skłonne do przejawiania uprzedzeń i – co za tym idzie – do stosowania mowy nienawiści. Warto jednak pamiętać, że stosunek do konkretnych grup mniejszościowych jest również uwarunkowany kulturowo, ukształtowany przez interakcje z innymi ludźmi, z tekstami kultury, mediami. Zbudowany przez kulturę obraz pewnych grup mniejszościowych może zachęcać (lub zniechęcać) do stosowania mowy nienawiści.

W obecnym badaniu sondażowym zadawano pytania o akceptację (bądź jej brak) przedstawicieli różnych grup mniejszościowych. Każdą osobę poproszono o określenie, na ile zaakceptowałaby przedstawiciela grupy mniejszościowej jako: współpracownika, sąsiada lub jako partnera kogoś z najbliższej rodziny. Zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży osoby niechętnie widzące w swoim otoczeniu przedstawicieli jakichkolwiek grup mniejszościowych zdecydowanie częściej deklarowały używanie antymniejszościowej mowy nienawiści.

W przypadku czterech grup: Żydów, Romów (Cyganów), muzułmanów oraz gejów zapytano o rodzaj emocji, jakie wywołują u badanych – przede wszystkim o nienawiść

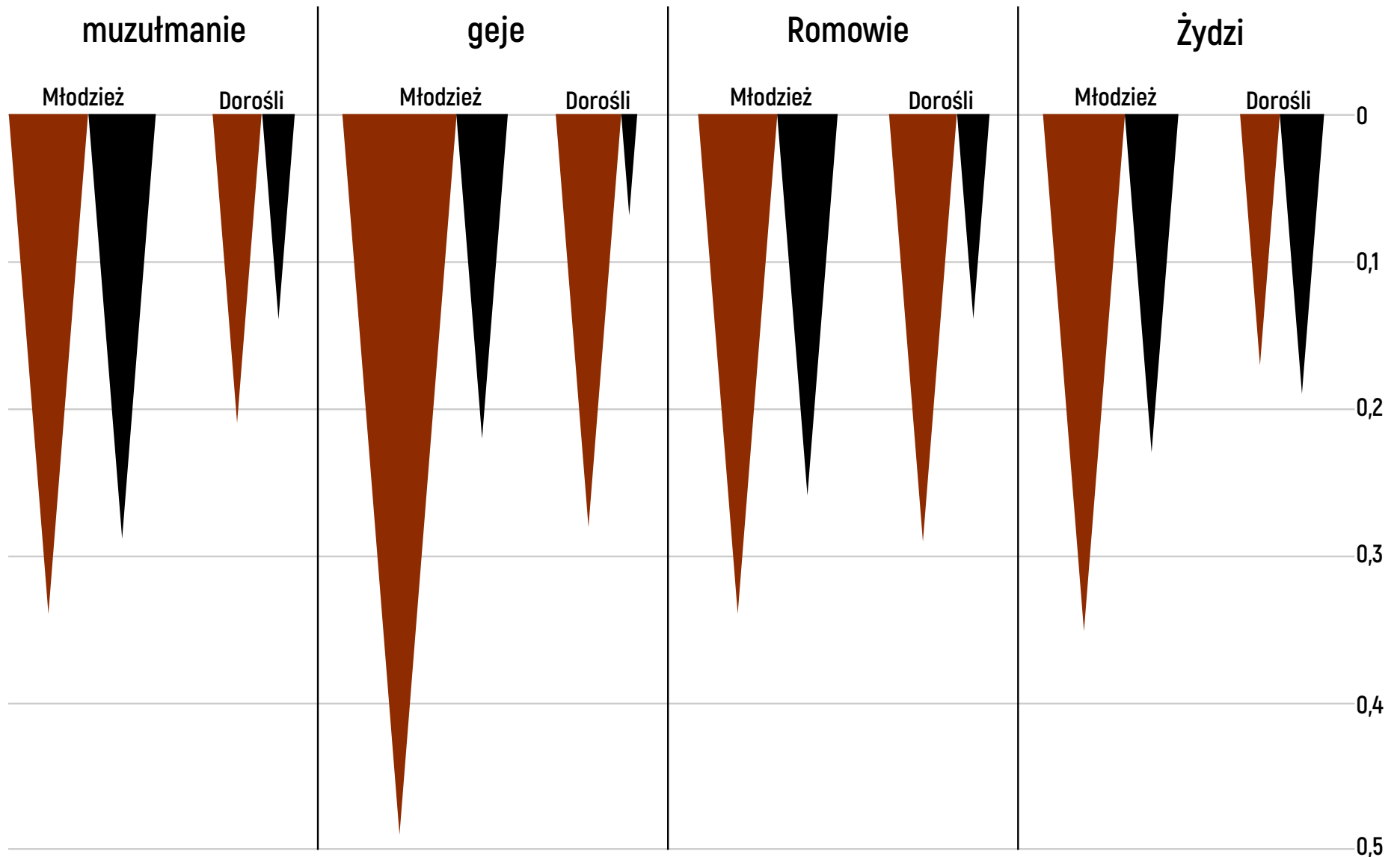
i pogardę (np. „Czy u ludzi takich, jak Pan(i) geje wywołują pogardę?”). Analiza uzyskanych odpowiedzi wykazała, że zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży odczuwanie nienawiści i pogardy wobec danej grupy sprzyja stosowaniu wobec niej mowy nienawiści (patrz rycina 43). Interesujące, że kluczowe znaczenie wydaje się mieć tu emocja pogardy. Pogarda jest emocją związaną z brakiem szacunku i z postrzeganiem innych jako *małych*, bezwartościowych i niekompetentnych. Odczuwanie pogardy wobec innej osoby lub grupy społecznej prowadzi do zaniku współczucia, poczucia winy czy wstydu, uruchamia za to gniew i wstręt¹⁹⁵. Przypuszczalnie to właśnie reakcje emocjonalne bliskie pogardzie (gniew i wstręt zamiast współczucia), związane z kulturowym obrazem określonych grup społecznych, prowadzą do stosowania mowy nienawiści.

195. Gervais, M. M., Fessler, D. M. T. (w druku). On the deep structure of social affect: Attitudes, emotions, sentiments, and the case of “contempt”. *Behavioral and Brain Sciences*.

Mowa nienawiści czy mowa pogardy?

Siła zależności pomiędzy odczuwaniem emocji a stosowaniem mowy nienawiści

- Pogarda
- Nienawiść

Rysunek 43 Związek odczuwanej nienawiści i pogardy wobec przedstawicieli 4 grup mniejszościowych ze stosowaniem mowy nienawiści. Dłuższe słupki wskazują na silniejszy związek. Na skali przedstawiono standaryzowane współczynniki regresji. Wszystkie słupki dłuższe niż 0,1 są istotne statystycznie ($p < 0,05$).

PODSUMOWANIE

Wyniki uzyskane na podstawie analiz badań sondażowych na próbach młodzieży oraz dorosłych Polaków pozwalają wskazać szereg przyczyn stosowania mowy nienawiści w polskim społeczeństwie. Mowa nienawiści jest stosowana częściej przez mężczyzn niż przez kobiety, jest bardziej powszechna wśród młodszych niż starszych osób i powiązana z pravicowym światopoglądem. Stosowanie mowy nienawiści wydaje się pokrywać z poparciem dla radykalnie pravicowych ideologii uzasadniających nierówności społeczne i z dążeniem do zdominowania grup mniejszościowych. Warto jednak zaznaczyć, że osoby popierające pravicowe ideologie postulujące porządek i ład społeczny (prawicowi autorytaryści) są mniej skłonne stosować mowę nienawiści od osób mało autorytarnych. W pravicowym światopoglądzie kryją się zatem dwie przeciwstawne tendencje: jedna ograniczająca, a druga nasilająca chęć stosowania mowy nienawiści.

Samo określenie „mowa nienawiści” sugeruje, że używanie takich wypowiedzi jest związane z emocjami odczuwanymi wobec grup mniejszościowych. O ile jednak stosowanie mowy nienawiści jest rzeczywiście manifestacją uprzedzeń w stosunku do tych grup, to jej emocjonalnym podłożem jest raczej pogarda, a nie nienawiść. Stąd uzasadnione wydaje się mówienie o „mowie pogardy” jako o rozpowszechniającym się epidemicznie zjawisku, atakującym głównie osoby młode, i prowadzącym do uogólnionego pogorszenia się postaw wobec mniejszości.

Określenie „mowa nienawiści” sugeruje, że używanie takich wypowiedzi jest związane z emocjami odczuwanymi wobec grup mniejszościowych. O ile jednak stosowanie mowy nienawiści jest rzeczywiście manifestacją uprzedzeń w stosunku do tych grup, to jej emocjonalnym podłożem jest raczej pogarda, a nie nienawiść.

Mowa nienawiści jest stosowana częściej przez mężczyzn niż przez kobiety, jest bardziej powszechna wśród młodszych niż starszych osób i powiązana z pravicowym światopoglądem. Stosowanie mowy nienawiści wydaje się pokrywać z poparciem dla radykalnie pravicowych ideologii uzasadniających nierówności społeczne i z dążeniem do zdominowania grup mniejszościowych.

Fundacja im. Stefana Batorego
ul. Sapieżyńska 10a, 00-215 Warszawa
www.batory.org.pl

Raport przygotowano we współpracy
z Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego
w ramach programu Obywatele dla Demokracji finansowanego z Funduszy EOG.

Opracowanie redakcyjne i korekta: Paula Marton
Grafika i skład: Karolina Kotowska
Druk: Sowa-Druk na Życzenie www.sowadruk.pl

Publikacja udostępniana jest na zasadach licencji Creative Commons (CC)
Uznanie autorstwa – na tych samych warunkach 3.0 Polska [CC BY-SA 3.0 PL]

ISBN 978-83-62338-89-4

Warszawa 2017